

TRINKOV KOLEDAR

2024

TRINKOV KOLEDAR za leto 2024

izdalo in založilo kulturno društvo "Ivan Trinko" – Čedad

Zanj: predsednica Iole Namor

registriran na sodišču v Vidnu dne 29.12.1998 št. 30

Tisk: Publicad, Viden, 2023

kdivantrinko@kries.it

tel., fax.: +39 0432 731386

Uredili: Iole Namor (odgovorna urednica), Margherita Trusgnach, Luisa Cher

Sodelovali: Živa Gruden, Lucia Trusgnach

Grafični elementi: Elena Guglielmotti / ap

Na platnici: grafična obdelava fotografije Graziana Podrecce

KULTURNO DRUŠTVO IVAN TRINKO
ČEDAD

Naša naloga je graditi mostove

Dragi bralci,
ob 70. letnici smrti monšinjorja Ivana Trinka in 71 let od prvega koledarja njemu posvečenega, prihaja med vas kot božično darilo Trinkov koledar za leto 2024.

V teh nemirnih časih, ko se je v Evropi, v Ukrajini, spet pojavila kruta neskončna vojna in se kri otrok in nedolžnih ljudi ponovno preliva v Izraelu, da ne govorimo o drugih vojnah v 59 državah po svetu, smo vse bolj zaskrbljeni, ustrašeni in se zavedamo, da ni bil še nikoli, od druge svetovne vojne sem, mir tako ogrožen kot danes. Človek se počuti majhen in nemočen. Kaj lahko mi naredimo?

Naša naloga je nadaljevati po poti, ki so nam jo nakazali Ivan Trinko in vsi, ki so mu sledili: biti zvesti izročilu prednikov, krepiti svojo narodno in jezikovno zavest, gojiti svojo in druge kulture po načelu, da s kulturo lahko premostimo ovire, gradimo mostove, krepimo medsebojno poznavanje, spoštovanje in dialog.

V tem smislu opravlja svojo nalogo tudi Trinkov koledar, ki že od leta 1953 in z novim elanom od leta 1992 ponuja ogledalo, v katerem se zrcali življenje naše skupnosti od Kanalske doline, preko Rezijske do Nadiških in Terskih dolin, raziskuje preteklost s posebno pozornostjo na večstoletne čezmejne stike in povezave in to s sodelovanjem avtorjev z obeh strani meje. Tako smo že polstoletja nazaj začeli mehčati mejo in želimo še naprej delovati kot dejavnik povezovanja.

To je tudi vsebina letošnjega koledarja. Želimo vam prijetno branje.

	1	P	Mati Božja Marija - Novo leto
	2	T	Bazilij
	3	S	Presveto Jezusovo ime
●	4	Č	Angela
	5	P	Edo
	6	S	Sveti trije kralji
	7	N	Jezusov krst
	8	P	Lourenc G.
	9	T	Hadrijan
	10	S	Aldo
●	11	Č	Pavlin Oglejski
	12	P	Bernard
	13	S	Hilarij
	14	N	Odorik iz Pordenona - 2. nav. nedelja
	15	P	Maver
	16	T	Marcel
	17	S	Anton Puščavnik
●	18	Č	Marjeta Ogrska
	19	P	Marij
	20	S	Fabijan
	21	N	Neža - 3. nav. nedelja
	22	P	Vincencij
	23	T	Henrik
	24	S	Frančišek Saleški
○	25	Č	Spreobrnitev sv. Pavla
	26	P	Timotej
	27	S	Angela Merici
	28	N	Tomaž Akvinski - 4. nav. nedelja
	29	P	Valerij
	30	T	Martina
	31	S	Janez Bosko

	1	Č	Brigita Irska
	2	P	Svečnica - Jezusovo darovanje
●	3	S	Blaž
	4	N	Jože Leoniški - 5. nav. nedelja
	5	P	Agata
	6	T	Pavel Miki
	7	S	Maks
	8	Č	Hieronim Em. - Dan slovenske kulture
●	9	P	Apolonija
	10	S	Sholastika
	11	N	Lurška Mati Božja - 6. nav. nedelja
	12	P	Damjan
	13	T	Anselmo -
	14	S	Ciril in Metod, Valentin - pepelnica
	15	Č	Georgija
●	16	P	Samuele
	17	S	Silvin
	18	N	Janez iz Fiesole - 1. post. nedelja
	19	P	Konrad
	20	T	Leon
	21	S	Irena
	22	Č	Sedež apostola Petra
	23	P	Polikarp
○	24	S	Sergij
	25	N	Kalist - 2. post. nedelja - kvatrna nedelja
	26	P	Viktor
	27	T	Gabrijel
	28	S	Roman
	29	Č	Ozvald

	1	P	David
	2	S	Neža Praška
●	3	N	Marin - 3. post. nedelja
	4	P	Kazimir
	5	T	Hadrijan
	6	S	Julijan
	7	Č	Perpetua in Felicita
	8	P	Janez od Boga
	9	S	Frančiška Rimska
●	10	N	40 mučencev iz Sebaste - 4. post. nedelja
	11	P	Benedikt
	12	T	Justina
	13	S	Kristina
	14	Č	Matilde
	15	P	Lojza
	16	S	Hilarij
●	17	N	Patrik - 5. post. nedelja
	18	P	Ciril
	19	T	Jožef
	20	S	Arkipo - POMLAD
	21	Č	Nikolaj
	22	P	Lea
	23	S	Walter
	24	N	Cvetna nedelja - Ojčınca
○	25	P	Marčınca
	26	T	Lara
	27	S	Lidija
	28	Č	Veliki četrtek - zadnja večerja
	29	P	Velik petek - vilja in post
	30	S	Velika sobota - Jezus v grobu
	31	N	Velika noč - Jezusovo vstajenje

	1	P	Velikonočni ponedeljek
●	2	T	Abondio
	3	S	Rihard
	4	Č	Izidor
	5	P	Vincent
	6	S	Prudencjo
	7	N	Bela nedelja - Božje usmiljenje - 2. velik. nedelja
●	8	P	Gospodovo oznanjenje
	9	T	Demetrio
	10	S	Madalena iz C.
	11	Č	Stanislav
	12	P	Kostantin
	13	S	Martin
	14	N	Lambert - 3. velik. nedelja
●	15	P	Cesar
	16	T	Bernardette S.
	17	S	Elija
	18	Č	Sabina
	19	P	Marta
	20	S	Nježa
	21	N	Anzelm - 4. velik. nedelja
	22	P	Leonida
	23	T	Elena V.
○	24	S	Fedele
	25	Č	Marko evangelist - dan osvoboditve
	26	P	Marija, Mati dobrega sveta
	27	S	Simon
	28	N	Valerija - 5. velik. nedelja
	29	P	Katarina Sienska
	30	T	Pij V.

●	1	S	Jožef delavec - praznik dela
	2	Č	Atanazij
	3	P	Filip in Jakob, apostola
	4	S	Florijan
	5	N	Angel - 6. velik. nedelja
	6	P	Dominik Savio
	7	T	Flavija
●	8	S	Bonifaciji
	9	Č	Izaija
	10	P	Kataldo
	11	S	Fabij
	12	N	Vnebohod - 7. velik. nedelja
	13	P	Fatimska Mati Božja
	14	T	Matija ap.
●	15	S	Sonija
	16	Č	Ubald
	17	P	Paskal Baylon
	18	S	Janez I. papež
	19	N	Binkosti
	20	P	Bernardin
	21	T	Kristofer
	22	S	Rita
○	23	Č	Deziderij
	24	P	Marija pomočnica
	25	S	Gregor
	26	N	Sv. Trojica - kvatrna nedelja
	27	P	Avguštin
	28	T	Justin
	29	S	Pavel VI
●	30	Č	Kancjan
	31	P	Marijino obiskanje

	1	S	Juštin
	2	N	Presveto rešnje telo - Dan republike
	3	P	Oliva
	4	T	Tonina
●	5	S	Bonifaciji
	6	Č	Norberto
	7	P	Terezija de S.
	8	S	Viljem
	9	N	Efrem - 10. nav. nedelja
	10	P	Diana
	11	T	Barnaba
	12	S	Onofriji
	13	Č	Anton Padovanski
○	14	P	Fortunat
	15	S	Vito
	16	N	Avreliji - 11. nav. nedelja
	17	P	Ranieri iz P.
	18	T	Gregor
	19	S	Romualdo
	20	Č	Demecijo
	21	P	Rajmund - POLETJE
○	22	S	Pavlin iz Nole
	23	N	Jožef
	24	P	Rojstvo Janeza Krstnika
	25	T	Massimo
	26	S	Deodato
	27	Č	Ciril
●	28	P	Irenej
	29	S	Peter in Pavel ap.
	30	N	Prvi rimski mučenci - 13. nav. nedelja

	1	P	Teodorik
	2	T	Živa
	3	S	Tomaž ap.
	4	Č	Elizabeta Port.
●	5	P	Anton Marija
	6	S	Marija Goretti
	7	N	Klvdij - 14. nav. nedelja
	8	P	Hadrijan
	9	T	Veronika
	10	S	Amalija
	11	Č	Benedikt
	12	P	Mohor in Fortunat
	13	S	Henrik
●	14	N	Kamil - 15. nav. nedelja
	15	P	Bonaventura
	16	T	Karmelska Mati Božja
	17	S	Aleš
	18	Č	Friderik
	19	P	Aurea
	20	S	Elija prerok
○	21	N	Lovrenc - 16. nav. nedelja
	22	P	Marija Magdalena
	23	T	Brigida
	24	S	Kristina
	25	Č	Jakob
	26	P	Joahim in Ana
	27	S	Kliment
●	28	N	Viktor - 17. nav. nedelja
	29	P	Marta iz Betanje
	30	T	Peter Krizolog
	31	S	Ignacij

	1	Č	Alfonz
	2	P	Evzebij
	3	S	Lidija
●	4	N	Janez M. Vianney - 18. nav. nedelja
	5	P	Marija Snežna Nives
	6	T	Jezusova spremenitev na gori Tabor
	7	S	Donato
	8	Č	Domeniko
	9	P	Tereza Benedekta
	10	S	Lovrenc
	11	N	Klara - 19. nav. nedelja
◐	12	P	Ivana
	13	T	Srečko in Fortunat
	14	S	Maksimilijan Kolbe
	15	Č	Rožinca - Marijino Vnebovzetje
	16	P	Rok
	17	S	Hijacint
	18	N	Helena - 20. nav. nedelja
○	19	P	Ludvik
	20	T	Bernard
	21	S	Pij X.
	22	Č	Devica Marija Kraljica
	23	P	Roža
	24	S	Jernej ap.
	25	N	Ludvik - 21. nav. nedelja
◐	26	P	Aleksander
	27	T	Monika
	28	S	Avguštin
	29	Č	Janezov glavosek
	30	P	Gavdencij
	31	S	Pavlin

	1	N	Egidij - 22. nav. nedelja
	2	P	Elipidij ab.
●	3	T	Gregor
	4	S	Ida
	5	Č	Mati Terezija
	6	P	Diego
	7	S	Regina
	8	N	Rojstvo Device Marije - bandimica
	9	P	Sergej
	10	T	Nikolaj
◐	11	S	Proto in Hjacint
	12	Č	Marijino ime
	13	P	Venerij
	14	S	Povišanje sv. Križa
	15	N	Žalostna Mati Božja - 24. nav. nedelja
	16	P	Kornelij in Ciprijan
	17	T	Stigme Sv. Frančiška
○	18	S	Jožef Kupertinski
	19	Č	Teodor
	20	P	Andrej
	21	S	Matej ap. in ev.
	22	N	Mavricij - kvatrna nedelja
	23	P	Pij iz Pietralcine - JESEN
◐	24	T	Anton M. Slomšek
	25	S	Firmin
	26	Č	Pavel VI.
	27	P	Vinčenc
	28	S	Venčeslav
	29	N	Mihael, Gabrijel, Rafael nadangeli
	30	P	Hieronim

●	1	T	Terezija
	2	S	Angeli varuhi
	3	Č	Gerard
	4	P	Frančišek Asiški
	5	S	Marija Favstina Kowalska
	6	N	Bruno - 27. nav. nedelja
	7	P	Rožarska Devica Marija
	8	T	Ugo
	9	S	Dionizij
◐	10	Č	Danijel
	11	P	Janez XXIII.
	12	S	Serafin
	13	N	Teofilo - 28. nav. nedelja
	14	P	Kalist I.
	15	T	Terezija V. Avilska
	16	S	Marjeta
○	17	Č	Ignacij Antiohijski
	18	P	Luka evangelist
	19	S	Pavel od Križa
	20	N	Irena - 29. nav. nedelja
	21	P	Laura
	22	T	Janez Pavel II.
◐	23	S	Janez Kapistran
	24	Č	Anton M. Klaret
	25	P	Darija
	26	S	Lucijan
	27	N	Evarist - 30. nav. nedelja
	28	P	Simon in Juda Tadej ap.
	29	T	Honorat
	30	S	Benvenuta B.
	31	Č	Antonin - Alfonz - Lucilla

●	1	P	Vsi Sveti
	2	S	Verne Duše - Vahti
	3	N	Martin - 31. nav. nedelja
	4	P	Karlo B.
	5	T	Oglejski mučenci
	6	S	Lenart
	7	Č	Ernest
	8	P	Deodat
◐	9	S	Posvetitev lateranske bazilike
	10	N	Leon Veliki - 32. nav. nedelja
	11	P	Martin iz Toursa
	12	T	Jozafat
	13	S	Evgenij
	14	Č	Nikolaj Tavelić
○	15	P	Albert Veliki
	16	S	Marjeta Škotska
	17	N	Elizabeta Ogrska - 33. nav. nedelja
	18	P	Posvetitev bazilike sv. Petra in Pavla
	19	T	Matilda
	20	S	Edmund
	21	Č	Darovanje Device Marije
	22	P	Cecilija
◐	23	S	Klemen I.
	24	N	Kristus kralj - 34. nav. nedelja
	25	P	Katarina Sijenska
	26	T	Leonardo
	27	S	Valerijan Oglejski
	28	Č	Teodora
	29	P	Vsi frančiškanski svetniki
	30	S	Andrej ap.

●	1	N	Eligij - 1. adv. nedelja
	2	P	Kromacij Oglejski
	3	T	Frančišek Ksaver
	4	S	Barbara
	5	Č	Krispina
	6	P	Miklavž
	7	S	Ambrož
○	8	N	Marijino brezmadežno spočetje
	9	P	Valerija
	10	T	Loretska Mati Božja
	11	S	Damaz I.
	12	Č	Amalija
	13	P	Lucija
	14	S	Janez od Križa
○	15	N	Silvija - 3. adv. nedelja
	16	P	Adelajda
	17	T	Modest
	18	S	Gracijan
	19	Č	Favsta
	20	P	Dominik
	21	S	Peter - ZIMA
○	22	N	Frančiska - 4. adv. nedelja - kvatrna nedelja
	23	P	Viktorija
	24	T	Sveti večer
	25	S	Božič
	26	Č	Štefan
	27	P	Janez
	28	S	Nedolžni otroci, mučenci
	29	N	David - Sveta družina
●	30	P	Eugenija
	31	T	Silvester

V Kanalski dolini je stekel večjezični pouk

Brez dvoma je bil za našo skupnost na Videnskem najpomembnejši dogodek v letu 2023 uradni začetek eksperimentacije večjezičnega pouka v Kanalski dolini, ki uvaja v dolinske šole reden pouk slovenskega jezika.

Odlok je oktobra lani končno podpisal Minister za izobraževanje in šolskim letom 2023/2024 se je začela faza eksperimentacije, ki bo trajala pet let. Na podlagi posebnega didaktičnega modela, ki so ga pripravili za Kanalsko dolino, pouk poteka v enem razredu na vsaki šoli in stopnji, torej od vrtca in osnovne šole do nižje in višje srednje šole, in to v vseh dolinskih jezikih (italijanščini, slovenščini in nemščini, zraven je tudi furlanščina).

Začetek ni bil lahek. Večjezični pouk je stekel šele 13. novembra zaradi težav s pedagoškim kadrom za slovenščino. Na koncu se je našla rešitev s pomočjo slovenskega Ministrstva za vzgojo in izobraževanje in v Kanalsko dolino prihajata učiteljici iz Radovljice, ki imata več izkušenj z dvojezičnim poukom. Obe poučujeta po 15 ur tedensko, slovenščina pa je v šolah prisotna nekaj ur na teden kot redni predmet in delno kot učni jezik pri nekaterih nejezikovnih predmetih.

Do tako dolgo pričakovanega rezultata je prišlo, ker so se za večjezično šolanje zavzemali poleg kanalskih društev in deželnih manjšinskih organizacij tudi krajevni upravitelji, ki so imeli podporo Dežele Furlanije Julijske krajine in ob sodelovanju, seveda, Deželnega šolskega urada za slovenske šole. Zanimanje za večjezični pouk v dolini je vsekakor

bilo veliko, kot potrjuje dejstvo, da so skoraj vse družine ob predvpisu v letošnje šolsko leto potrdile, da želijo pristopiti k eksperimentaciji.

Drug pomemben projekt je stekel na pobudo Inštituta za slovensko kulturo, to je Strategija razvoja turizma za območje Benečije in Rezije za obdobje 2023 – 2028, ki jo je Inštitut za slovensko kulturo predstavil javnosti 30. januarja v Špetru. Vsebino sta oblikovala Janko Humar, menedžer podjetja Sontius in bivši direktor Zavoda za turizem Dolina Soče in Gorazd Skrt, bivši direktor Slovenske turistične organizacije v Italiji. Predstavitve se je udeležil tudi direktor deželne agencije za turizem PromoTurismo FVG Iacopo Mestroni. Cilj projekta je doseči to, da Benečija in Rezija postaneta turistična destinacija, sprožiti in razvijati trajnostni turizem, ki naj upošteva in spoštuje in torej ohranja lokalno identiteto. Projekt je dejansko stekel sredi leta, saj je bilo treba najprej poskrbeti za strokovni kader in najti primerne prostore. Ustvarila se je skupina mladih domačinov, ki je začela udejanjati načrtovane dejavnosti in prva dva projekta blizu cilja sta nova spletna stran in prva zgibanika. Delo, ki ga koordinira Sandro Quaglia, poteka na sedežu Gorske skupnosti v Špetru, ki je dala na razpolago nekaj uradov. Zahtevnemu in ambicioznemu projektu vsi želimo srečno pot.

Da je demografsko, socialno in ekonomsko stanje v vseh dolinah ob meji, kjer živimo Slovenci na Videnskem, zaskrbljujoče, da so potrebni politična podpora, strategija trajnostnega razvoja, krepitev čezmejnega sodelovanja zato, da bodo ljudje lahko ostali in se morda vrnili, je jasno prišlo na dan na Dnevu emigranta, v besedah senatorke Tatjane Rojc in slovenskega Ministra Mateja Arčona, ki se je za našo skupnost zavzel tudi na 51. srečanju med Slovenci Videnske pokrajine in Posočja v Kobaridu. Sledila so srečanja in pogovori tudi na slovenskem ministrstvu, ki oblikuje obmejno gospodarsko strategijo, v kateri Benečija predstavlja eno od prioritet. Seveda so za uspeh potrebni tudi podpora in ustrezni ukrepi Dežele Furlanije Julijske Krajine.

Tu smo bolj šibki, v kolikor se problemi ne rešujejo, kot potrjujejo

na primer težave čedajske bolnišnice, kateri le naprej zmanjšujejo obseg delovanja in ožijo kadrovsko zdravstveno zasedbo, a tudi pasivnost nove Gorske skupnosti, ki ima svoje težišče v Čenti. Le-ta zamuja z razvojnimi projekti in predvsem ne ponuja majhnim občinam potrebno strokovno podporo pri opravljanju njihovih zakonskih obveznosti. Naše obmejne občine so nevarno podhranjene glede osebja in prišli smo tako daleč, da je v Grmeku županja že več mesecev sama, brez niti enega uslužbenca. Kako bomo v takih pogojih šli na upravne volitve v letu 2024 in kdo bo kandidiral za župana je težka uganka.

Bolj spodbudna je slika na kulturnem področju, kjer smo skozi vse leto in na vsem območju razvili številne kakovostne dejavnosti po že ustaljenih tirnicah, a tudi z novimi pobudami in prijemi tako v Kanalski dolini in Reziji, kjer je kulturno društvo Rozajanski dum praznovalo 30-letnico delovanja, kot v Terski dolini, kjer je Center za kulturne raziskave v Bardu v zadnjem času podvojil in obogatil svojo kulturno dejavnost ter letos slavil 50-letnico Etnografskega muzeja, in seveda v Nadiških dolinah. Od Inštituta za slovensko kulturo in muzeja SMO do kolektiva Robida, od kulturnega društva Rečan do kulturnega društva Ivan Trinko v Čedadu smo vsi skozi vse leto prirejali pobude in razvijali dejavnosti. Pokazatelj živahnosti naše skupnosti so tudi priznanja za dosežke na kulturnem področju, ki so jih v letu 2023 prejeli organizacije in posamezniki.

“Za visoko kakovostno raven ponudbe” je Krajinski in pripovedni muzej SMO prejel posebno omembo v sekciji “Kultura, izobraževanje in sodelovanje” trienalne nagrade Giulio Andreolli – Ustvarjanje krajine v Trentu. Nagrado so snovalki in direktorici muzeja Donatelli Ruttar podelili 16. februarja v Trentu. Maja je sodelovala na celodnevnem srečanju z naslovom “Od stvarnega k virtualnemu, primerjava med muzejskimi mrežami”, ki ga je priredila tržaška univerza in so se ga udeležili predstavniki številnih univerz. V središču pozornosti so bili med drugim načrti muzejskih mrež univerz v Milanu, Firencah in Tor Vergata v

Rimu –, pa tudi drugih javnih muzejev. Med vsemi temi velikimi ustanovami je še bolj izstopal Krajinski in pripovedni muzej SMO v Špetru, ki deluje 10 let, je že od vsega začetka stopil na pot inovacije in je tudi s tega vidika še vedno zelo napreden. Naj povemo še, da je SMO od julija 2022 tudi del nastajajoče mreže tematskih muzejev za nesnovno dediščino, ki jo je ustanovila Generalna direkcija za muzeje pri italijanskem Ministrstvu za kulturo.

Lahko v to poglavje vključimo tudi kolektiv Robida, ki je bil zmagovit na razpisu Interreg Italija-Slovenija 2021 – 2027 za male projekte, povezane z evropsko prestolnico kulture GO!2025. Med številnimi prijavljenimi projekti so jih finansirali 27, Robida se je uvrstila na deveto mesto. Gre za projekt "Nevsakdanji sadeži – Uncommon fruits", ki povezuje vasi Kojsko v Goriških Brdih in Topolovo preko sadovnjaka, v katerem je zbrana dediščina prostora ter skupnosti, z namenom, da jo premislimo skozi oči sodobne raziskovalne in oblikovalske prakse. Cilj projekta je prebivalce ozavestiti o vprašanju varstva okolja in biorazličnosti, obnoviti naravno in kulturno krajino, ki je značilna za obmejni pas, ter obenem prispevati k oblikovanju nove identitete vasi, ki so tu ostale.

Na arhitekturni konferenci mednarodne platforme LINA – to je mednarodna mreža umetniških, izobraževalnih in strokovnih inštitucij, ki se ukvarjajo z arhitekturo in združuje 32 inštitucij iz vse Evrope – je Vida Rucli oktobra v Kopenhagenu predstavila projekt "Akademija margin" in kolektiv Robida je bil sprejet kot nova članica te pomembne platforme.

Z zbirko poezij "La balena e le foglie" je Michele Obit bil zmagovalec tretje prestižne mednarodne literarne nagrade Rainer Maria Rilke, pri kateri je sodelovalo kar 242 del. Slovesnost v organizaciji skupine Erma da Flavio Vidonis v sodelovanju z Občino Devin-Nabrežina je potekala v soboto, 30. septembra na Devinskem gradu.

Rezijanska pesnica, pisateljica, pevka in pripovedovalka Silvana Palletti je 29. avgusta na Starem gradu v Celju prejela Zlatnik poezije za življenjski pesniški opus ter "ustvarjalno žlahtnjenje slovenskega jezika".

Na Prešernovi proslavi februarja je Andreina Trusgnach prejela priznanje, ki ga podelujeta SKGZ in SSO. V teku leta je s svojo narečno poezijo sodelovala na številnih branjih in literarnih srečanjih po Italiji. 10. novembra pa je bila med častnimi gosti povabljen v palačo Giustinani v Senat na prestižen dogodek, na posvet "Giovanni Bertacchi: poezija duše med lokalnimi jeziki, mejami in svobodo". Na pobudi, ki jo je podprla in pri njej sodelovala sen. Tatjana Rojc, je bila Andreina Trusgnach nagrajena in je imela tudi priložnost spregovoriti o Benečiji.

Arhitektka Antonella Trusgnach je letos sodelovala na mednarodnem arhitekturnem natečaju DoorScape, na katerega so se predstavili arhitekti in oblikovalci iz vsega sveta in poslali skupno 150 projektov. S projektom "Vhod kot pristan" se je Antonella Trusgnach uvrstila na drugo mesto, njeno delo pa je bilo skupaj s projekti desetih finalistov razstavljeno celo poletje v palači Querini Stampalia v Benetkah.

Martina Tomasetig je junija imela čast predavati v Stekljeni palači v New Yorku na posvetu, ki ga je Organizacija združenih narodov priredila ob svetovnem dnevu Malih in srednjih podjetij.

Na krajevni ravni naj omenimo še Gujonovo priznanje, ki ga podeljujejo posoške občine ob tradicionalnem novoletnem srečanju, in so ga letos v Kobaridu podelili Iole Namor in Anni Wedam.

Rezijanski, terski in nadiški dialekt so se stoletja prenašali iz rod v rod pretežno na ustni ravni, zato imajo globoke korenine, a so vse bolj ogroženi. Vse manj ljudi jih govori. Žalostna resnica pravzaprav je, da je vse manj ljudi po naših vaseh in dolinah. Treba pa je dodati, da se prav v zadnjem obdobju, ob rednem delovanju društev in organizacij, ki v veliki meri sloni na ohranjanju in razvijanju domačih dialektov, množijo pobude, cilj katerih je prav vrednotenje naših krajevnih govorov. Povečala se je skrb za vključevanje mladih in otrok v krajevno naravno in kulturno stvarnost, uveljavila se je obenem dobra praksa oblikovati večje projekte in za njihovo realizacijo vključiti več društev in organizacij.

Novo poglavje se je leta 2021 začelo s projektom "Piha čez doline" kulturnega društva Rečan, s katerim so pritegnili k sodelovanju več

društev in tudi Dvojezično šolo. Ob številnih prireditvah in delavnicah so izdali knjigo s Checcovimi pesmimi in organizirali dva koncerta, na katerih so s pesmimi beneškega kantavtorja nastopili učenci špetrške dvojezične šole in tudi mladi folklorne skupine Živanit z beneškimi plesi.

Naslednje leto je projekt "Piha čez doline 2" prevzel Zavod za slovensko izobraževanje, ki razvija vrsto dejavnosti, da bi še dodatno obogatil ponudbo dvojezične šole v Špetru in jo povezal z lokalno stvarnostjo. Namen je spodbuditi učence in dijake dvojezične šole v Špetru k spoznavanju domačega narečja, ljudi in naravne ter kulturne dediščine v Benečiji. Zato so jih peljali na tematske sprehode, med katerimi so spoznavali okolico in se učili novih narečnih izrazov. Izvedli so tudi štiri delavnice, na katerih so otroci spoznavali tradicionalne recepte, peli ljudske pesmi in plesali ljudske pleske ter ustvarjali video in zvočne posnetke.

Inštitut za slovensko kulturo, ki se že od vsega začetka zavzema za razvoj kulturnega turizma in ohranitev kulturne dediščine, katere pomemben del so seveda slovenska narečja, je lani izpeljal projekt "Zlate roke". Raziskali, so in opravili intervjuje z obrtniki, kmetovalci oziroma različnimi pričevalci ter z novimi ugotovitvami in predmeti še obogatili zbirke, ki so nastale s projektom ZborZbirk oz. so povezane v muzejski mreži Mi smo tu. Vsi ti mali muzeji med drugim hranijo – in jih imajo popisane – tudi številna orodja in predmete, ki so povezani s poklici in obrtmi, ki jih danes ni več ali se izgublajo, z njimi pa tonejo v pozabo tudi stari narečni izrazi.

Center za kulturne raziskave v Bardu ima za seboj že dve uspešni izvedbi projekta "Poti po sledih gozdnih žena" in se pripravlja na tretjo. Da bi ovrednotili narečja in krajevno ljudsko izročilo ter kulturno in naravno okolje, v katerem je nastalo, so izbrali eno pravljico za vsak kraj in izvedli več umetniških dogodkov, pretežno v naravi. Tako so potovali od Mašere do Njivice, od Landarja do Režije in prispevali k tesnejši povezanosti med društvi, ki delujejo na teritorju. Le v Bardu v Terski dolini je skupina naravoslovnih vodičev, med njimi je tudi Leonardo Cerno, zasnovala projekt "Wild roots-Divje korenine", s katerim so na vodenih

strokovnih pohodih seznanjali obiskovalce z naravo in rastlinami, ki so jih srečevali po poti in obenem raziskovali njihova narečna imena, odkrivali so domačo gastronomijo tudi z degustacijami in uredili tudi nekatere steze. In vse to v Nadiških in Terskih dolinah ter v Reziji.

“Na stujmo zabit naš jazek” je eden od projektov kulturnega društva Rozajanski dum, ki je v letu 2023 praznoval 30 let delovanja in se je vseskozi prizadeval, da bi se v Reziji ohranila kulturna dediščina in v prvi vrsti rezijanski dialekt. Organizirali so več srečanj o poslanstvu etnografskih muzejev, pripravili so dan odprtih muzejev in hišnih dvorišč na Solbici, v Muzeju rezijanskih ljudi pa poseben program o rezijanski pravljici. V načrtu imajo še videotečaj rezijanščine po internetu, izdajo knjižice z molitvami po rezijansko in brošurico o poklicu brusača z vsemi narečnimi izrazi povezanimi s to obrtjo.

To kar imajo skupnega vsi navedeni projekti je, da so jih naša društva izvedla mimo svojega rednega programa, s sredstvi, ki jih Dežela namenja za ukrepe v korist slovenskih narečij v Nadiških in Terskih dolinah ter v Reziji. Ta člen, kot se boste spominjali, so v deželni zaščitni zakon za slovensko manjšino vsilili na pritisk društev z našega območja, ki trdijo, da na Videnskem ni Slovencev, da govorimo posebne slovanske jezike, ki jih gre posebej zaščititi. Pravi paradoks je, da se s sredstvi namenjeni slovenski manjšini podpirajo pobude proti njej, a svojčas je bilo treba to sprejeti. Sčasoma pa se je le pokazalo, kdo dejansko in kvalitetno deluje za ohranjanje in vrednotenje krajevnih dialektov. Naša društva pa so dobila nov izziv, začela so oblikovati bolj ambiciozne projekte ter se povezovati in tesneje sodelovati med društvi in med dolinami.

Pobud in dejavnosti je bilo še veliko. Ne bi naštevala vseh. Omenila pa bi pomladitev v Beneškem gledališču, ki mu od letošnjega leta predseduje Cecilia Blasutig. Obnovljeno je bilo tudi vodstvo, v katerem so ostali nekateri “stari” izkušeni člani, pridružile pa so se jim mlajše sveže energije.

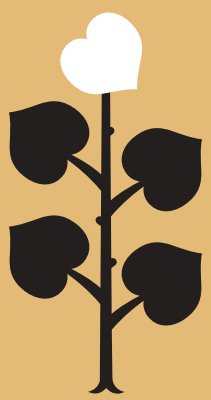
Pomembna je bila tudi postavitve razstave o Ukovskih planinah maja v Etnografskem muzeju v Vidnu na pobudo Slovenskega kultur-

nega središča Planika. Razstavo fotografiji, ki jih je France Stele posnel jeseni leta 1980 in poleti leta 1981, je spremljala vrsta video posnetkov. Razstavo sta v glavnem mestu Furlanije predstavila dvojezično, v slovenščini in italijanščini, kustosinja muzeja Pamela Pielich in predsednik SKS Planika Rudi Bartaloth.

Posebno pozornost pa si zasluži Zavod za slovensko izobraževanje. Kot je znano je pred več kot štiridesetimi leti nastal zato, da bi razvijal izobraževalne dejavnosti v slovenščini za otroke in mlade v Nadiških dolinah, leta 1984 je sprožil začetek dvojezičnega šolanja v Špetru, nato je vodil in upravljal dvojezično špetrsko šolo do sprejetja zaščitnega zakona, ko je postala del državne šolske mreže.

Zavod je v bistvu društvo staršev, ima danes približno 120 članov in skrbi za dodatne dejavnosti za 250 otrok. Dopolnjuje in bogati dejavnosti šole in skrbi za njeno večjo zasidranost v krajevno okolje tudi preko sodelovanja društev na teritoriju in to skozi vse leto. V zadnjih letih, odkar je prevzel vodstvo Stefano Predan, je podvojil svojo ponudbo.

Zavod že vrsto let organizira v poletnem času širok spekter dejavnosti za učence in dijake nižje srednje šole, ki se odvijajo tako v šolskih prostorih kot v zunanjem okolju. To je Poletno sonce, s katerim so letos uspeli pokriti celo poletje in vključiti v svoj program veliko otrok, ki so pod vodstvom mentorjev in s sodelovanjem večje skupine mladih – v glavnem bivših učencev dvojezične šole – izpeljali vrsto dejavnosti in pohodov v naravi in po vaseh. S tem so popestrili letni čas učencem, ki so v dobri meri razpršeni po vaseh in obenem rešili marsikatero težavo staršem.

Živeti ob meji

Za vse, ki verjamejo, da se tudi iz trpke, nehvaležne in sovražne preteklosti da ustvariti priložnost za boljši čas, je 10. julij 2020 predstavljal zgodovinsko prelomnico. Predsednika Italije in Slovenije, Sergio Mattarella in Borut Pahor, sta konkretizirala duh iz leta 2010, ko so predsedniki Italije, Hrvaške in Slovenije obiskali Narodni dom in sodelovali na veličastnem Mutijevem koncertu na osrednjem tržaškem trgu.

Borut Pahor in Sergio Mattarella sta storila dvoje pomembnih dejanj. Prvo zadeva vrnitev lastništva Narodnega doma slovenski narodni skupnosti. To dokazuje, da je italijanski predsednik s tem dejanjem priznal in se obenem opravičil za gorje, ki ga je naša skupnost morala pretrpeti v času fašizma, ki se je v Evropi "predstavil" prav s požigom našega osrednjega tržaškega središča.

Storila sta še več. Skupaj, z roko v roki, sta stopila pred spomenik bazoviških, hrvaškega in treh slovenskih herojev, ki so umrli pod streli fašističnih zločincev, ker so verjeli v svobodo, ponosno branili svoj jezik in kulturo ter se zoperstavili črnemu teroriju. Predsednika sta se istega dne oddolžila tudi spominu žrtev fojb. Naredila sta veliko dejanje, ki ga še danes nekateri, tako v manjšini, kot tudi v Sloveniji, ocenjujejo z določenim nestrinjanjem in distanco. Čas bo verjetno pokazal, da sta ravnala primerno.

Predsednika sta svojo globoko vero v sodelovanje in prijateljstvo

med sosednjima državama pokazala tudi, ko sta skupaj prišla na Goriško, da bi moralno podprla Evropsko prestolnico kulture, ki predstavlja idealno nadaljevanje dogodkov iz let 2010 in 2020. Nakazala sta nam pot, kako, še posebej v teh nemirnih časih v svetu, ljudje z meje lahko najdejo skupne razloge za sodelovanje, prijateljevanje in konkretno povezovanje in to na vseh področjih vsakdanjega življenja.

Živeti ob meji predstavlja dodano vrednost, ki si je večkrat ne zavedamo, oziroma ne razumemo prednosti našega privilegirane stanja. Občutek imam, da se s težavo prilagajamo omenjeni stvarnosti, verjetno zaradi predolgega obdobja, ko smo v sosedu iskali prej sovražnika, kot sogovornika. Ne najdemo še potrebnih koordinat, da odpravimo razlike, ki so med nami vse manjše in ne zaznamo, da imamo veliko več skupnega kot pa tistega, ki nas razdvaja.

To velja tudi za sosednji državi, Slovenijo in Italijo, ki morata nadaljevati na poti, ki nas dela vse bolj Evropejce. Živimo v regiji, ki smo jo svojčas imenovali Alpe-Jadran, ki je z gospodarskega in infrastrukturnega vidika uspešna, kulturno in jezikovno bogata in leži na križišču Evrope. Zaradi tega bi morali vodilni ljudje tega območja stati v prvi vrsti pri odpravljanju kriznih žarišč, ki se nevarno večajo posebej na Zahodnem Balkanu. In prav manjšine v tem prostoru smo najbolj naravni interpreti izbiri, ki bodo območje sovražne preteklosti lahko spremenili v regijo miru in napredka.

Če odnosi obeh držav so na zadovoljivi ravni – uradna obiska predsednice Slovenije Nataše Pirc Musar in premierja Roberta Goloba v Rimu pri Mattarelli, oziroma pri predsednici vlade Melonijevi to potrjujeta – istega ne moremo potrditi za Deželo FJK, ki se je "umaknila" s prizorišča mednarodnih odnosov, v prvi vrsti s Slovenijo, Avstrijo in Hrvaško. Svojčas je v teh krajih uspešno delovala Skupnost Alpe-Jadran, ki je blagodejno vplivala tudi na slovensko in italijansko manjšino. Srečanj in delovnih sestankov je bilo veliko in večkrat so zadevali tudi problematiko tu živečih narodnih skupnosti.

Naša skupnost se tudi pretežno ukvarja sama s seboj. Zanimarili smo povezovanje med Slovenci v štirih sosednjih državah (SLOMAK)

in se skupaj srečujemo le takrat, ko nas iz Ljubljane povabijo na razgovor. To je res premalo in nas vse skupaj šibi. Tudi v manjšinskem medijskem svetu smo preveč osredotočeni na notranjo stvarnost in smo premalo informirani o delu in življenju Slovencev v drugih deželah območja Alpe-Jadrana. Skupaj bi morali razmisliti o vsemanjšinskem spletnem časopisu, ki bi nas vsestransko informiral in nas posledično tudi boljše povezoval.

Če поблиže analiziramo nas same, je primerno, da se osredotočimo na dva podatka. Naše šole so večinsko izraz mešanih ali celo samo italijanskih družin. Drugi podatek je demografske narave: Slovencev v Italiji nas je vedno manj. Jezikovne stvarnosti v šolah in demografske krize ne bomo spremenili, lahko ju primerno upravljamo, da ju bomo spremenili v nove priložnosti. Pravijo, da tam, kjer je volja, je moč.

Manjšina mora vse bolj težiti h kakovosti in izobraževanju. Premisliti mora samo sebe in se dogovoriti (vprašanje širše priznanega manjšinskega zastopstva je vse bolj urgentno), kakšna želi biti v naslednjih desetih-petnajstih letih. Potrebujemo manjšinsko vodstvo, ki si mora prevzeti odgovornost, da zariše strategijo za celovit razvoj. Časa za šibka razmišljanja ni več. Tudi dvojniki za vsako ceno ne zdržijo racionalnega razmišljanja. Politika mora stopiti med ljudi in biti vse bolj prisotna na teritoriju, če želi, da naši ljudje se ne bodo od nje oddaljili. Čez nekaj mesecev bomo imeli volilni preizkušnji, ki bosta pokazali, kakšna je do njih odzivnost Slovencev. To so volitve v številnih občinah, kjer živi naša skupnost, in volitve za evropski parlament.

Slovenija mora storiti korak naprej v odnosu do naše skupnosti, da ji pomaga stopiti na pot potrebnih reform. Ljudje postajajo večkrat utrujeni od ponujenega in se oddaljujejo od naše organizirane stvarnosti. Poskrbimo, da bo slovenski jezik naša najpomembnejša prioriteta. Eni sami krovni organizaciji zaupajmo skrb za potrebne reforme, politika pa naj se primerno opremi, da bomo v njej lahko našli nosilca naših interesov in jo bomo zato tudi prepričano podprli. Biti Slovenec v Italiji je lepo in ta misel naj nas spremlja vedno in povsod. Ne sramujmo se našega jezika in širimo ga povsod tam, kjer je to mogoče.

Ko so Turki zgrešili pot in Benečijo pustili pri miru

Pri Robiču so se Benečani uprli turškemu napadu

V zadnjih desetletjih 15. stoletja sta bili Slovenija in Furlanija hudo prizadeti zaradi ponavljajočih se turških vpadov, ki so po letu 1472 večkrat opustošili široka območja dveh dežel in ustvarili strah in obup med ljudstvom.

Kot omenja Sebastiano Mullione v delu "Chronicon Glemonense", je Benečija verjetno utrpela le en kratkotrajni vpad: »V zvezi z enim od številnih grozovitih vpadov v bližnjo Slovenijo in na Hrvaško, zlasti s tistim v drugi polovici avgusta leta 1474, bi lahko pomislili, da se je neka tolpa ločila od glavnine in se po neobičajni soški poti spustila v Kobarid ter kasneje vzdolž Nadiške doline prišla na čedajsko ozemlje. Vračali so se verjetno po dolini Idrije mimo Tolmina.«

Turški vpadi so prizadeli obsežna ozemlja v Furlaniji, v Sloveniji in tudi Soško dolino. Tako Simon Rutar opisuje škodo in grozote, ki so jih počeli Turki: »Veliko so naši dedje pred to okrutnostjo terpeli, mnogo kervi je bilo prelite, veliko vasi požganih in cerkva razsutih, brezštevilno ljudi u sužnost odpeljanih. Pred toliko silo so se Slovenci hrabro držali in Turka večkrat do dobrega natolkli. Ko so se gromade po hribih zasvetile in so oznanile bližnjo nevarnost, zgrabilo je staro in mlado za različno orožje in se zbralo na malih hribih ("taborjih"), navadno na dvoriščih okoli cerkev. Tu so se uspešno branili in Turke u beg podili, ako so bili le složni med seboj.« (Rutar 1882: 61)

Vesti o turških vpadih so se hitro širile in so tudi v Benečiji ustvarjale strah in preplah med ljudmi, ki so z gorečnostjo ponavljali to militev:

*O usmijen moj Ježuš
je s krajan usa muoč,
prid' našemu Taljanu
na uojski u pomuoč!
Na krištjane poglej
in rješi jih zdej,
use Turke razsvjetli,
krištjanom mir dej!
Krištjanska pravica
se čudno zgodi,
Marija Devica naj z nami darži!
O Ježuš, Marija
bod' venčni naš trošt!*

Molitev je prepisal župnik iz Laz Anton Cuffolo (Lavrin 1947: 145). Zgleda pa, da je pesem *Tam za turškin gričam* nastala sredi 19. stoletja, v času avstrijske okupacije Bosne, ki je bila skupaj s sosednjimi deželami prej del turške države (Qualizza 1999: 158)

Če so naši ljudje čutili potrebo se zateči v Božjo varstvo in prositi pomoč *Taljanu*, kaže, da je bila nevarnost turških vpadov resna in so sporočila o brutalnosti in nasilnosti vojščakov hitro odmevale od kraja do kraja. V molitvici omenjeni *Taljani* so Benečani, ki so od leta 1420 vladali Furlaniji,

Vojščaki, ki so prišli do naših krajev, pravzaprav niso bili Turki, ampak Akindžije, konjeniki turkomanskega rodu.

Benečiji, Soški dolini, Goriški ... in so bili v stalni vojni s Turki, ki so napadali posestva Beneške Republike na vzhodni obali Jadranskega morja in v Egejskem morju. Naj pojasnim, da vojščaki, ki so prišli do naših krajev, pravzaprav niso bili Turki, ampak Akindžije,

konjeniki turkomanskega rodu, bili so prvi oddelek, ki se je spopadal s sovražniki. Turki so jih navadno pošiljali na ozemlje nasprotnika, kjer so ropali in ustrahovali prebivalstvo. Njihovo plačilo je bil plen. Kadar so sodelovali z redno vojsko, so hodili pred njo ali pa so čuvali zaledje. Kot skoraj vsi zgodovinopisci bom tudi jaz le naprej pisal o Turkih.

Preden se lotim najhujših vpadov, ki sta jih Slovenija in Furlanija trpeli v letih 1477 in 1478, naj opišem neko čudno zgodbo, ki se je pripetila pri vasi Kred v zgornji Nadiški dolini. O tem turškem pohodu govori ljudska pripoved in ni znano, v katerem letu naj bi se vršil. Bitka med domačini in roparji je bila tako divja, da je bilo čez vse polje do kolena krvi. »To klanje se je dogajalo pozimi. Naši ljudje so obrnili Nadižo na polje, da je zamrznila in na to ledeno ravan so nagnali Turke. Ker so bili Turki v opankah, jim je drselo, naši pa so se z derezami na nogah lahko premikali in z vilami pobili dosti sovražnikov ter s kosami sekali njihove glave kot seno. Tisti, ki so se rešili, so rekli: "Nikoli več ne pridemo v ta kraj, imajo železne roke in noge!" In Turki se v ta kraj niso nikoli več vrnili.« (Lavrenčič: 62).

Težko je ugotoviti, ali so res Krejci na tak zviti način zmagali Turke ali gre za legendo, ki je nastala, da bi dokazala pravilnost starega reka, ki pravi: »V dolino, kjer teče lepa plava voda, ne bo nikoli več stopila turška noga.« Pisani viri iz tistega časa ne omenjajo turških vpadov v zimskem času, zato mislim, da gre bolj za legendo kot za zgodovinski dogodek (prav tam).

Turki so se prvič pokazali na robu naše dežele poleti leta 1469, a niso prestopili Soče. Septembra leta 1472 so ropali po Vipavski dolini, Krasu in Goriškem. Oddelek, ki je štel 12.000 konjenikov, je prestopil Sočo in je tri dni ropal in požigal furlansko nižino do Vidna, Fojde in Čedadu, a ni prišel do Benečije. Omenjeni napad je prepričal beneški senat zgraditi obrambno črto, ki naj bi segala od Jadranskega morja do Kluž pri Bovcu. Komisarji so po ogledu območij poslali v Benetke seznam krajev, ki so bili primerni za gradnjo utrd: Bovec-Kluže, Robič, Tolmin, Kanal ob Soči, Solkan, Gradišče, Tržič in Marano Lagunare. Zidane utrdbe so bile predvidene v Gradišču, na Majnici in Foljanu, vse druge pa so bile kladare, se pravi utrdbe iz hlodovine in zbite zemlje (Stergulec 1998: 5).

Drugič so se Turki pokazali na Soči leta 1477. S tem vpadom so nameravali prisiliti Beneško republiko, da bi se umaknila iz Albanije in

se posvetila obrambi lastnih ozemelj v Posočju in Furlaniji. 29. oktobra je 10.000 konjenikov pod vodstvom Iskender-bega prišlo čez Kras do Gorice in se je utaborilo pri Solkanu. Potem ko so zmagali beneško konjenico pri Gorici, so preplavili Furlanijo do San Danieleja, Pordenona in Sacileja. Med povratkom so požigali in razdejali okolico Čedad. Kamor so prišli Turki, so pustili za seboj le pogorišča in pobite prebivalce. Istega meseca so se vrnili v Bosno in s seboj gnali v sužnjstvo 4.000 ljudi (prav tam: 8).

Naslednje leto so že meseca marca vdrli v Istro, krenili proti Trstu, Tržiču in Soči, ki pa je niso mogli prebroditi. Ropali so okoli Gorice in Tržiča, da bi čimveč kmetijskih pridelkov poropali, kajti je bilo v Bosni veliko pomanjkanje hrane. Ogromna kolona turških vojščakov se je napotila proti Soški dolini. V župnijski knjigi Kanala ob Soči beremo: »5. aprila 1478 s 15.000 vojaki prodrli do Soče in do Kanala v smer Korške«. »Kasneje se je izkazalo, da je to bila turška predhodnica, ki je imela nalogo najti udobnejšo pot v Furlanijo, vendar daleč od utrjenega vojaškega tabora Gradišča ob Soči. Domnevati je, da so prehod našli v Robiču pri Kobaridu, ker so se tja vrnili že nekoliko mesecev kasneje, kot bomo sledili v nadaljevanju.« (prav tam: 8-9)

In res so se meseca julija 1478 še v večjem številu (nekateri viri pišejo 15.000, drugi 30.000) vrnili v naše dežele pod vodstvom Iskender-bega. Dvojen je bil namen tega pohoda: preprečiti beneškim oblastem poslati določeno število vojakov v pomoč obkoljencem v albanski trdnjavi Skadar in prodreti v Furlanijo. Ker pa so Benečani ojačali utrdbe od Gorice do morja in povečali število vojakov od 3.000 do 10.000 mož so bili Turki prisiljeni najti novo pot v Furlanijo.

Iskander-beg je svoje čete razdelil v tri skupine. Prva je ostala na Goriškem in ropala po Vipavski dolini in na Krasu. Druga se je pod vodstvom Hasan-bega usmerila proti Soški dolini. Dne 23. julija je obšla utrdbo Kanala ob Soči po desnem bregu reke. V Ročinju, na kraju danes imenovanem Turški križ, so domačini nanosili na vzpetino kamenje in ga zavalili na Turke, vendar jim ni uspelo ustaviti njihovega pohoda. Kronist

Turška skupina je julija 1478 prišla do beneške kladare pri Robiču. Utrdba je bila grajena iz hlodov in zbite zemlje ... Branilci kladare so bili izključno možje iz Nadiške doline ...

Ivan di San Vito navaja, da so Turki med potjo požigali vasi in da je v kraju Biustagno (Idrsko?) utožilo nad tristo ljudi, ko so v begu nameravali preplavati Sočo.

»Turška skupina je istega dne prišla do beneške kladare pri Robiču. Utrdba je bila grajena iz hlodov in zbite zemlje, stala je na najožjem cestnem prehodu in jim zapirala pot v Furlanijo. Branilci kladare so bili izključno možje iz Nadiške doline.

V Robiču je bilo predvideno srečanje Turkov, ki naj bi prišli iz nasprotne smeri Gorica-Čedad-Robič in tako ujeli v past beneške branilce. Če bi se Turkom načrt posrečil, bi se branilci beneške kladare znašli v brezizhodnem položaju, ker bi bili hkrati napadeni čelno in hrbtno, Turki bi jih pokončali.« (prav tam: 11)

Kaj se je zgodilo? Zakaj tretja skupina Turkov ni prišla do Robiča po Nadiški dolini in tako pokončala Benečane in turški vojski odprla pot v Furlanijo? Kar bi pomenilo katastrofo za Benečijo (vsaj za Nadiško dolino) ter za čedajsko območje in osrednjo Furlanijo.

Zgodilo se je, da je v četrtek, 22. julija, tretja skupina pod vodstvom Iskender-bega v Ločniku pri Gorici prebrodila Sočo in se zvečer spopadla z beneškimi konjeniki. Nato je prenočila pred vasjo Medeja in naslednji dan nadaljevala pot. Namesto pa pri Čedadu zaviti v Nadiško dolino, je krenila proti Prapotnemu in Idarsko dolino in se ponoči tam ustavila. Ni jasno, ali so se Turki naslednji dan vrnili v Gorico in se napotili v Soško dolino, kot trdi Strgulc (prav tam: 12), ali pa so se vzpeli na Solarije in se prek Volčanskih Rutov spustili v Soško dolino, kot meni Lavrenčič (prav tam: 63). Mislim, da je druga domneva bolj verjetna, kar se da sklepati tudi iz pričevanja nekega Jurija Fukine, ki je z vrha Matajurja sledil turškemu pohodu.

Skupina pod vodstvom Iskender-bega ... pri Čedadu namesto zaviti v Nadiško dolino, je krenila proti Prapotnemu ...

Čedajsko sodišče je
12. avgusta 1478
poklicalo na zaslišanje
ljudi iz Soške doline.

Fukinovo pripovedovanje je res zanimivo, kajti iz prve roke in s strani preprostega človeka pove, kako so dogodki potekali in kako so domačini reagirali. Dne 12. avgusta 1478 je čedajsko sodišče poklicalo na zaslišanje ljudi iz Soške doline, ki so dobili razne stvari zapuščene od Turkov v krajih, kjer so taborili. Najprej je bil zaslišan Jurij Fukina, doma iz Kobarida (*Iurius Fuchina de Cavoreto*), ki je pod zaprisego povedal, da je na god svete Marije Magdalene (22. julija) ponoči skupaj s svojo družino bežal iz Kobarida in se zatekel na Matajur (*in montem Maiori*). Gor je ostal tudi potem, ko so naslednjega dne začeli Turki prodirati po dolini Idrije (*canale de Iudrio*). Povedal je tudi, da je v petek 24. z Matajurja (*stans in Mataiur* – verjetno gre za najstarejšo omembo tega toponima) videl, kako so Turki prihajali od Tolmina in kako so se potem utaborili v Idrskem in Mlinskem (*Idrisca, et Mischla*). V strahu pred njimi se je zato umaknil in se skril v neki gozd ne samo s svojo družino, pač pa skupaj s skoraj z vsemi prebivalci Kobarida.

Potem je sodnik zasliševal tiste, ki so pobrali kakšne stvari, ki so jih pustili Turki v krajih taborjenja. Jurij Fukina je pod zaprisego povedal, da ni od Turkov ničesar vzel, pač pa da je samo kupil od svojih tovarišev tri turške obleke (*tres vestes Turchorum*). Vprašan, če mu je znano, ali so drugi vzeli kaj takih stvari, je odgovoril, da je nečak Mertigl iz Gabernice (*de Grabarineza*) z dvema sosedoma dobil okrog osem kotlov (*octo calderias*) in še nekaj drugih stvari, ki, so trdili, so jih kradli eden drugemu. Vprašan, če ve, ali so dobili kaj takega še drugi, je odgovoril, da ne ve. Potem pa je povedal, da je na lastna ušesa slišal, da so več stvari dobili Livčani (*illi de Luicho*) in da če hočejo zvedeti kaj več, naj kar vprašajo tiste z Livka, ki bodo povedali, pa tudi pokazali še druge, ki so kaj dobili. Dodal je še, da sta neki Mihael in Anton sina Kosa iz Gorenjega Tarbija (*filiu Cos de Tribilo Superiori*) dobila neko platno (*certam telam*) v Idrskem pred hišo Urbana, ki je tema še povedal, naj bi pustila tisto blago, ker ni bilo njuno.

Dodatno pričevanje o turškem pohodu v drugi polovici meseca julija 1478 je podal neki Mihael iz Gorice (*de Goricia*), ki je bil zasliševan na čedajskem sodišču 3. avgusta. Mihael je povedal, da je skupaj z dvema tovarišema sledil turški koloni, ki se je iz Krmina napotila proti Soški dolini. V soboto, 25. julija, so odšli iz Kanala ob Soči in prispeli do Kamnena (*ad Camen*). Tam sta ga njegova tovariša zapustila in on sam je šel v Kobarid (*ad Cavoretum*). Sodniki so ga vprašali, če je v Kobaridu našel še kakega. Odgovoril je, da je tam našel mnoge, a ne pozna njih imen razen nekega Gregorija iz Civina (!?), s katerim sta šla skupaj naprej in prenočila na Srpenici (*Stirpinizo*). Vprašan, kam je šel naslednji dan, v nedeljo 26., je povedal, da je šel naprej do kraja, ki mu se reče Vrata (*in locum qui vocatur Porta*). Prenočil je v nekem gozdu, pod katerim so Turki postavili svoje taborišče. Naslednji dan je šel do kraja, kjer so se Turki ustavili in da je tam našel druge tri tovariše. Vse skupaj so potem Turki zasledovali in so se morali skriti za neko skalo in so tam počakali dve uri. Potem pa so šli skupaj naprej za Turki in prispeli na Trbiž (*ad Tarvisiam*), kjer so se najedli in napili. Od sodnikov vprašan, če se je istega dne zadržal na Trbižu, je povedal, da ne, ampak se je z enim tovarišem vrnil v Strmec (*ad Sturmiza*), tam prenočil in naslednjega dne prispel v Bovec (*in Plez*) in še istega dne iz Bovca na Žago (*Segum*) in tam prenočil. Potem pa so prišli za njim tovariši, ki jih je zapustil na Trbižu, in so skupaj že tisto noč srečno prišli v Čedad (Rupnik 1992: 3; Scarton 2018: 189-191; Vale 1943: 32-33).

Privilegiral sem pričevanji Jurija Fukine in Mihaela iz Gorice, ker nam kažeta, kako je ljudstvo preživljalo tiste hude čase. Strah je bil velik, ljudje so bili prepuščeni svoji usodi, bežali na vse strani, zapuščali svoje domove in se zatekali v gore in gozdove. Bili so tudi nekateri pogumni pustolovci, ki se niso bali ničesar in so celo trgovali s Turki in jim sledili, da bi kaj dobili od njih. Ostaja pa vprašanje, zakaj so čedajski sodniki zasliševali Jurija in Mihaela. »Če so te priče zasliševali v Čedadu kmalu po prehodu Turkov in so predvsem vpraševali o trgovanju, prekupčevanju, dogovarjanju, lahko sklepamo, da je cerkvena oblast

sumila, da so lahko krajani iz Gorice, Krmina, Kobarida sodelovali s Turki ali jih celo vodili, od njih prejeli kakšne protiverske ali drugoverske predmete.« (Rupnik: prav tam)

Uradna zgodovina pravi, da turški pohod po Soški dolini leta 1478 ni bil turističnega značaja. Kot rečeno, so Turki iskali alternativno pot od tiste, ki je čez Sočo peljala v furlansko nižino, kajti je utrdba v Gradišču predstavljala močno oviro in je bila v zadnjih časih dodatno ojačena.

Ko se jim je ponesrečil preboj pri Robiču, jim je ostala možnost, da se prebijejo v Furlanijo preko Kanalske in Železne doline. Kot smo videli, so z Goriškega po Soški in Idarski dolini prispeli na Tolminsko. V Kobaridu so oskrunili cerkev in pokopališče, ki ju je osem let kasneje ponovno posvetil Peter škof iz Caorle med vizitacijo župnij in cerkva v Posočju, na Slovenskem in Koroškem (Vale: prav tam).

Iz Kobarida so Turki nadaljevali pot po Soški dolini. V bovški soteski so jim domačini razrušili most in ubili poveljnika Hasan-bega. Zasedli so bližnje hribe, od koder so na sovražnike valili kamenje. Toda Turki so si znali pomagati. Preplezali so visoke pečine brez steze in pota. Konje so na vrveh vlekli kvišku in jih prav tako spuščali od skale do skale v globočino. Tako se jim je posrečilo priti po ovinkih okoli Predela in dospeti na Trbiž (Gruden 1910: 268).

LITERATURA

Rutar Simon, *Zgodovina Tolminskega*, Gorica 1882.

Lavrin Riko, *Iz zbirke beneškoslovenskih ljudskih pesmi*, «Mlada setev», II (1947), p. 141-148.

Stergulc Milan, *Obramba proti Turkom na reki Soči*, Bovec 1998.

Lavrenčič Aleksander, *Drobtinice izpod Mije in Stola*, <https://www.sistory.si/11686/876>.

Grčar Jure, *Turški vpadi v slovenske dežele*, Ljubljana 2016.

Rupnik Franc, *Paolo Santonino in njegov itinerar*, «Dom» 19/20 1992.

Scarton Elisabetta, *Sulle tracce dei Turchi in Friuli. Frammenti per un'inquisitio per sciacallaggio nell'estate 1478*, in *Ingenita curiositas*, v. I, Battipaglia 2018, p. 179-191.

Vale Giuseppe, *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485-1487*, Città del Vaticano 1943.

Pedani Fabris Maria Pia, *I Turchi e il Friuli alla fine del Quattrocento*, *Memorie storiche forogiuliesi*, v. 74 (1994), p. 203-224.

Gruden Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1910, iz Wikivir 28.9.2022.

Simoniti Vaško, *Turki so v deželi že*, Celje 1990.

Spomini Jožeta Lovrenčiča na Beneško Slovenijo

»P esnik, pisatelj, prosvetni, kulturni in javni delavec, predvsem pa svoji Primorski ter vsej Sloveniji iskreni in predani rodoljub dr. Joža Lovrenčič«, kot ga je opisal njegov vnuk – zgodaj umrli slovenski zgodovinar in pesnik dr. Andrej Vovko (1947–2015) –, je bil rojen 2. marca 1890 v KREDU pri Kobaridu, pri Košanovih. Njegov rojstni kraj je sodil v območje, ki so ga tudi imenovali na "avstrijsko-beneški meji" in po letu 1867 na "avstrijsko-italijanski meji", narodnostna in jezikovna meja pa je potekala zahodneje od kobariškega Kota. Ta obmejnost je navdihovala njegovo literarno ustvarjanje razpeto med prozo in poezijo, med preteklostjo in njegovim vsakdanom, med zemljo ob Nadiži in kraji, kamor ga je kasneje pripeljala pot življenja.

Gimnazijsko šolanje je končal v Gorici. Po študiju na univerzi v Gradcu, je v začetku leta 1915 postal doktor filozofije. Do takrat pa sta njegov pravi in psevdonimni podpis nosila že veliko objav v slovenskem periodičnem tisku (*Vrtec*, *Zora*, *Domači prijatelj*, *Omladina*, *Dom in svet* itd.), kasneje jim je dodajal knjižne izdaje.

Prišla pa je tedaj v Posočje tudi vojna in Lovrenčič je postal begunec ter učil na srednjih šolah med Trstom in Ljubljano. Vojna je mnogostransko posegla v njegovo življenje in v vsebinsko plat ustvarjanja. Konec leta 1919 je nekaj tednov sodeloval na mirovni konferenci v Parizu. Leta 1922 se je z družino naselil v Ljubljani in tu služboval kot srednješolski

profesor ter se predvsem literarno udejstvoval. Med drugo svetovno je pod nemško okupacijo v Gorici učil na tamkajšnji slovenski gimnaziji, »ker se je čutil primoranega iti med svoje rojake, da po 25. letih ukinitve slovenske gimnazije delati med našo mladino in jo utrditi v narodni zavesti«. Ta razlog po drugi svetovni vojni ni bil upoštevan in Lovrenčič je bil zaradi sodelovanja z nemško oblastjo in domobranstvom obsojen na dvoletno zaporno kazen in na dvoletno izgubo državljanskih pravic. Kasneje je bil amnestiran. Sodba je vplivala na njegovo počutje, a je vseeno, čeravno skromneje, literarno ustvarjal do smrti 11. decembra 1952.

Po Lovrenčičevi smrti je za obujanja spomina nanj poskrbela predvsem Goriška Mohorjeva družba, ki je izdala tudi knjigo njegovih spominov "Med Scilo in Karibdo. Povest v zgodbah" (1954). 28. oktobra 1990 je bila v počastitev stoletnice rojstva na Lovrenčičevi rojstni hiši v Kredu odkrita spominska plošča. Dva dneva pred tem je Goriški muzej pripravil simpozij, ki je bil posvečen Lovrenčičevemu delu in življenju. Gradivo, ki je bilo na tem srečanju predstavljeno, je izšlo v *Goriškem letniku* (18/1991). V tem zborniku Goriškega muzeja je bila objavljena tudi Lovrenčičeva bibliografija, ki pa besedila z naslovom Spomin na Beneško Slovenijo (*Slovenec*, 4. december 1916, šte. 279) – na tem mestu je ponatisnjeno – ne navaja. Objavljeno je bilo s psevdonimom J. Kotar. Tudi to je morda razlog, ki opravičuje njegov dobesedni ponatis z naknadno dodanimi opombami, tudi v oglatih oklepajih. Potrebno je še dodati, da to Lovrenčičevo srečanje z Beneško Slovenijo ni vključeno v njegovo posmrtno knjigo "Med Scilo in Karibdo".

Spomin na Beneško Slovenijo

Počitnice! Kakor bi bral lepo pravljico mi je pri srcu, ko se spomnim, na Kot, na planine in na Nadižo, ki jo spremlja bela cesarska cesta med Matajurjem in Mijo.

O ta cesarska cesta! Sto sem jih že prehodil, devetindevetdeset ni tako lepih. Dopoldne je v senci in po kratkih dopoldanskih urah vrže Mija svojo senco na njo.

Ob nji šumi Nadiža, v Matajurju in v Miji bukovje in ozračje je polno ciklam ... in spominov, Julij cezar in njegove legije ... pohod Slovencev v Benečijo ... patriarhi ... čedajski kapitelj ... Tolmin ... Napoleonove vojske ... vse je spremljala Nadiža, ali pa jim šumela naproti. Plazovi drče v Matajurju in Miji, visoko vzpenjajoče čeri in robovi, podzemске jame – povsod spomini: tam na škrate, tu na tihotapca, tam na divjo ženo, tu na serpenta (serpens), baj[eslov]no kačo z diamantnim jabolkom na glavi; tu spomin na zakleto grofinjo, ki hodi ob mesečnih nočeh čakati junaka, ki bi jo rešil, tam rožljajo visoko v steni še verige, kamor so svoj čas pripenjali ladje ...

O ti lepa, cesarska cesta, kdaj te bom spet hodil, kdaj poslušal spet tvojo zgodovino? Da bi prišli na te junaki s krnskega pogorja, da bi jim pokazala Nadiža pot – potem pridem in dražja mi boš odkupljena vnovič s krvjo junakov...

Po tej cesti sem šel četrtošolec. Prišel sem do meje in ni se mi hotelo vrniti. Na cesti je stala beneška gostilna. Vstavil sem se in izpil za osem krajcarjev pol litra amerikana in jo vrezal naprej skozi Stupico, Log, Podbonesec v Brišče in obiskal »gospoda«.

Gospod je bil takrat kaplan Gujon, visoko rasel in prileten (par let pozneje je umrl), prijazen in ljubezniv; samo srce ga je bilo, ko se je razodeval v prijetnem beneškem narečju. Oskrboval je Brišče, Podbonesec in Stupico in druge sosednje vasi – a vendar je bil kaplan-podružnik šempeterske župnije, pod katero spadajo vse »kaplanije« nadiške doline. Ljudstvo plačuje samo duhovščino – večinoma v naturalijah.

V izbi, ki je bila skromna in ponižna, sva sedela z gospodom ob domačem vinu in govorila o šolah, o ljudstvu, o časopisu in o Mohorjevi družbi, za katero je bil posebno vnet in mu je bilo žal, da ni med njegovimi rojaki tako razširjena, kakor bi rad. Tudi goriški *Primorski list*, ki ga je imel, bi videl rad med ljudstvom.

Počasi sva zasukala razgovor na slovstvo. O Petru Podreki in o Trinku Zamejskem sva govorila. Trinko mu je bil nedosežen, Petra Podreko pa je dosegel, je menil.

Pogledal sem ga veselo-začuden.

»Jaz pišem tudi pesmi«, je potrdil skromno ponosno.

Pa bi mi kaj pokazali!

Gospod je vstal in poiskal med knjigami na klopi precej obširen zvezek, doma vezan, in letaku podoben zelen list. Ko mi je dal ta list, ki naj bi ga imel za spomin, sem ga prebral in bil zadovoljen z novomašniško prigodnico, v kateri je posebno polagal slavljenču na srce, naj bo zapuščenemu ljudstvu dober pastir.

Iz zvezka je začel brati sam.

Poslušal sem preproste pesmice v preprostem jeziku, pol književnem pol beneškem, o pomladi, poletju in jeseni, o ljubezni do doma, ki je zvenela tudi iz prigodnic n. pr. oni o blagoslovitvi matajurskega obeliska in kapelice, ki ju je postavilo slov. beneško ljudstvo [na]vrhu gore l. 1900 kralju vseh vekov in materi Mariji, katero posebno častijo in ne romajo samo na Staro goro k njej, temveč ob vsakem njenem prazniku tudi skozi kobariški Kot na Višarje.

Pri posameznih prigodnicah mi je dal gospod komentar in beneško življenje mi je postalo vse bolj zanimivo.

Ko je gospod končal, sem ga prosil, da bi mi zvezek posodil; rekel sem mu, da prepisem par pesmi in jih pošljem kakemu listu, kjer naj vzbude spomin in zanimanje za beneške Slovence. Dal mi je zvezek in z zagotovilom, da mu ga v kratkem vrnem, sem se poslovil.

V Podbonescu sem dobil še robiško pošto [voz pošte v Robiču] in se z njo odpeljal domov. Doma sem prepisal par pesmi in njih odposlal naši *Zori*, a urednik jih ni priobčil niti na platnicah, za katere sem ga prosil. Gospod Gujon je umrl – bog ve kam je šel njegov zvezek. Marsikatera njegova pesem bi mogoče danes [bila] dobrodošla in bi je bili veseli – ne radi njene umetniške vrednosti pač radi velike ljubezni do slovenske zemlje, ki bi jo videl on rad – kakor tudi vsi beneški duhovniki – združeno pod avstrijskim orlom. Duhovništvo je naša inteligenca na Beneškem in ti so, za katerimi bi šlo ljudstvo, ki so se mu gotovo v tej zahrbtni vojni kralja besedolomneža [Vittorio Emanuele III.] odprle oči. O lepa nadiška cesarska cesta, kdaj boš zopet naša tja do ravnin. Kdaj boš vezala proste [svobodne] Goričane v eni deželi?

Evakuacija s Kanalskega v Benečijo med prvo svetovno vojno

Uvod

Prva svetovna vojna je močno zaznamovala Posočje in tukaj živeli prebivalstvo. Čeprav je območje poznano predvsem po dvanajstih ofenzivah, ki so se zvrstile med poletjem 1915 in jesenjo 1917, je bil ravno tako kot vojaški, pomemben tudi civilni vidik. Vojna je neposredno prizadela več deset tisoč ljudi, predvsem žensk, otrok in starejših, ki so se znašli ujeti v spopadih. Prisiljeni so bili zapustiti svoje domove in oditi v begunstvo. Prebivalstvo desnega brega reke Soče, ki ga je zasedla italijanska vojska, je večino časa vojne tako preživelo razkropljeno po Apeninskem polotoku, pri čemer je za številne prvo postajo predstavljalo bližnje zaledje oz. območje Beneške Slovenije. Evakuacija je potekala kaotično, v naglici in brez predhodnih opozoril, po ocenah pa je med drugimi zajela med 10.000 in 12.000 slovenskih beguncev in begunk.¹ V članku bo na kratko predstavljeno, kako je evakuacijo v Benečijo doživljalo prebivalstvo z območja sodnega okraja Kanal oz. današnje občine Kanal ob Soči.

Do italijanske vojne napovedi Avstro-Ogrski je prišlo 23. maja 1915, vojaške operacije na Goriškem in Gradiškem pa so se pričele naslednji dan, ko so italijanske vojaške enote prestopile državno mejo. Predviden je bil hiter prodor čez reko Sočo, a je zasedba v praksi potekala počasi in previdno.² V naslednjih dnevih je italijanski vojski uspelo zavzeti

1. Svoljšak, "Smo ko brez gnezda plašne ptice", str. 100.

2. Simić, Po sledeh soške fronte, str. 33–35.

Goriška brda, Kanalski Kolovrat, Kambreško, Breginjski kot in Kobarid.³ Zasedba je potekala mirno, saj so se avstro-ogrske enote umaknile na obrambne položaje, ki so po slovenskem ozemlju večinoma tekli ob levem bregu reke Soče. Vojaškim enotam pa civilno prebivalstvo večinoma ni sledilo. Bilo je slabo obveščeno glede dogajanja, zaradi česar posledično ni prihajalo do množičnega umika v notranjost države. Poleg tega so umikajoče avstro-ogrske enote za seboj ponekod porušile mostove čez reko Sočo ali prepovedale prehod čez frontno črto.⁴ Civilisti so tako ostali odrezani od domovine in prepuščeni prodirajoči italijanski vojski. Ta se najprej ni podrobneje obremenjevala s prisotnostjo civilistov na in ob bojiščih, saj je pričakovala hiter prodor v notranjost, učinkovita avstro-ogrska obramba ob Soči pa je italijansko vojaško poveljstvo presenetila. Z oblikovanjem frontne črte v Posočju, je hitro postalo jasno, da bo z zasedenih območij potrebna evakuacija civilnega prebivalstva, ki je postajalo kolateralna žrtev vse ostrejših spopadov.

Evakuacija se je začela v začetku junija 1915.

Obstreljevanje je bilo vse pogostejše in intenzivnejše, civilna infrastruktura ter prebivalstvo sta postala cilja avstro-ogrskega obstreljevanja, številni domačini so ob tem izgubili svoje življenje. Italijanske vojaške oblasti so poleg tega pričele s pripravo prve ofenzive v Posočju, ki se je začela 23. junija 1915.⁵ Evakuacija je v začetku junija 1915 zajela večino ozemelj, ki jih je Italija zasedla v dneh po vojni napovedi, tudi območje takratnega sodnega okraja Kanal.

Evakuacija in bivanje v Beneški Sloveniji

Evakuacija civilnega prebivalstva z območja Kanalskega Kolovrata, Kambreškega in vasi na desnem bregu reke Soče je potekala v prvi polovici junija 1915, zajela pa je okoli 2500 oseb.⁶ V določenih primerih, ki so jih pogojevali predvsem sumi o morebitnem sodelovanju in izdaji položajev avstro-ogrske vojske, so italijanske oblasti posameznike umaknile že takoj po zasedbi ozemlja. Jožef Milanič, duhovnik iz Liga, je moral tako svoj dom zapustiti že 26. maja 1915, ko so ga aretirali in odpeljali v Videm. Ostalo prebivalstvo z območja Liga je bilo evakuira-

3. Marušič, Italijanska okupacija Posočja, str. 231.

4. Svoljšak, Soča, sveta reka, str. 112.

5. Simić, Po sledih soške fronte, str. 42–46.

6. Svoljšak, Slovenski begunci v Italiji, str. 28.

7. Prav tam, str. 27–28.

Zajela je okoli 2500 oseb z območja Kanalskega Kolovrata, Kambreškega in vasi na desnem bregu reke Soče.

no 8. junija 1915.⁷ Domačin Alojz Jerončič, doma iz Potravnega, je v svojih spominih zapisal, da so italijanski vojaki aretirali in umaknili v Sovodnje (*Savogna*) tudi več vaščanov, kot razlog pa navedli, da so avstro-ogrski vojaki, ki so ostali doma, da bi vohunili in izdajali informacije nasprotni-

ku.⁸ O kaotičnosti evakuacije na tem območju nam veliko pove pismo Marije Malnič, ki je bilo objavljeno novembra 1915 v časopisu *Glas naroda*, v katerem je bratu opisala evakuacijo vasi Ročinj: »Bilo je nekako opolnoči. Župan in njegovi slugi so šli od hiše do hiše in trkali na vrata. Vstala sem, odprla okno in vprašala: "Kaj se je zgodilo?" "Vstanite takoj, oblecite se in vzemite vsaj za par dni živeža s seboj! Luči ne smete prižgati," se je glasil kratek odgovor. Ali si moreš predstavljati, kako nas je zadela ta novica. Stikali smo vsi zmešani okrog po temi, brez vsacega cilja. Končno sva se oblekle z materjo, vzeli malo kave, sladkorja in eno gnjat s seboj. Vse ostalo sva morali pustiti. Ko sva prišli na trg pred

Propagandne razglednice, ki prikazujejo boje na Goriškem v času prve svetovne vojne (hrani Robert Devetak).

8. Jerončič, Spomini iz mojega starega doma: prvi del, str. 121.

cerkvijo, je bila tam že skoraj vsa vas. Vsak je imel le toliko s seboj, kolikor je mogel vzeti v največji naglici. Živina je bila vsa izpuščena iz hlevov in je mukala okrog vogalov. Ženske in otroci so jokali, moške so kleli; bilo je kakor sodnji dan. "Avanti via Italia!" se je čulo povelje laškega častnika.⁹ Ob obstreljevanju avstro-ogrske vojske z leve strani Soče so se umaknili skozi Kambreško in Lig, čez državno mejo, do kraja Spodnji Tarbilj.¹⁰ V bližnjem Potravnem je umik potekal podnevi. Alojz Jerončič je opisal tudi odhod tamkajšnjih vaščanov v begunstvo: »Neko

jutro so prišli soldati in sklicali vse vaščane na vas. Ženske so se zbale, da nas bodo streljali. /.../ Beneški vojak je tolmačil, da se nimamo bati nič in puške so odložili stran. Veleli so, da se moramo za čas štirih dni umakniti iz vasi. Da hitro, ko oni pojdejo naprej, se mi povrnemo.

Hiše naj zaklenemo.«¹¹ Tudi v tem pri-

meru je evakuacijo spremljalo obstreljevanje avstro-ogrske vojske. »Iz Vrha Kanalskega se je začel zamolkel pok in brž je nekaj pricvrčalo in se razsulo nad nami. Za tem drugo, tretje itd. Pokalo je nad nami in klestilo veje, goščave, skozi katere smo lezli. /.../ Ob vsem streljanju smo ostali mirni in šli svojo pot. Tudi vojaki, ki so bili med nami, niso begali.«¹² Umik je v nekaterih primerih zaradi nevarnosti in težav z logistiko potekal tudi po več dni, saj so se begunci večkrat ustavili na poti do končnega cilja. Družina Gerbec iz Kambreškega je morala svoj dom zapustiti 11. junija 1915, v Tarbilj pa so prispeli šele 24. junija 1915.¹³

Večino prebivalcev iz območja med rekama Soča in Idrija so italijanske oblasti namestile v Gornjem in Spodnjem Tarbilju in bližnjih vaseh Gnidovica, Srednje, Polica in Sveti Lenart v Beneški Sloveniji.¹⁴ Begunci so živeli skupaj z lokalnim prebivalstvom po kmetijah v slabih razmerah, spati so morali na senu v skednjih. Kljub pomoči domačinov je primanjkovalo denarja in s tem posledično hrane in ostalih potrebščin.¹⁵ Hrano so prejeli enkrat na dan, umivanje pa je potekalo v reki Idriji ob spremstvu oboroženih vojakov.¹⁶ Večina naselij, kamor so begunci

Večino prebivalcev so italijanske oblasti namestile v Gornjem in Spodnjem Tarbilju, v vaseh Gnidovica, Srednje, Polica in Sveti Lenart.

9. *Glas naroda*, 27. 11. 1915, št. 279.

10. Prav tam.

11. Jerončič, Spomini iz mojega starega doma: drugi del, str. 12.

12. Prav tam, str. 13.

13. Svoljšak, Slovenske begunske družine, str. 16.

14. Svoljšak, Slovenski begunci v Italiji, str. 28.

15. Slovenski narod, 27. 10. 1915, št. 247.

16. Ameriška domovina, 25. 3. 1932, št. 71.

17. Slovenec, 6. 3. 1916, št. 53.

18. Svoljšak, Soča, sveta reka, str. 192.

19. Svoljšak, Slovenske begunske družine, str. 17.

20. Svoljšak, Slovenski begunci v Italiji, str. 29.

21. Devetak, Ročinci v italijanskem begunstvu, str. 79.

prišli, je bila majhnih in niso bila zmožna sama preživeti tako veliko skupine prišlekov, česar so se zavedale tudi vojaške oblasti. Slednjim je po več mesecih bojov ob Soči postalo jasno, da se fronta v kratkem ne bo premaknila, in je odredila premestitev beguncev v notranjost države. Ročinjci so na območju Benečije bivali do 2. decembra 1915, ko so jih kljub protestom in prošnjam, da bi ostali skupaj, ločeno razposlali po celi Italiji.¹⁷ Še pred tem sta morala na ukaz oblasti iz Tarbilja oditi duhovnik Otilij Medveš in župan Alojz Perše, ki sta po vsej verjetnosti skrbela za tamkajšnjo organizacijo življenja beguncev. Oblasti so ju poslale na otok Ventotene v Tirenskem morju.¹⁸ Družina Gerbec je morala območje zapustiti 21. decembra 1915, oblasti pa so jo namestile v Diano Marini pri Genovi.¹⁹ To je bil eden od štirih večjih centrov, kamor so evakuirali tamkajšnje begunce. Drugi trije so bili še Oropa in Legnasco v Piemontu ter Cordenons pri Pordenonu.²⁰ Poleg omenjenih krajev pa najdemo begunce v številnih drugih krajih Italije, tudi na skrajnem jugu Apeninskega polotoka, v Kalabriji, Kampaniji in na Siciliji.²¹

Sklep

Prva svetovna vojna je predstavljala travmatično izkušnjo za prebivalstvo Posočja. Najprej se je soočilo z vojaško zasedbo, spopadi, nato pa z izvedbo evakuacije, ki je bila v terorju načrtovana in usklajena, a se je v praksi izkazala kot kaotična. Civilisti tako niso imeli časa za ustrezno pripravo in organizacijo odhoda. Ta je potekal velikokrat v nočnih urah in brez predhodnega opozorila, kar je le še povečalo stres in kaos, s katerima so se soočili. Med begunci se je znašlo med 10.000 in 12.000 Slovencev iz obmejnega prostora Goriških brd, Kanalskega Kolovrata, Kambreškega in posoških krajev. Evakuacija se je glede na prostor in deloma tudi motivacijo (varnostni, politični razlogi) nekoliko razlikovala, a je bila velika večina civilistov preseljenih z območja spopadov v juniju 1915. Po krajšem bivanju v bližnjem zaledju, ki je trajalo od nekaj dni do več mesecev in je bilo večidel pogojeno s slabimi življenjskimi razmerami, so jih oblasti do konca leta 1915, po manjših skupinah preselile v notranjost Italije, kjer so po večini pričakali konec vojne leta 1918.

VIRI IN LITERATURA

Časopisni viri:

Ameriška domovina 1932

Glas naroda 1915

Slovenec 1916

Slovenski narod 1915

Neobjavljeni viri:

Jerončič, Alojz: Spomini iz mojega starega doma: prvi del.

Jerončič, Alojz: Spomini iz mojega starega doma: drugi del.

Literatura:

Devetak, Robert: Ročinjci v italijanskem begunstvu med prvo svetovno vojno. Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik (ur. Ines Beguš, Marko Klavora). Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016, str. 74–81.

Marušič, Branko: Italijanska okupacija Posočja (1915–1917). Zgodovinski časopis, l. 43, št. 2. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1989, str. 231–240.

Simić, Marko: Po sledih soške fronte. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.

Svoljšak, Petra: Slovenske begunske družine v prvi svetovni vojni: korespondenca primorske družine. Vojne na Slovenskem: pričevanja, spomini, podobe (ur. Maja Godina Golija). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012, str. 11–25.

Svoljšak, Petra: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1991.

Svoljšak, Petra: »Smo ko brez gnezda plašne ptice« (Alojz Gradnik, Molitev beguncev): slovenski begunci v Italiji in Avstro-Ogrski. Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja (ur. Vincenc Rajšp). Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010, str. 89–104.

Svoljšak, Petra: Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917). Ljubljana: Nova revija, 2003.

Ruševine cerkve v Ročnju,
od koder je moralo v
italijansko begunstvo vso
civilno prebivalstvo
(hrani Robert Devetak).

Kako smo leta 1947 “prestavljali” državno mejno črto na Kobarškem

Danes 16. 09. 2023 mineva 76 let, odkar sem prvič stopil v Robidišče, v vas, ki leži na skrajnem jugo-zahodu Slovenije. Beneška slikovita vasica se je ugnezdila v tisto zadnje in najdaljše pero v repu državotvorne kokoši. To je bilo slavnostno dejanje. Za mene, ki sem prišel v imenu države in za vaščane, ki so imeli čast, da se prvič srečajo s slovensko oblastjo.

Bilo je leto 1947. Služil sem v milici (narodni zaščiti) na Grahovem ob Bači – okraj Tolmin. Ker sem v drugi svetovni vojni bil nekaj malega v partizanih, kot 15-letni otrok sem nosil nerodno angleško puško, mi je bila za sprejem v milico spregledana polnoletnost in služenje v JLA. Dopolnjeval sem 18. leto starosti. Septembra so se začele priprave za uradno priključitev Primorske matični domovini. Poklican sem bil v Tolmin, kjer so na upravi milice pripravili skupino 5 miličnikov, da bi odšli v Breginj in tam ustanovili postajo milice. Za komandirja je bil imenovan stari vodnik Rakušček, miličniki smo bili Filip Trobec, Florjan Likar, podpisani in še eden. Vodil nas je Franc Cerkenik, predavatelj v šoli za miličnike.

Dne 10. ali 11. septembra smo krenili na pot peš čez planino Mrzli vrh. Otorvorjeni z vso opremo in orožjem smo proti večeru prispeli v Drežnico, kjer smo se nastanili v tamkajšnji gostilni. 14. septembra ob polnoči bi morali od Zavezniške vojne uprave na drežniškem (Napo-

Na drežniškem mostu bi morali 14. septembra 1947 prevzeti od Zavezniške uprave mejni prehod med cono A in B. Tam ni bilo nikogar.

Opuščeni maloobmejni prehod na mostu Ponte Vittorio na Nadiži, onkraj Breginja.

leonovem) mostu čez reko Sočo prevzeti mejni prehod med cono A in B. Tam ni bilo nikogar. Čerini – varuhi mejnega prehoda – so odšli pred nami. Angleži niso spoštovali sporazuma in so svoje naloge samovoljno prepustili lokalni italijanski policiji imenovani Čerini, ker je bila njihova uniforma v podobi voščene vžigalice imenovane čerini.

Nemoteno smo nadaljevali pot v Kobarid in "prenesli" mejno črto na Robič. Začasno smo se nastanili v Borjani, ker stavba v Breginju ni bila pripravljena za vselitev. To kar so politiki in diplomati z mejno črto med takratno Jugoslavijo in Italijo delali nekaj let, ko so mejo na papirju in v naravi premikali bolj pogosto, kakor bog mavrico na nebesnem svodu, smo mi opravili v enem dnevu. Mejno

črto smo prenesli "ročno" in "peš" do Robiča, Robidišča in onkraj Breginja do mostu čez Nadižo (Ponte Vittorio).

Potrebnih je nekaj pojasnil o demarkacijski mejni črti med cono A in cono B – "Morganova črta" na Primorskem, takrat imenovanem Julijska krajina. Potekala je po strugi reke Soče, pustila Bovec in Kobarid v cono A, Tolmin pa v cono B. Pri Solkanu je črta zapustila korito Soče in obšla Gorico, čez Kras do Sežane, obšla je Trst in se končala v Istri-Hrvaška. Cono A je nadzirala Zavezniška vojna uprava, cono B pa Jugoslovanska vojna uprava. Takrat in kasneje krivično in neživljenjsko zarisane mejne črte so sprožale velike spore.

Dne 16. ali 17. septembra sem bil odrejen v patruljo z nalogo nadzora mejne črte od Podbele do Robidišča in obhoda vasi Podbela, Robidišče, Logje. Vodja patrulje je bil vodnik Filip Trobec. Poti v teh krajih nisva poznala. Le po zemljevidu. Zato sva hodila pazljivo. Pod vasjo Robidišče sva zašla na napačno pot in bi kmalu pristala v Prosnidu, ki je bil v Italiji. Zelene meje še ni nihče varoval. Jugoslovanskih graničarjev ni

bilo nikjer, italijanskih mejnih stražarjev tudi nisva videla. Tudi v vas Robidišče so vojaki prišli kasneje.

Vas je bila partizanska, vaščani zagreti Slovenci. S kolegom Filipom so naju sprejeli spodobno, prijazno, umirjeno brez evforije, vendar samozavestno. Povsod je bilo na mizi domače žganje, pehar s sadjem, kolo sira in tradicionalna "zagozda" koruzne polente. Besed ni bilo veliko, kar je kazalo na previdnost pred uniformiranimi tujci. Uniformirani ljudje so v te kraje vedno prinašali neprijetnost.

Prišli so graničarji in zasedli mejno črto med Jugoslavijo in Italijo, ki je v tem delu potekala zelo krivično, neživiljenjsko in moteče za prebivalce, saj jim je odrezala celotno posest. Obdelovalna zemlja jim je bila odvzeta in je ostala v Italiji, celotna vas pa v Jugoslaviji. Tako so označili mejno črto vrli politiki in diplomati držav v drugi svetovni vojni ustanovljene velike protifašistične koalicije, katere članica je bila tudi Jugoslavija. Ampak po končani vojni so nas "Zavezniki" brisali iz te koalicije in nas prišteli med komunistične diktature. In po zemljevidih so vlekli mejne črte vedno v škodo malih narodov. A pri "malih" narodih se vedno najdejo posamezniki, ki si štejejo v sveto dolžnost, da svojim sodržavljanom še dodatno zagrenijo življenje. Saj veste, na torto se doda jagoda (beri rampa), na žgance pa ocvirki (beri graničarji). In tako je bilo tudi v Robidišču tistega jesenskega meseca 1947.

Prišli so vojaki-graničarji in v vasi izbrali najbolj "prometno" kolo-vozno pot (cest ni bilo), ki je vodila na ono stran v Italijo. V skladu z geslom "Bratstvo in enotnost Jugoslovanskih narodov" je bilo pričakovati, da bodo graničarska delovna mesta zasedli Kosovarji, na pol pismeni vojaki, ki z vaščani niso smeli imeti nobenih stikov, da ne bi trpela njihova "integriteta". Čez cesto so postavili rampo (jagoda na torti) in ob rampi stražarja, ki je rampo dvigal in spuščal. Vaščanom je bilo zapovedano, da odslej lahko odhajajo na njihova posestva samo ob dvignjenih rampi, ki jo bo ob določeni uri dvignil vojak samo tistemu, ki bo pokazal dvolastniško izkaznico. Vsako drugo prehajanje mejne črte se šteje za nedovoljen prehod državne meje, kar je kaznivo (ocvirki na žgancih). Kaj se je takrat pletlo v glavah vsega vajenih vaščanov, si je

V Robidišče so prišli vojaki – graničarji, čez cesto so postavili rampo in ob njej stražarja. Vaščani so lahko šli na svoja posestva čez mejo samo z dvolastniško izkaznico.

danes težko predstavljati, ko je nedotakljivost lastnine zajamčena z ustavo. Odrezati kmeta od njegove posesti je nezaslišano. In predpisati mu, kje in kdaj lahko stopi na lastno zemljo pa je škandal in v nebo vpijajoča krivica. Tisto, da so nekateri prenapeti stražarji ob rampi še dodatno šikanirali vaščane pri prehajanju mejne črte, lahko zanemarimo. Lahko je bilo kolo sira preveliko, kakšen zavitek masla preveč, lahko je kakšno živinče ostalo na paši od prejšnjega dne in ga je italijanski kupec odpeljal. Skratka izgovorov za kontrabant je bilo nešteto.

Jaz z vaščani, tudi onimi v drugih vaseh, nisem imel težav. Govoril sem slovensko, pa tudi njihovo narečje sem hitro dojel, ker ima veliko romanizmov, meni pa italijanski jezik ni delal težav. Spomnim se pripovedi vaščanke Robidišča, ki je s pojočim glasom v narečju povedala svojo zgodbo iz časov druge svetovne vojne: »Njimci so strejali ta s Prosnida. Ma se je zalučidalu n poten je šele škopjalu. In jest sn bila ferita tu u kololu.« (Nemci so streljali iz Prosnida-sosednje vasi. Najprej se je posvetilo, potem je šele eksplodiralo. In jaz sem bila ranjena v krilo – naročje – trebuh.)

V vasi je živel partizan po priimku Cenčič. Ime sem pozabil. Tudi ne vem, v kateri enoti je služil, morda celo med garibaldinci-italijanski partizani. Demobiliziral se je in doma obdeloval borno kmetijo. Bil je pokončen človek, vedrega značaja, resnih besed, slovenski domoljub. Nekoč, ko sem se v patrulji ponovno oglasil v njegovi domačiji mi je

»Kontrabant smo delali pod Mussolinijem in ga bomo tudi pod Titom ... «

med drugim brez zadržkov, brez kančka strahu, skoraj samoumevno, pripovedoval: »Kontrabant smo delali pod Mussolinijem in ga bomo tudi pod Titom, potada in posada« (tedaj in sedaj) je pribil v narečju. Takrat tega nisem razumel. Ampak ljudje v teh krajih so tihotapstvo – šverc ali kontrabant

Tako se je začelo.
Hiše so se praznile
in sosedje so zbirali
hišne številke, da
so vedeli katera hiša
je brez stanovalcev.

čisto drugače razumeli in pojmovali, kakor državni birokrati, ki so tihotapstvo sankcionirali. Za njih je bilo to početje medsebojna menjava dobrin, ne pa hudodelstvo. Država, ki postavlja pravila vedenja na določenem območju, bi morala upoštevati tudi zgodovinsko preteklost tega kraja. V Breginjskem kotu in sploh na obrobju Slovenske Benečije so se vladavine in državne meje menjale zelo pogosto.

Bili so Benečani, Oglejski gospodje, Avstro-Ogrska monarhija, Francozi z Napoleonom, Italija z Mussolinijem, Hitlerjeva Nemčija, partizanska vojska, Anglo-Ameriška zasedba, Jugoslavija in končno Slovenija. Ampak prebivalci teh krajev mejne črte tedaj niso čutili. Blagovna menjava med prebivalci, med vasmi in tudi čez mejno črto je potekala nemoteno. Prebivalec Robidišča je oprtal nahrbtnik ali koš, naložil kolo domačega sira, volnene nogavice, zavitek masla, domačo kokoš ali kunca in v Čedadu ali Špetru vse to prodal in za izkupiček kupil sladkor, kavo, riž, pašto in morda celo kaj blaga za otroška oblačila.

Tak način trgovanja je nenadoma "pod Titom", kakor je dejal moj sogovornik, postal kaznivo dejanje tihotapstva. In kako naj vse to razume preprost Kotar, če pa je tako delal njegov ded, praded in rodovi pred njim v vseh demokratičnih in diktatorskih vladavinah. In tako se je začelo: praznjenje vasi in celotnega ozemlja ob mejni črti. Ljudje so iskali zaposlitev zunaj domačega kraja, se zaposlili in odselili. Mnogi tudi čez mejo. Znani so primeri, ko so vaščani Robidišča zjutraj odšli z govedom na pašo čez mejo v Italijo, kjer so imeli kmetijska zemljišča. Na prehodu mu je stražar pregledal dokumente, preštel živali, pregledal in ocenil vsebino nahrbtnika ali koša in vse skrbno zapisal. V svojem jeziku, ker slovenščine ni znal. Onkraj mejne črte, na svoji zemlji je kmet privezal na povodec lepo rejenega bikca in jo mahnil v Čedad. Tam je bikca prodal in za kupnino kupil vozno karto za Ameriko ali Avstralijo. Nekaj jih je ostalo tudi v Italiji in še živinčce so prepustili lačnim Lahom.

Da ne bo pomote. Tudi sedaj ljudje odhajajo v tujino, vendar temu sedaj pravimo beg možganov. In tedaj in sedaj naši politiki in drugi dušebrižniki zganjajo paniko in so polni genialnih rešitev, kako preprečiti beg možganov ali preprečiti njihov "uvoz". Eno je, če imajo migranti naš *pedigree* in vero, drugo pa oni, ki prihajajo s črne Afrike in rumene Azije le zato, da bi tu uveljavili svojo kulturo in nas "prekrstili" v tujo vero. Ampak preseljevanja ljudi, njihovih potovanj in njihovih selitev ne bomo preprečili z ograjami. Še minska polja in globine morja niso odvrnila ljudi od izbrane poti v drugi svet. Tako je bilo in tako bo ostalo.

Zavezniki, velika koalicija v boju proti nacizmu v drugi svetovni vojni, katere sestavni del je bilo tudi naše partizansko gibanje, so leta 1945 "pozabili" na zavezništvo. Gospodje diplomati in politiki so se zbrali v Parizu in na veliki mizi iz udobnih foteljev po zemljevidu črtali in prenašali mejno črto med Jugoslavijo in Italijo. Gospodje niso imeli v mislih koristi prebivalcev, ki bodo živeli ob tej mejni črti. Svoja pisala so vlekli od kote do kote, čez polja in njive, po katastru in mimo njega, kakor vleče slepec svojo belo palico po pločniku, da bi ugotovil, kje bo lahko prečkal cesto. Privatne lastnine niso upoštevali in vaščane Ro-

Vaščane Robidišč je vzela tujina. Leta 1910 je vasi živel 228 duš, leta 1991 še 17.

bidišč so razlastili vsega kmetijskega imetja in ga prepustili Italiji.

Vaščani Robidišč tega niso razumeli. Vzela jih je tujina, počasi a vztrajno.

Leta 1910 je v vasi živel 228 duš, skromno, vendar dostojno življenje. Potem je vse šlo navzdol. Samostojno slovensko državo je dočakalo 17 prebivalcev. Leta 2000 je bilo le še 8 starčkov, ki so bili z eno nogo že v Logeh na pokopališču, ne pa na poti v svet. Takrat so oblasti tudi odprle mejni prehod. Nekega jutra je prišel policist, dvignil zastavo na drog, odprl zaporo – rampo na prehodu in odšel. Slovenija ni bila še članica evropske skupnosti. Možakarji iz Robidišč so mi takrat povedali, da si krajšajo čas s tem, da vsak dan hodijo v Evropo (čez blok) na sprehod.

Vas Robidišče je ostala prazna. Nekaj zanesenjakov se je preselilo v vas in sedaj redijo drobnico, se "gredo" turizem in pripravljajo druge športne dejavnosti. Skrbijo, da ne bo v celoti propadel ta biser beneške arhitekture.

Našim "ljubiteljem" žic in drugih preprek predlagam, da si ogledajo Robidišče od blizu in bodo videli, kaj dolgoročno pomenijo ograje. Boji jo se jih oboji, oni ki so noter in oni, ki so zunaj.

Pred leti 70 leti je bil sprejet Londonski memorandum

Po končani 2. svetovni vojni se je pričela diplomatska bitka za mejo med Italijo in Jugoslavijo. Prišlo je do podpisa Beograjskega (9. junija 1945) in Devinskega sporazuma (20. junija 1945), v katerih je bilo določeno, da se jugoslovanska vojska mora umakniti iz Trsta, Gorice, Čedadada ter drugih krajev, do reke Soče. Po predlogu angleškega generala Morgana so razdelili Primorsko na dve coni. Cona A, ki je poleg enklave Pulja obsegala Trst z okolico in ozemlje zahodno od železniške proge Trst – Gorica – Most na Soči ter cesto po dolini Soče do Predela, je bila pod anglo-ameriško upravo. Ostalo ozemlje, do rapalske meje, je bilo v Coni B in pod jugoslovansko upravo. Po Devinskem sporazumu je v coni A v Opatjem selu ostal jugoslovanski odred. Beneška Slovenija je ostala v okviru videmske pokrajine in tako ni postala predmet te razmejitve. Ker se je Jugoslavija zavedala, da bo začasna razmejitev vplivala tudi na dokončni potek državne meje, je v noti z dne 13. decembra 1945 zahtevala, da se v cono A vključi tudi ozemlje Beneške Slovenije in Kanalska dolina, vendar tega predloga zavezniki niso sprejeli.

Štiri velesile (ZDA, Velika Britanija, Sovjetska zveza in Francija) so za pripravo mirovne konference imenovala Svet zunanjih ministrov, ki je 11. septembra 1945 na sestanku v Londonu pozval jugoslovansko in italijansko vlado, da pripravita svoje predloge razmejitve. Jugoslovan-

ski predlog je izhajal iz narodnostnega načela. Edvard Kardelj je kot izhodišče za razmejitve predlagal bivšo mejo med Avstro-Ogrsko in Kraljevino Italijo, korigirano z etničnim načelom (Beneška Slovenija). Za Trst je predlagal, da bi imel v okviru jugoslovanske države status sedme republike, s svobodnim pristaniščem. Italijanski zunanji minister De Gasperi pa je predlagal razmejitve po predlogu, ki ga je po prvi svetovni vojni za razmejitve med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS pripravil ameriški predsednik Wilson. Meja naj bi potekala od Karavank čez Učko in Rašo do morja. Predlagal je tudi, da bi Reka imela avtonomni status in svobodno tržaško pristanišče bi bilo pod suverenostjo Italije.

Pogovori Sveta zunanjih ministrov so ponovno potekali med januarjem in aprilom 1946 v Londonu. Dogovorili so se za sklic mirovne konference, na kateri naj bi poleg članic Sveta ministrov sodelovale vse države, ki so na strani zavezniških sil sodelovale v vojni v Evropi. Teh držav je bilo 21. Zaradi nasprotujočih si predlogov glede bodoče razmejitve med državama so se dogovorili za ustanovitev komisije izvedencev, sestavljene iz predstavnikov štirih velesil, ki naj bi proučila etnično

stanje v Julijski krajini.

Komisija izvedencev je v času od 14. marca 1946 do 30. marca 1946 obiskala več krajev na Goriškem, kjer so jo sprejeli s slavaloki, napisi na hišah Hočemo Jugoslavijo in množičnimi zborovanji.

V Beneški Sloveniji je vladal pravi teror proti izražanju pripadnosti Ju-

goslaviji. Že pred prihodom komisije so italijanski vojaki in policisti odstranjevali jugoslovanske zastave in napise ter ustrahovali ljudi, ki so si upali izražati pripadnost slovenstvu. V Benečiji je komisija 30. marca obiskala vas Praprotno, nato Čedad, popoldne pa je obiskala Sovodnje, kjer je sprejela tudi delegacije iz sosednjih vasi. Župani v omenjenih občinah so zagovarjali stališče, da Beneška Slovenija ostane v Italiji.

Skupina duhovnikov je pripravila spomenico, v kateri so bili nanižani podatki o slovenskem izvoru, o samoupravi v preteklosti, o razme-

Zaradi nasprotujočih si predlogov glede razmejitve med državama so se dogovorili za ustanovitev komisije izvedencev. V Benečiji je obiskala vasi Praprotno, Čedad, Sovodnje.

Skupina duhovnikov je pripravila spomenico, a zaradi zastraševanja je niso izročili komisiji.

rah pod fašističnim režimom in zahtevo po vrnitvi starih pravic. Glede na odnos države do cerkve v Jugoslaviji so zahtevali versko svobodo in uporabo slovenskega jezika v šolah in javnosti. Spomenica pa ni vsebovala izrecne zahteve po priključitvi k Jugoslaviji. V primeru, da bo Beneška Slovenija ostala v okviru Italije, naj ji bodo zajamčene vse pravice, ki ji pripadajo, in sicer uporaba slovenskega jezika v cerkvi in uradih. V šolah naj bi poleg italijanščine obvezno učili tudi slovenščino. Zaradi zastraševanja, ki je vladalo, spomenice niso izročili komisiji.

»Štirje veliki« (ZDA, SZ, Anglija in Francija) so v začetku leta 1946 na osnovi poročil izvedencev predložili vsak svoj predlog razmejitve med Italijo in Jugoslavijo. Skrajna predloga sta bila sovjetski in ameriški, ki je bil blizu Wilsonovemu predlogu iz leta 1919 in je puščal Italiji Beneško Slovenijo, Kanalsko dolino, Gorico, Trst in polovico Istre z raškimi premogovniki. Britanski predlog se je razlikoval od ameriškega predvsem v tem, da je puščal raške premogovnike v Jugoslaviji. Ruski predlog je predvideval, da bi Beneška Slovenija, Kanalska dolina, Gorica, Trst in Istra pripadali Jugoslaviji. Francoski predlog je bil kompromisen med sovjetskim in angleškim predlogom, saj je puščal Italiji Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino, Gorico in Trst, v Istri pa naj bi bila meja na reki Mirni. Obstajal je tudi jugoslovanski predlog razmejitve, ki je v glavnem potekal po zahodni meji slovenske poselitve in italijanski, ki je puščal Idrijo, Postojno, Ilirsko Bistrico in Opatijo Jugoslaviji (blizu Wilsonovega predloga iz leta 1919). Pogajanja so zašla v slepo ulico in bitka za potek nove meje se je osredotočila na vprašanje pripadnosti Trsta. SZ je vztrajala na stališču, da mora Trst pripadati Jugoslaviji. Razprava o novi meji je že potekala v bitki za interesno območje blokov in v zaostrovanju napetosti med blokoma. Prav v tem času (5. marca 1946) je Winston Churchill izjavil: »Od Ščecina na Baltiku do Trsta je na evropski kontinent padla železna zavesa.«

Zaostrena mednarodna situacija glede razmejitve med Italijo in Jugoslavijo je postajala vedno bolj napeta, kar so zlasti občutili v Beneški

Sloveniji. Evropa se je razdelila na dva sovražna tabora, kar je vplivalo tudi na odnos zaveznikov do jugoslovanskih zahtev. V Benečiji so se vrstili napadi na "slavokomuniste", bivše partizane in duhovnike. Italija je povečala število karabinjerjev in vojaških enot na obmejnem območju. Jugoslovanska vojska je mejo temeljito zastražila.

Svet ministrov je na seji 2. julija 1946 sprejel francoski kompromisni predlog, ki je slonel na načelu etničnega ravnovesja. Na obeh straneh meje sta ostali enako močni narodni manjšini. Ker se niso mogli dogovoriti glede pripadnosti Trsta, so ustanovili Svobodno tržaško ozemlje, razdeljeno na jugoslovansko in anglo-ameriško cono. Istra je pripadla Jugoslaviji. Na severu pa so Gorica, del Goriških Brd, Beneška Slovenija in Kanalska dolina pripadle Italiji. Pariška mirovna konferenca, na kateri je sodelovalo 21 držav, se je pričela 29. avgusta 1946 in v noči med 9. in 10. oktobrom so izglasovali novo državno mejo med Jugoslavijo in Italijo. Večji del Primorske in Istra sta bili priključeni k Jugoslaviji. Jugoslavija in Italija sta grozili, da ne bosta sprejeli krivične mirovne pogodbe. ZDA so Jugoslaviji dale jasno vedeti, da če tega ne bo storila, bodo zavezniške sile ostale na ozemlju takratne cone A in lahko se zgodi, da bo to postala dokončna razmejitev. Mirovno pogodbo so podpisali nekaj mesecev kasneje, 10. februarja 1947, v veljavo pa je stopila 15. septembra 1947. Meja je sicer bila označena kot začasna, z možnostjo premika do 500 metrov. Dokončno je bila državna meja zakoličena šele z Osimskim sporazumom leta 1975.

Svobodno tržaško ozemlje

Ker se na pariški mirovni konferenci niso mogli dogovoriti o pripadnosti Trsta, so sprejeli francoski kompromisni predlog in ustanovili mini državico Svobodno tržaško ozemlje. Razdelili so ga na cono A, ki jo je upravljal anglo-ameriška vojska in je obsegala mesto Trst z zaledjem in mesto Pulj. Cona B, je obsegala Koper, Izolo in Piran ter severni del Istre (Umag, Buje in Novi grad) in je bila pod upravo jugoslovanske vojske. STO ni delovalo kot enotna država, kljub temu je imelo svoj denar in poštne znamke. Uradna jezika sta bila v coni A italijanščina in

slovenščina, v coni B pa tudi hrvaščina. Jugoslavija in Italija nista se mogli dogovoriti za imenovanje guvernerja, ki bi vodil STO. »Če bi STO oživel, bi bili Slovenci odrezani od morja. Morje bi, kot rad rečem, gledali z Nanosa. A se to ni zgodilo. Varnostni svet OZN bi moral imenovati guvernerja STO, ki bi nato izpeljal volitve vlade in parlamenta. Dober mesec po imenovanju bi se morale z ozemlja umakniti tako anglo-ameriške kot jugoslovanske čete. Američani so začeli dvomiti. Prepričani so bili, da bo po umiku čet Tito, ki so ga imeli za podaljšano roko Stalina, zasedel Trst. Našli so diplomatsko rešitev: bojkotirali so imenovanje guvernerja, zaradi česar kandidata za to mesto, ki je bilo zelo zaželeno, saj naj bi bilo takrat najbolje plačano uradniško mesto na svetu, niso uspeli imenovati.«

Vprašanje je ostalo odprto na dnevnem redu Varnostnega sveta do sprejema Osimskih sporazumov. STO je delovalo od leta 1947 do 1954.

Prvi Videmski sporazum

Kmetje dvolastniki, ki jim je nova državna meja onemogočala dostop do svojih zemljišč v Italiji ali Jugoslaviji, so nekaj mesecev po vzpostavitvi nove meje dobili začasne dovolilnice za prehod državne meje. Bila je to začasna rešitev. Sredi leta 1949 so se v Beogradu pričela pogajanja o ureditvi blagovnega prometa med državama. Ta pogajanja pa so se zavlekla. Problematiko obmejnega prometa pa je bilo potrebno nujno rešiti, zlasti zaradi kmetov dvolastnikov. Zato so ustanovili posebno mešano komisijo za vprašanja maloobmejnega prometa. Prvo srečanje te komisije je bilo v Vidmu 17. januarja 1949. Rešitev so iskali predvsem za kmete, ki imajo zemljišča na obeh straneh meje, v območju 10 km od državne meje. Jugoslavija je predlagala, da bi v maloobmejni pro-

Prvo srečanje te komisije je bilo v Vidmu 17. januarja 1949. Določeni so bili dvolastniški prehodi, in sicer: Mišček, Podklanec, Šturmi, Zavarjan-Klobučarji in Pri bajtarju.

met vključili vse prebivalce v obmejnem pasu 10 km, vendar je Italija to odklonila, zanimal jih je le blagovni promet. Kmetje dvolastniki so dobili pravico obdelovati svojo zemljo v sosednji državi in voziti pridelke čez državno mejo. Določeni so bili dvolastniški prehodi, in sicer: Mišček, Podklanec, Šturmi, Zavarjan-Klobučarji in Pri bajtarju.

Težko ekonomsko stanje, politične razmere in dolgo služenje vojaškega roka, so povzročile ilegalne prestopne državne meje iz Jugoslavije v Italijo. Tako je med letoma 1947 in 1982 mejo ilegalno prestopilo 77.778 ljudi. Leta 1947 je bilo pri poskusu prestopa državne meje ubitih 47 ljudi, leta 1948 je bilo ubitih 54, leta 1949 pa kar 201 človek. V letu 1955 se je to število zmanjšalo na 5 ljudi.

Londonski memorandum in Videmski sporazum

Nerešeno tržaško vprašanje je leta 1953, po anglo-ameriški izjavi, da bodo cono A STO prepustili v upravljanje Italiji, do skrajnosti zaostrilo odnose med državama. V oktobru tega leta sta si obe armadi stali nasproti in pričakovati je bilo spopad. Na jugoslovansko-italijansko mejo je prišlo okrog 35.000 italijanskih vojakov in najbrž prav toliko jugoslovanskih. Napetost je bila na višku.

Poseg Velike Britanije in ZDA je omogočil, da je prišlo do pogajanj v Londonu. Z Londonskim memorandumom o soglasju, 5. oktobra 1954, ki so ga po dolgotrajnih pogajanjih podpisali predstavniki Italije, Jugoslavije, Velike Britanije in ZDA, je Svobodno tržaško ozemlje prenehalo obstajati in cona A je z nekaterimi spremembami demarkacijske črte v korist Jugoslavije (predvsem v Miljskih hribih – Debeli rtič, Hrvatini, deloma Škofije), bila priključena k Italiji in cona B k Jugoslaviji. Pomemben del memoranduma je statut, ki je uredil pravice narodnih manjšin na območjih, na katere se je razširila Italijanska oziroma jugoslovanska civilna uprava.

Londonski memorandum je v 7. členu določal, da se prično pogajanja o ureditvi obmejnega prometa. Imenovana je bila komisija za pripravo sporazuma. Pogajanja za sklenitev sporazuma so v Vidmu trajala od 4. decembra 1954 do 20. avgusta 1955. Časopis *Matajur* je 15. januarja 1955

objavil dopis iz Tipane, v katerem pisec pravi, »da bodo lahko brez potnega lista šli k Breginjcem, ki jih niso videli že veliko let.« V naslednji številki z dne 31. januarja 1955 pa je zapisal, da so ljudje zelo zadovoljni ker zaseda v Vidmu komisija za ureditev obmejnega prometa. Ugotavlja, da je bila vest, da o doseženem načelnem sporazumu o obmejnem prometu sprejeta z velikim zadovoljstvom, da bodo prebivalci naših dolin lahko odšli brez potnih listov v obmejne predele na bovškem, tolminskem in kobariškem. Obmejni pas bo širok 10 km zračne črte, kar pomeni, da bodo vključene vse beneške vasi. Časopis *Matajur* je 15. septembra 1955 objavil celotno besedilo sporazuma o obmejnem prometu med Italijo in Jugoslavijo in navodila za izdajo obmejnih prepustnic. Prepustnica je

bila knjižica v treh jezikih: italijanščini, slovenščini in srbohrvaščini.

Videmski sporazum je določal, da prebivalci v tem obmejnem območju dobijo dovoljenja za 4 potovanja mesečno. To določilo je bilo kasneje spremenjeno v neomejeno število potovanj. Za zdravnike, babice, šoferje in delavce, ki morajo potovati vsak dan, je prepustnica veljala eno leto za neomejeno število potovanj. Dvolastniki so lahko z

Pogajanja za sklenitev sporazuma so v Vidmu trajala od 4. decembra 1954 do 20. avgusta 1955.

Na območju Beneške Slovenije so bili odprti prehodi: Škrljevo, Solarji, Golo brdo, Britof, Most na Nadiži, Robidišče, Livek, Beli potok, Podklanec.

dvolastniškimi prepustnicami prehajali mejo vsak dan.

Na območju Beneške Slovenije so bili odprti naslednji prehodi za obmejni promet s prepustnicami : Škrljevo, Solarji, Golo brdo, Britof, Most na Nadiži, Robidišče, Livek, Beli potok, Podklanec. Ti mejni prehodi so bili odprti od 1. maja od 4. ure zjutraj do 21. ure zvečer. V zimskem času pa so jih odpirali dve uri kasneje in tudi zapirali dve uri prej. Prehodi za dvolastnike so bili ob nedeljah zaprti.

Prehodi za mednarodni promet s potnimi listi in prepustnicami so bili: Robič – Stupica, Učja in Predel. Odprti sta bili avtobusni liniji Tolmin – Čedad – Tolmin, dvakrat tedensko s slovenskim prevoznikom, in Čedad – Kobarid dvakrat tedensko z italijanskim prevoznikom.

Na zasedanju Videmske komisije konec novembra 1955, so določili dovoljene zneske za prenos denarja čez državno mejo. Tako so italijanski državljani lahko mesečno nesli 7.000 lir, jugoslovanski državljani pa 3.500 dinarjev. Na zasedanju Videmske komisije v začetku junija 1956 so določili količino blaga, ki ga lahko mesečno prenese lastnik prepustnice, in sicer: 1kg kruha, $\frac{1}{2}$ kg mesa ali rib, 400 gr. mesnih izdelkov, 250 gr. masla ali sira, 1,5 kg sadja ali zelenjave, 200 gr. slaščic ali čokolade, 50 gr. kave, 6 jajc, 1 l vina, 2 dcl žganja in 500 gr. testenin, riža ali ječmena.

Zanimanje za pridobitev prepustnic je bilo med obmejnim prebivalstvom zelo veliko. Tako je bilo do 30. aprila 1956 izdanih na obeh straneh več kot 145.000 prepustnic za prehod meje, deset let kasneje pa je bilo na obeh straneh meje izdanih okrog 250.000 prepustnic. Čez mednarodni mejni prehod Robič je v letu 1986 potovalo 214.530 ljudi s potnimi listi in 214.747 s prepustnicami. Čez Most na Nadiži je s prepustnicami potovalo 4354 ljudi.

Matajur je 31. decembra 1956 zapisal: »Med vesele dogodke spada tudi obmejni promet. Sorodniki, prijatelji in znanci iz soške doline prihajajo k nam in mi "Benečani" jo mahamo na Tolminsko. Eni in drugi imamo podobne težave kot pač ljudje v hribovitih krajih. Toda to sestanjanje je vendarle uvod k splošnemu razumevanju med državami in narodi v Evropi«.

Zaključek

Na osnovi Londonskega memoranduma je bil sprejet Videmski sporazum, ki je prebivalcem, ki so živeli v obmejnem območju, odprl državno mejo, ki je bila do leta 1955 hermetično zaprta. Ponovno so bili vzpostavljeni stiki med ljudmi. Poleg nakupov cenejšega blaga v eni ali drugi državi, je omogočil povezave in sodelovanje med obmejnimi občinami, kulturnimi in športnimi organizacijami in je veliko pripomogel h krepitvi položaja slovenske manjšine v Italiji. Sovražno razpoloženje, ki je vladalo po vojni, ne samo na italijanski strani do Slovencev, temveč tudi v Sloveniji do Italijanov, se je mehčalo, kar je pripomoglo,

da je postajalo vzdušje ob državni meji normalno, pa tudi celo prijateljsko. Londonski memorandum je postavil osnovo za kasnejši sprejem Osimskih sporazumov, ki so dokončno spremenili državno mejo iz začasne v stalno.

**Nessuno è un'isola contenuta
in sè stessa... La morte di ogni
uomo mi diminuisce poichè so-
no coinvolto nel genere umano.
Perciò non mandare mai a
chiedere per chi suona la cam-
pana. Suona per te.**

John Donne (1573 - 1631)

Po *Matajurju* štirinajstdnevnik *Paesi tuoi*

P ovojno obdobje je bilo na časnikarskem področju precej živahno v Nadiških dolinah. O tajnem časopisu *Il Tricolore*, ki je izhajal v obdobju 1945 - 1947 smo objavili poglobljen prispevek v lanskem Trinkovem koledarju. V začetku petdesetih let sta začela izhajati dva štirinajstdnevnik: *Novi Matajur* in *Paesi tuoi*.

Tretjega oktobra 1950 je izšla prva številka štirinajstdnevnik *Matajur*, ki je bil glasilo Demokratične fronte Slovencev v Benečiji, izraz krajevnih naprednih demokratičnih sil in bivših partizanov. Na straneh *Matajurja* so zahtevali priznanje Slovencev na Videnskem, se zavzemali za izobraževanje beneških otrok v slovenskem jeziku in spodbujali vpisovanje v slovenske šole na Goriškem in Tržaškem. Borili so se za ohranjanje večstoletne domače kulture in nemoteno razvijanje kulturnih dejavnosti. Socialna in ekonomska problematika je bila njih prva skrb. Pisali so o pomanjkanju osnovne infrastrukture (cest, vodovodov, kanalizacije, električne napeljave itd.), poročali so o hudem pojavu izseljevanja mladih sil v tujino in še posebej v belgijske rudnike, opozarjali na žalosten pojav emigracije žensk, ki so v italijanskih mestih delale kot služkinje, zahtevali so investicije v gospodarstvo in delovna mesta doma.

Izid slovenskega časopisa ni šel mimo neopazno, kot je bilo sicer pričakovati. Veselil se ga je *Primorski dnevnik*, ostro pa ga je 12. oktobra 1950 napadel krajevni dnevnik *Messaggero Veneto* v vidnem članku na

Paesi tuoi

ANNO I - N. 1

S. PIETRO AL NATISONE 20 MAGGIO 1951

OGNI NUMERO L. 20

Nessuno è un'isola contenuta in sé stessa... La morte di ogni uomo mi diminuisce poiché sono coinvolto nel genere umano. Perciò non mandare mai a chiedere per chi suona la campana. Suona per te.

John Donne (1572-1631)

QUINDICINALE DI IDEE E FATTI NELLE VALLI DEL NATISONE E NEL FRIULI
DIREZIONE, AMMINISTRAZIONE E REDAZIONE A S. PIETRO AL NATISONE (UDINE)

IMPEGNO RITORNO ALLA CAMPAGNA

Secondo la costumanza di altre zone del Friuli, davanti alla piccola chiesa di S. Quirino a S. Pietro al Natisone, attorno alle tavole di pietra sotto i tigli, si raccoglievano un tempo i nostri padri per decidere sui problemi di queste Valli. Ora è giunto il tempo di ritrovare fra noi il loro spirito, di riunirci insieme, di esaminare la nostra situazione e insieme promuovere iniziative e opere che intendono condurre la nostra gente ad un modo di vivere più elevato e aperto a nuovi sviluppi. Per lungo tempo avevamo rinunciato a questa responsabilità e avevamo lasciato ad altri il compito di decidere su cose nostre senza la nostra partecipazione, con le conseguenze che ora si vedono.

Ora noi dobbiamo farci un'idea esatta della nostra condizione per poter proporre i provvedimenti opportuni e, con la realizzazione di questi, dar prova di saper dirigerli e così aver diritto agli aiuti che non potranno esserci negati.

In vista di questo fine ci riuniremo intorno a questo foglio che sarà il nostro tavolo di discussione. È la prima volta che un periodico nasce fra noi e per nostra iniziativa, frutto del nostro pensiero e del nostro lavoro. Esso non potrà avere il dovizioso aspetto di certa stampa molto diffusa tra noi e sostenuta da solidi interessi finanziari e politici a noi estranei, né potrà avere l'efficace appoggio di partiti, ma solo quello che voi gli darete per sostenerlo nel suo intento: stimolare una rinascita economica, sociale e culturale dei nostri paesi.

La vita di questo foglio sarà perciò dura, e il compenso che i suoi collaboratori si aspettano è la vostra partecipazione a questa iniziativa. Perciò leggetelo, discutetelo, diffondetelo e mandategli i vostri commenti, le vostre critiche e le vostre proposte. Così queste pagine saranno maggiormente vostre e recheranno l'impronta del vostro lavoro, del vostro pensiero e della vostra speranza. Con esse noi avremo finalmente una voce che si farà ascoltare e che testimonierà l'affetto operoso che sentiamo verso questa terra, per noi la parte più viva della Patria.

„ Paesi tuoi „

PER SECOLI CITTA' E CAMPAGNA FORMAVANO UN'UNITA' UMANA IN CUI TUTTI SI CONOSCEVANO DI PERSONA: CIO' INVITAVA L'UOMO AD UN'ATTIVITA' POLITICA E SOCIALE SVOLTA ALLA LUCE DEL SOLE.

di V. Z. SIMONETTI

Chi è attento agli avvenimenti importanti nel mondo d'oggi non può fare a meno di notare alcuni fatti le cui conseguenze dovrebbero essere chiare per tutti. È facile elencarli:

1) È terminata l'epoca degli esploratori e dei pionieri: non esistono più nel mondo zone a disposizione dei primi venuti e di facile sfruttamento. Se vi sono tuttora zone di scarsa popolazione ciò è dovuto alla povertà delle loro risorse (deserti dell'Africa settentrionale, dell'Arabia, ecc.) o alle condizioni climatiche che rendono ivi difficile la vita e il lavoro dell'uomo bianco (regioni equatoriali, artiche, antartiche ecc.). Così la terra è diventata troppo piccola per l'uomo, e l'uomo per rifarsi intende conseguire spesso sul lavoro di altri uomini civili i frutti che la terra, appena esplorata e generosa, un tempo gli offriva.

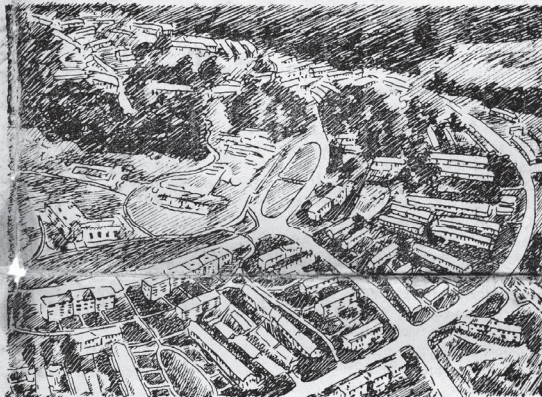
2) I popoli delle colonie d'Asia e d'Africa aspirano all'indipendenza e spesso la raggiungono. Essi sono spinti dal rancore contro la prepotenza e la rapacità di alcuni uomini bianchi. Nel prossimo futuro le ex-colonie saranno aperte solo a pochi uomini forniti di tecnica, cultura e capitali.

3) È finita l'epoca delle grandi e libere emigrazioni che compensavano i differenti livelli di vita tra i popoli. Ormai tutti i popoli sono gelosi del proprio benessere e sono disposti ad accogliere, nel loro interesse, solo gli elementi accuratamente selezionati che sono perciò una perdita grave per le nazioni di origine. Soltanto un governo irresponsabile potrebbe ritenere l'emigrazione in queste condizioni come un rimedio ai mali economici della società.

Dalla constatazione di questi fatti discende una conclusione semplice: la maggior parte degli uomini dovrà adattarsi a vivere nella propria nazione, nell'ambiente in cui nacque, fra la sua gente, con le risorse a sua disposizione o con quelle che l'ingegno gli permetterà di trovare.

La loro scelta dovrà limitarsi a questa sola alternativa: *adattamento passivo o adattamento attivo.*

Il primo lo conosciamo già, particolarmente in zone rurali come la nostra; anzi esso è un sistema di vita ritenuto normale e l'unico possibile, e i suoi

GREENBELT (MARYLAND): Esempio di abitato moderno inserito armonicamente nella campagna

evidenti malanni sono considerati inevitabili come la grandine o la siccità. Così la rassegnazione, l'apatia, la miseria morale e quella economica dilagano senza ostacoli e spingono la vita sociale verso una situazione davanti alla quale non si potrebbe provare che repulsione, e agli uomini abbandonati a sé stessi non resta che il rifugio dei propri miseri interessi e la attesa a finire in qualche modo i propri giorni. Prima di accennare all'adattamento attivo è bene premettere alcune considerazioni.

L'attrazione che la grande città esercitava sull'ambiente rurale circostante va riducendosi, e le ragioni che la giustificavano sono sempre più deboli.

La città sorse nel Medioevo, spesso come punto d'incontro tra i produttori della zona rurale circostante e i commercianti, e per molti secoli fu perciò legata alla vita rurale; anzi con questa formava un'unità viva ed autonoma la cui estensione era tale da permettere agli uomini di conoscersi di persona. Quest'ultima condizione favoriva un'attività politica svolta alla luce del sole e invitava ogni uomo a conseguire il suo interesse attraverso l'interesse di tutti. Gli ordinamenti economici e sociali che da quest'attività politica nascevano, trovavano perciò concordati l'uomo dei campi e il

citadino, e stabilivano una armonia tra la zona rurale e la città che fu uno degli aspetti più umani della nostra storia.

(Continua al prossimo numero)

CHIARIMENTO

Più d'un lettore, ad un sommario esame di questo primo numero del nostro giornale, obietterà che «Paesi tuoi» intende favorire gli interessi d'una lista: di quella lista che del giornale reca appunto il nome.

Preveniamo la legittima obiezione del lettore, dichiarando che questo foglio non vuol essere affatto l'espressione di un particolare clima e momento elettorale. Se oggi, per ragioni contingenti, giornale e lista sono fusi, ciò non pregiudica in nulla né il suo presente né il suo futuro.

«Paesi tuoi» vuole andare oltre la breve e caduca stagione elettorale; qualunque possa essere l'esito delle votazioni, «Paesi tuoi» resterà la voce obiettiva e ferma, fattiva e appassionata, degli interessi di Val Natisone e delle zone del Friuli orientale.

Noi non serviamo né partiti né persone: serviamo l'ideale d'una più alta coscienza economica, sociale e culturale della nostra gente.

Naslovna stran
prve številke
štirinajstdnevnik
Paesi tuoi, 20. maja 1951
(arhiv Študijskega
centra Nediža).

prvi strani. »Izšel je *Matajur*, glasilo beneške Demokratične fronte Slovencev, ki je – kot se boste spomnili – zloglasna drhal titovskih komunistov, vodi jo bivši fašist in agent Mario Cont, ne da bi bil kdo v Nadiških dolinah zaradi tega zaskrbljen.« Urednike časopisa pa je označil kot »mešanico nesramnosti, prevare, hinavščine, zlobnosti, kar so že dobro znane lastnosti titovskih in stalinističnih komunistov«.

20. maja 1951 je izšla prva številka italijanskega štirinajstdnevnik *Paesi tuoi* (Tvoje vasi).

»Po izročilu drugih predelov Furlanije, pred cerkvico Sv. Kvirina v Špetru, okrog kamnite mize pod lipami, so se nekoč zbirali naši predniki, da bi odločali o vprašanjih, ki zadevajo naše doline. Napočil je čas, da oživi med nami njihov duh, da se začnemo zbirati, ocenimo naš položaj in skupaj sprožimo pobude in dejavnosti, ki naj privedejo naše ljudi do višjega nivoja življenja in bolj odprtega do novih napredkov. Dolgo smo se odpovedali tej svoji odgovornosti in smo prepustili drugim, da odločajo o naših zadevah, ne da bi bili sami pri tem soudeleženi in posledice so danes vidne.

Sedaj moramo jasno opredeliti naš položaj, zato da lahko predlagamo primerne ukrepe in ko jih bomo uresničili, bomo dokazali, da smo sposobni se sami upravljati in da imamo pravico do pomoči, ki nam je ne bo nihče mogel odreči.

***Paesi tuoi* je bil
italijanski odgovor
beneškemu
časopisu *Matajur*.**

S tem ciljem se bomo zbirali okrog tega časopisa, ki bo naša diskusijska miza. To je prvič, da med nami in našo pobudo nastane časopis, ki je sad naše misli in našega dela. Ne bo mogel imeti bogatega videza, ki ga ima dolo-

čen tisk zelo razširjen med nami in ki ga podpirajo trdni ekonomski in politični interesi nam tuji, ne bo imel niti učinkovite podpore strank. Imel bo le podporo, ki mu jo boste dali vi, da doseže svoje cilje: stimulirati ekonomsko, socialno in kulturno rast naših vasi...«

S tem uvodnikom se je javnosti predstavil štirinajstdnevnik *Paesi tuoi* – *quindicinale di idee e di fatti* (Tvoje vasi – petnajstdnevnik idej in dej-

Naslovna stran s članki
Dina Menichinija in
Valentina Z. Simonittija
(II. letnik, šte. 12, 31.
decembra 1952)
(arhiv Študijskega
centra Nediža).

stev), ki je bil dejansko italijanski odgovor beneškemu časopisu *Matajur*, na katerega so očitno namignili, ko so pisali o tisku, ki »ga podpirajo trdni ekonomski in politični interesi nam tuji«. Žal je časopis težko dostopen, lahko pa obnovimo to pomembno in manj znano poglavje naše zgodovine s pomočjo Pavla Petričiča, ki je bil tudi sam del te zgodbe in jo je podrobno predstavil leta 1991 v *Novem Matajurju*.

Dominus, idejni vodja in glavni urednik časopisa je bil Valentino Simonitti, ki je na svojih ramenih nosil tudi težko breme redakcijskega dela. Pomembno vlogo ob njem je imel novinar, pesnik in pisatelj Dino Menichini. *Paesi tuoi* je imel svoje uredništvo v Špetru, pravzaprav v hiši nad starim mlinom v Barnasu. Tu, v Klubu malin, kot ga je poimenoval Petricig, so se okrog Valentina Simonittija, profesorja risanja in umetnostne zgodovine in hkrati študenta arhitekture, zbirali mladi špetrski intelektualci. »Pri njem smo lahko brali revije in knjige, o katerih nismo nikoli prej slišali na temo umetnosti, arhitekture, urbanistike, zgodovine, politike, filozofije, okolja«, je napisal. »Pred širino razmišljanja našega mladega bivšega profesorja smo mu lahko samo sledili, ne da bi mogli poglobiti teme razprav in vsebine naših branj, čeprav je imel naš "učitelj" nedvomne pedagoške sposobnosti. Njegov nivo je bil drug, na drugi višini v primerjavi z našim.«

Simonitti in Menichini sta prispevala najbolj tehtne članke, mladi sodelavci pa so obravnavali manj zahtevne teme, a so se prepoznavali v vsebini in usmeritvi časopisa zlasti v začetnem obdobju izhajanja. Da je bil časopis odgovor *Matajurju* je bil Petricig prepričan, čeprav ko je *Paesi tuoi* izhajal ni tako mislil. Dokazov o tem zlasti glede dveh glavnih urednikov ni, gotovo ni po njegovi oceni to bila volja Simonittija. Dejstvo pa je, da se je časopis, čeprav se je predstavljal kot apolitični glas, večkrat vpletel v krajevne politične zdrahe in politično dogajanje. Postopoma je prišlo »do patriotskega in nacionalističnega onesnaženja« je napisal Petricig, zato je Simonitti časopis ukinil tik pred koncem leta 1953.

Ko se je pojavil časopis *Paesi tuoi*, so ga v krajevnih protislovenskih krogih sprejeli z entuziazmom, v slovenskem ambientu pa negativno

Paesi tuoi

ANNO II - N. 12

S. PIETRO AL NATISONE 31 DICEMBRE 1952

OGNI NUMERO L. 30

PERIODICO DI IDEE E FATTI NELLE VALLI DEL NATISONE, TORRE, JUDRIO E N
DIREZIONE, AMMINISTRAZIONE E REDAZIONE A S. PIETRO AL NATISONE (UDINE)

Nessuno è un'isola contenuta in se stessa... La morte di ogni uomo mi diminuisce poiché sono coinvolto nel genere umano. Perciò non mandare mai a chiedere per chi suona la campana. Suona per te.

John Donne (1573-1631)

Petricig Emilia
S. Pietro al Natisone

ANNO NUOVO

La continua vicenda degli anni, l'alternarsi eterno delle stagioni, il dissolversi delle settimane e dei giorni, l'interrotto segretarsi delle ore... ed eccoci al 1953. Un nuovo anno sorge per gli uomini, comincia una nuova serie di speranze che ricadono il loro verde negli auguri che cogliamo sulle labbra degli amici e dei conoscenti, nei biglietti e nelle cartoline che la posta ci reca da città e da paesi lontani dove c'è un cuore che palpita con noi e per noi, o si ricorda di noi.

Inavvertitamente — quasi per una forza incontrollabile ma contro la quale ogni reazione è impossibile — ciascuno dipana il filo della propria memoria, ripercorre a ritroso il corso del tempo, ripensa all'anno morto, al 1952: è una schiera di ricordi lieti e tristi s'affolla alla mente.

Lungo l'arco di tempo che va dall'alba di Capodanno 1952 alla mezzanotte del giorno di San Silvestro, ciascuno di noi tenta — al sorgere del '53 — il proprio bilancio: si propone la somma delle vittorie raggiunte e delle sconfitte patite, delle ore di serenità e di nera preoccupazione per giungere alla conclusione che la storia di un uomo nel giro di un anno non è, in fondo, che una scalba cronaca di poveri giorni. E' la malinconia che ci coglie ad ogni distacco dalle cose, alle quali inconfessatamente eravamo un po' affezionati: come si serba attaccamento alle vecchie e screpolate mura d'una casa sul punto di lasciarla per sempre.

Ma la vita non arresta, non può arrestare il suo ritmo; la montagna del tempo rotola inesorabilmente le sue frange di giorni e di notti, di settimane e di mesi e di anni. Per questo, forse, ad ogni notte di San Silvestro si rinnova nei cuori degli uomini il miracolo della speranza, rinascono i buoni proponimenti, s'accende la fiducia — o più semplicemente l'illusione — che davvero ad anno nuovo corrisponda vita nuova. Ed ecco allora che la malinconia di fine d'anno cede il passo alla persuasione che il nuovo anno sia migliore, possa farci registrare — al suo ancora remoto scadere — un più attivo bilancio.

Eppure noi abbiamo la certezza che il 1952 non sia stato un anno del tutto negativo per le nostre Valli e per i suoi uomini. Non sono mancati né lutti né sciagure, né delusioni né incertezze, è vero; ma qualche realizzazione s'è avuta, qualche sollievo ci è stato dato. Troppo poco? Ma la via del progresso è lenta e dura, è una conquista che costa sudori e sacrifici senza numero e senza nome.

Noi abbiamo la sicurezza che un palpitante di vita nuova, una fresca ventata di propositi e di iniziative abbia percorso le nostre Valli: la volontà d'essere uniti, il desiderio di realizzare in comune un'esistenza migliore per noi e per quanti verranno dopo di noi a percorrere sulla terra la loro parabola umana. Siamo certi che una maggior coesione — nonostante le invidie di certi gruppi — loro tentativi di creare una barriera contro il naturale istinto di parlarsi e di rivelarsi i nostri problemi e quelli dei nostri paesi — sia sorta dalla caduta del-

le diffidenze che ci rendevano estranei e distanti l'un l'altro.

Oggi assistiamo a convegni in cui le genti semplici della montagna espongono i loro problemi con la sobrietà e la schiettezza proprie di chi è abituato al colloquio diretto con la natura; assistiamo a realizzazioni cooperativistiche; all'interessamento di sempre più vaste categorie di agricoltori alla conoscenza dei mezzi tecnici e legislativi per il miglioramento del loro lavoro; all'unione — ed è soprattutto quel che ci preme sottolineare — di insegnanti e contadini, di professionisti ed operai nell'unico intento di aprire nuovi orizzonti alla nostra vita sociale. Il muro che divideva da decenni i nostri uomini dei monti e del fondovalle, che sembrava destinato a dividere per sempre le genti della fascia di frontiera l'una dall'altra, a far restare chiuso, spesso entro il cerchio della diffidenza gli abitanti d'uno stesso paese, è — se non del tutto caduto — profondamente sbrecciato. Si fa strada negli uomini delle Valli il convincimento che occorre essere solidali nell'iniziativa, che soltanto con l'unione di tutte le forze gli ostacoli possono essere rimossi ed abbattuti.

E' una conquista che va sottolineata e registrata, è una voce « attiva » nel bilancio del nostro 1952.

Il 1953 segna un anno di ancora maggior concordanza, di una più stretta collaborazione, di una più fiera coscienza dei doveri e dei diritti di ciascuno nell'ambito della società locale in cui opera e vive. Così agendo contribuirà al progresso della sua terra, e della terra più grande che ha nome Italia.

Questo è il nostro augurio alle genti delle Valli del Natisone, Torre e Judrio all'alba del nuovo anno. Ad esso si aggiunge l'augurio — non meno affettuoso e fraterno — che il 1953 sia apportatore a ciascuno del bene ch'egli desidera; e che gli faccia dire, al suo scadere fra dodici mesi, che il 1953 ha segnato una data ferma e memorabile nella propria « storia di uomo ».

Buon anno, fratelli.

Dino Menichini

Il dito sulla piaga

Tempo fa giunse alla nostra redazione una copia de *Il lavoratore Fiat*, organo degli operai della grande fabbrica torinese.

Esso riportava da *Paesi tuoi* l'articolo « I servi sciocchi », che noi pubblicammo alcune settimane prima, sul n. 8-9 del nostro periodico.

Articolato in quesiti si riferiva — come i nostri lettori ricorderanno — a quelle figure di sciocchi che seguono il proverbio: « E' meglio essere i cani del ricco che non del povero », e che volentieri mordono i compagni di sventura e di miseria, pur di apparire belli e sminati agli occhi dei potenti. Nell'articolo era pure detto che tali « servi sciocchi » si trovano ovunque e in ogni categoria di persone. Noi ne conosciamo molti in questo piccolo angolo del mondo che sono le nostre Valli, e gli operai della Fiat affermano che ce ne sono anche fra loro. Nella breve introduzione che precede l'articolo, il summenzionato organo scrive: « Da *Paesi tuoi* riportiamo il

IDUE SFRUTTATI Produttore e consumatore

NEL DIRETTO CONTATTO TRA IL PRODUTTORE E IL CONSUMATORE, NELL'AMBITO DELLE ISTITUZIONI COOPERATIVISTICHE PUO' ESSER TROVATO IL MEZZO PER SANARE LA NOSTRA VITA ECONOMICA

E' noto che in Italia l'84 per cento delle imprese è costituito da quelle indirette, cioè da quelle che gravano sui consumi. Da ciò deriva che i più colpiti sono coloro che nei consumi di prima necessità (cibo, vestiario, alloggio, ecc.) devono impiegare quasi tutto il loro reddito. E questi sono gli operai, i piccoli artigiani, la massa del popolo impiegati: cioè il più degli italiani. Ogni litra di questi lavoratori cade nella rete tributaria e viene spietatamente limitata, mentre le cose vanno ben diversamente nel mondo dei grossi « papaveri ». Qui, normalmente, solo una piccola parte dei redditi viene assorbita dai consumi, anche se questi sono lussuosi: il grosso resto può trovare comodo nascondiglio sotto il segreto bancario, o sotto il mistero delle operazioni finanziarie, oppure infla via sotterraneamente per riapparire sano e salvo sotto il cielo svizzero o americano, convertito in oro o in più soldi mondiali.

Ciò permette ai « papaveri » di restare tranquillamente in Italia a curare i loro affari, a tirare al litro che avviliscono la Nazione in rischiose avventure; tanto, se le cose si mettessero male e la lira andasse in malora, ci sarebbe sempre il bel mucchietto di « dollari », « franchi », « sterline » a salvargli. A rimetterci (secondo il solito) sarebbe la povera vecchietta che si vede spesso agli sportelli degli uffici postali col brodo dei risparmi in mano, oppure il vecchio pensionato che ripone le sue speranze su quei pochi buoni del tesoro che gelosamente custodisce in qualche angolo della casa. Ad ogni guerra, alcuni milioni di questi poveri risparmiatori vedono andare in fumo quanto è stato accumulato con il sudore e le lacrime di un'intera esistenza.

Ma ritorniamo all'argomento del consumatore, per parlare anche dei produttori: c'è un fatto che li interessa entrambi.

In questi ultimi tempi, parlando con gli agricoltori, con i viticoltori e con gli allevatori delle nostre Valli e del Crivì, abbiamo sentito fare le seguenti constatazioni:

1) Anche a causa dell'importazione dei bovini dalla vicina Jugoslavia, si è avuto un sensibile ribasso dei prezzi dell'« ingrasso » per gli animali da macello; ma ben pochi sono i montanari o agricoltori oppure operai che

possono permettersi il lusso di avere in tavola un pezzo di lasso la domenica, dato che i prezzi al dettaglio delle carni sono costantemente altissimi.

2) In questi ultimi mesi compagnie di amici buontemponi si sono riunite spesso per pranzetti a base di maialini al forno. Ai mercati il prezzo di questi (come pure quello degli agnelli) è talmente basso che ogni convivia di giovanotti può comprarne uno, con cento lire a testa. Ma se qualcuno ha il coraggio di andare dal salumiere per procurarsi un po' di prosciutto, ha l'impressione di comprare qualcosa di raro come la lingua del canarino;

3) In alcune nostre località della montagna e del piano ci sono dei bravi viticoltori che, lottando contro infinite difficoltà di terreno, di clima e di spese, riescono a produrre del vino che, se non è una specialità, è però sano, schietto e profumato. Ma per venderlo bisogna offrirlo a prezzi ridicoli (40-50 lire al litro) che avviliscono il produttore. Ma provate ad andare nelle osterie o negli altri esercizi, qui e soprattutto in città: vedrete che prezzi! Per di più, in questi casi si tratta di intrighi manipolati così male che vien voglia di preferire addirittura un pessimo Coca-Cola.

E' questo sconcertante elenco al potrebbe allungare parlando delle castagne, della frutta, della verdura ecc.

Ora noi diciamo: sta bene, tra il produttore e il consumatore ci sono in agguato le aspece di trasporto e d'esercizio, ci sono i dazi, le imposte, e quanto altro volentieri ma c'è un fatto curioso che tutti avranno potuto notare, ed è questo: mentre il produttore vende a prezzi variabili che spesso tendono alla discesa, per contro il consumatore deve comprare a prezzi che, annuali, tendono sempre a salire. La sana legge del mercato viene in tal modo rovesciata, con un inaccettabile danno per tutta l'economia.

Naturalmente, l'agricoltore che si vede colpito nei suoi redditi e accorciato nel suo lavoro invidia e magari maledice gli operai e gli stipendiati che hanno retribuzioni sicure e stabili, mentre i salariati e gli impiegati non sanno come affrontare l'altezza dei prezzi dei generi di prima necessità e accusano gli agricoltori di ingordigia e tirchieria. Ma — secondo il solito — tra i due litiganti il terzo gode: cioè il grossista, il vero colpevole che sa abilmente spennare tanto i produttori che i consumatori. E naturalmente egli continuerà a godere e ad ingrassarsi finché i due continueranno a litigare. Anche quando « abbasso il grossista! » non servirebbe un bel niente. Il rimedio non può essere trovato che nel poter fare a meno del grossista e dei suoi alleati, e nel mettere a diretto contatto il produttore e il consumatore.

Venendo al pratico: nessun uomo di buon senso può affermare che vi siano delle speciali difficoltà per istituire:

- a) Caserme sociali per la vendita di vini locali e forestieri;
- b) Spacci sociali per la vendita di carni, salumi, polli, uova, ecc.;
- c) Cooperative di consumo;
- d) Magazzini consorziali per la raccolta della frutta (castagne, pesche, mele, ecc.) e per la loro conservazione, lavorazione, spedizione.

Il personale gestore potrebbe essere scelto anche tra gli attuali esecutori privati e si potrebbe disporre in tal modo di elementi qualificati e con buone retribuzioni.

Nelle nostre Valli l'esperienza delle latterie e il buon esito del primo tentativo di cooperativa agricola, dovrebbero incoraggiarci ad allargare il campo della solidarietà e della cooperazione, con nuove istituzioni, per affrontare e risolvere tutte le difficoltà che rendono penosa e dura la vita della nostra gente.

D'altra parte non c'è per noi altra scelta, a meno che non si preferisca affondare lentamente nella più nera miseria.

V. Z. Simonitti

ocenili, kot pač glasilo nove organizacije Osoppo, ki je zagovarjala italijanstvo Nadiških dolin in v katerem so imeli vse večjo težo trikoloristi.

Časopis *Paesi tuoi* je izhajal na štirih straneh, a kasneje se je število strani povečalo, le izjemoma je objavljial kako sliko, natisnjen je bil z velikimi črkami, da bi bil lažje berljiv za neizobražene domačine, glavno pa je izdelal Paolo Petricig. Imel je vedno uvodnik, ki ga je v prvem obdobju pisal Dino Menichini, objavljial je vedno zajeten članek Simonitti o družbenih, kulturnih in najpogostejše gospodarskih vprašanjih, občasno so na prvi strani objavljali tudi odlomke avtorjev znanih v mednarodnem merilu o najrazličnejših temah, od filozofije in kulture do gospodarstva in politike. Na drugi strani so ponavadi ponatisnili članke iz uglednih italijanskih revij oz. publikacij, tretja stran pa je bila posvečena krajevni kroniki. In tu sta si bili *Matajur* in *Paesi tuoi* precej blizu, saj sta obravnavali iste teme. Problemi Benečije, njena revščina in zaostalost so bili namreč dejstva vsem na dlani. Če je *Matajur* z bolečino in tesnobo poročal o množičnem izseljevanju, je Simonitti v *Paesi tuoi* vprašanje obravnaval s tehtno socio-ekonomsko analizo. Bila pa sta si na nasprotnih bregovih glede vprašanja slovenske manjšine, ki jo ni *Paesi tuoi* priznaval oz. jo je odločno zanimal.

Petricig v svojih člankih navaja dve drugi senčni plati časopisa. Imel je seveda vse več finančnih težav in v določenem trenutku prišlo je do »sumljive subvencije« Predsedstva vlade, verjetno iz posebnega Urada za mejna področja, ki ga je vodil takratni podsekretar Giulio Andreotti. Poleg tega pa se je v uredništvu pojavljalo vse več trikoloristov, ki so

sicer imeli stransko vlogo, ukvarjali so se z drobno kroniko in športom. Veliko težo pa je v njem imel polkovnik Giuseppe Cosmacini, tesen sodelavec polkovnika Luigia Olivierija in eden od njegovih namestnikov, ki je imel

naloge zbirati informacije na območju Svobodnega tržaškega ozemlja in čez mejo ter pripraviti mesečni bilten, v bistvu torej nalogo vohunjenja. Vse to pa se je izvedelo šele 40 let kasneje, v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko je bilo objavljeno poročilo Organizacije O.

**Tri tedne po začetku izhajanja
so se začele oblikovati liste
Paesi tuoi za upravne volitve.**

Una novella
di G. Cosmacini

Il piccolo patriota di confine

**Trikoloristična pripoved
polkovnika Giuseppeja
Cosmacinija (II. letnik,
štev. 10, 31. oktobra 1952)
(arhiv Študijskega
centra Nediža).**

Serena notte di gennaio. Il cielo trapunto di stelle. Freddo intenso e silenzio pesante, rotto da raffiche di vento e di mitra. Truppe straniere nelle Valli.

Un piccolo drappo rettangolare, legato ad un bastone, garrisce, flagellato dal vento, sul ballatoio della rustica casa di confine. Nell'interno, sedute intorno al fuoco, tre persone parlano sommessamente. Si ode bussare alla porta.

— Chi è? — domanda perplesso Toni, il capo famiglia.

— La polizia delle truppe liberatrici — risponde una voce rauca dall'esterno — aprite!

Un senso di sgomento pervade la piccola famiglia. In lontananza ululato di cani.

— Aprite, per Dio, o sfondiamo la porta.

Toni si avvicina all'uscio col cuore in gola, tira il catenaccio ed apre. Tre individui dallo sguardo truce e con la stella rossa sul berretto, armati di mitra e di bombe a mano, irrompono nella casa.

— Cosa volete da noi? — chiede Toni, con voce trepida, al capo pattuglia.

— Vogliamo sapere chi è colui che al calar della notte appende, di tanto in tanto, sul ballatoio di questa casa, la bandiera italiana.

— La bandiera italiana?... Ma noi non sappiamo nulla!...

Uno dei tre poliziotti sale celermente le scale, va sul ballatoio, strappa dal bastone il piccolo drappo e lo porta a basso. E' una minuscola bandiera italiana.

— Non sapete nulla? — tuona il capo pattuglia, mostrando a Toni il piccolo tricolore. — In ogni modo, darette le necessarie spiegazioni al comando: seguitemi!

— Lasciatelo, vi prego!... Vi scongiuro!... Egli non sa proprio nulla! — grida la moglie con le mani giunte, gettandosi in ginocchio davanti agli uomini della pattuglia.

Il momento è drammatico! D'un tratto Tonino, il figliuolo quindicenne, scatta in piedi e con voce ferma e decisa:

— Sono io colui che cercate — dice, fissando negli occhi il capo pattuglia.

Questi, evidentemente irritato, squadrà, con estremo disprezzo, da capo a piedi il coraggioso ragazzo, e poi gli dice con ironia:

— Ma bravo, ma bravo! Quanti anni hai?

— Quindici!

— E perchè appendevi, di tanto in tanto, sul ballatoio di casa tua questo straccio?

— Non è uno straccio!... E' la bandiera della mia Patria!... E' la bandiera d'Italia!... E' la mia bandiera!...

— Ecco dove va a finire la « tua bandiera »! — Così dicendo, il capo pattuglia getta con disprezzo alle fiamme il piccolo tricolore.

— Vigliacco! Vigliacco! — urla il ragazzo con le lagrime agli occhi.

— Vieni con noi, bricconcello, ti insegneremo un po' di geografia, per farti capire che queste terre non sono e non saranno mai più italiane.

— Lasciatelo stare!... Non portatelo via!... E' giovane!... Perdonategli!... — geme la povera madre, in preda ad indescrivibile terrore.

A nulla vale il suo pianto; a nulla valgono le suppliche del padre; il piccolo Tonino viene strappato violentemente dalle braccia della madre e trascinato al comando di polizia.

★★

— Chiudetelo in quella stanza; lo interrogheremo domani mattina — disse il comandante all'arrivo di Tonino.

Alle prime luci del giorno successivo, Tonino fu accompagnato sopra un'altura, dalla quale si scorgeva un vasto tratto del territorio della frontiera nord-orientale.

— Guarda quei monti — gli disse il capo pattuglia — non sono più italiani! Guarda quel tratto di pianura che si protende verso quel fiume!... non è più italiano!... Il nuovo confine correrà molto lontano da qui!

— Non è possibile, non è possibile! — gridava il povero ragazzo con le lagrime agli occhi. — Quei monti... quelle valli... quella pianura, sono e saranno italiani!... Anche qui è Ital!...

Non aveva finito di pronunziare quel santo nome, tanto caro al suo cuore, quando una proditoria raffica di mitra lo abbattè al suolo.

Povero e santo ragazzo! Cadde da eroe sui confini della Patria, col nome d'Italia sulle labbra. Ma il suo generoso sangue non fu versato invano. Su quella altura, nel punto dove egli cadde, nacque un bel fiore dai colori bianco, rosso e verde, i colori della bandiera che egli tanto amava. E questo fiore non muore mai, e in tutte le stagioni diffonde per quei monti e per quelle valli un inebriante profumo: il profumo dell'amor di Patria.

E oggi fra le ombre gloriose dei Caduti, che, insieme ai vivi, vegliano sui nostri confini, vi è anche quella del piccolo Tonino, che con gli occhi dello spirito guarda contento alla sua casetta, sul ballatoio della quale sventola in permanenza il Tricolore d'Italia.

Giuseppe Cosmacini

Paesi tuoi je začel izhajati 20. maja 1951, že 10. junija istega leta so bile občinske in pokrajinske volitve. Z namenom uveljavljati njegovo vsebinsko usmeritev se je okrog časopisa hitro začela oblikovati lista *Paesi tuoi* za občino Špeter. In prav tako hitro tudi v drugih občinah Nadiških dolin z jasno protislovensko usmeritvijo. Časopis je napravil še eno sporno potezo: imel je svojega kandidata kot neodvisnega za pokrajinske volitve. In to je bil prav polkovnik Cosmacini, ki je bil tako neposreden tekmeč svojega nadrejenega, polkovnika Olivierija, kandidat na listi Krščanske demokracije. Olivieri je prejel 4.777 glasov (54,8%), Cosmacini pa 1.069 (14,5%). Kakšni so bili izidi pa na občinskih volitvah? Špeter: *Paesi tuoi* 645 glasov (44,9%), proti KD 792 (55,1%); Sovodnja: 137 (22,9%) proti 460 (77,1%) KD; Podbonesec: 286 (18%), proti 1.309 (82%) KD; V Grmeku, Dreki in Sv. Lenartu so kandidirale tri liste, štiri v Srednjem, kjer je KD prejela 49,6% glasov.

Vredno je izpostaviti, da so na tistih pokrajinskih volitvah prvič na listi s simbolom jelke nastopili tudi slovenski kandidati. V Špetru je kandidiral Giuseppe Marinig, v Čenti Alessandro Molaro. V obeh okrožjih je lista prejela 1.091 glasov, kar je bil po oceni *Matajurja* dober rezultat, prvi korak v smer uveljavitve. *Paesi tuoi* pa je v članku z naslovom "Preoblečeni volkovi" napisal, da »je v Barnasu lista, ki jo podpirjajo tujci, kot je splošno znano, prejela 3 glasove. Ljudje v Barnasu so upravičeno jezni, in mi z njimi, ker je to dejstvo diskreditiralo vas in ustvarilo razprtijo med ljudmi ... Blejejo kot ovce, a s tacami udarjajo kot volkovi.«

Časopisa sta bila pogosto v konfliktu in to še posebej v volilnih obdobjih. *Matajur* je bil brezkompromisno na strani Slovencev in v sozvočju z Demokratično fronto, *Paesi tuoi* mu je energično nasprotoval. Oba časopisa pa sta bila kritična do vodilne KD, ki je na našem teritoriju prejemale izjemno visoko podporo. *Matajur* jo je krivil zaradi revščine in zapuščenosti slovenskih vasi in ji očital kontinuiteto s prejšnim fašističnim režimom, ker ni hotela priznati slovenske manjšine. *Paesi tuoi* pa je moč KD ocenjeval kot izraz kulturne in ekonomske zaostalosti našega območja, slovenski časopis in slovensko gibanje pa kot Titovo *longo manus*.

Nedvomno je *Paesi tuoi* odigral pomembno kulturno in izobraževalno vlogo.

29. maja 1951, ob špetrskih občinskih volitvah je *Matajur* pisal: »Samo dve listi sta se predstavili v naši občini. Vemo, katera je politična barva obeh. Nobene razlike ni zato, ker neodvisni (op. ur. lista *Paesi tuoi*) imajo iste cilje kot drugi. Špetrski volilci bojo torej prisiljeni glasovati za kandidate v dveh listah, ki imajo isti cilj: dokazati, da so v Špetru vsi Italijani.«

Dejstvo je, da se je v ozadju časopisa *Paesi tuoi* marsikaj dogajalo. Bile so sile, težnje in politični računi za katere ni niti Simonitti vedel in so delno prišli na dan, kot rečeno, šele leta 1991 z objavo poročila Organizacije O. Določena politična in nacionalistična stališča, vsiljivost poslanca Ceccherinija s poročanjem o svojem političnem delu v Poslanski zbornici, prisotnost trikoloristov so povzročali določeno nelagodje med uredniki. In pred političnimi volitvami leta 1953 ni časopis zavzel nobenega stališča. Priporočil je svojim bralcem le, naj opravijo svojo dolžnost in gredo na volišča, naj ne razpršijo glasov, naj dobro premislijo in da je glas vsekakor tajen. Kar je izpadlo kot stališče proti KD.

O vsem tem nista nikoli, niti kasneje s Simonittijem poglobljeno spregovorila, je napisal Petricig, oba sta se s tisto izkušnjo hudo spekla in sta jo podzavestno želela pozabiti. O zaprtju časopisa je Petricig zvedel šele leta 1954. V pogovoru v baru Roma v Špetru mu je Simonitti povedal, da ga je bilo treba ukiniti, ker da je bila »nevarnost pasti v njihove roke« in je dal razumeti, da je mislil na KD. To je bil tudi čas, ko sta se Petricig in Paolo Manzini, tudi on član Kluba malin v Barnasu, vpisala v Komunistično partijo Italije in ponovno odprla špetrsko sekcijo KPI, ki je mirovala od leta 1948.

Nedvomno je *Paesi tuoi* odigral pomembno kulturno in izobraževalno vlogo in se je s tehtnimi analizami in razpravami zavzemal za socialne in ekonomske pravice naših dolin. In pri tem, kot že rečeno, je bil na isti valovni dolžini kot *Matajur*. V konfliktu sta časopisa bila glede vprašanja slovenske manjšine in Slovencev.

Verjetno pa nihče ni takrat mislil, je napisal Petricig, da nekateri od tistih, ki so bili na nasprotnih bregovih, se bodo kasneje znašli v istem

taboru, kot se je zgodilo njemu in Simonittiju. Oba sta dala neprecenljiv prispevek k razvoju in uveljavitvi slovenske manjšine na Videnskem. In prav ona dva sta bila protagonista znamenite konference v Čedadu leta 1973 in avtorja publikacije, ki je izšla pri ZTT leta 1974 tako v italijanščini kot v slovenščini kot prvi zvezek špetrskega centra Nediža z naslovom *La comunità slovena del Friuli (Slovenska skupnost v Beneški Slovenji)*. In ko je deset let kasneje odprla svoja vrata dvojezična šola v Špetru je Petricig imel tudi podporo Simonittija.

Paolo Petricig, *Novi Matajur* 24.1, 7.2, 14.2, 21.2, 28.2, 8.3.1991

IL VOLTO *della libertà*

di V. Z. Simonitti

La parola libertà è una di quelle che oggi più frequentemente affiorano nei discorsi, risuonano nelle polemiche, spiccano sui giornali e rimbombano alla radio; e la libertà è ritenuta giustamente come il maggior bene che gli uomini possano possedere, e il pericolo di perderlo è considerato da tutti con vivo terrore.

In nome della libertà, poi, si sono fatte e si fanno guerre, si promuove l'instaurazione di determinati regimi politici, si effettuano divisioni fra le nazioni, si danno giudizi sui popoli e si decide sulla bontà o cattiveria di questi.

Chi ama la libertà e ne sente il valore dovrebbe rallegrarsi di questo fer-

Naš 25. april včeraj in danes*

Dan osvoboditve, dan vstaje, 25. april, se praznuje v Italiji že 43 let. Pri nas pa ni bilo tako. Po naših dolinah so se bili skrili po vojni pod krilo, pod peruti «kločje» DC vsi reakcionarji in premagani fašisti. V mnogih krajih so reakcionarji in bivši republikinci postali neoporečni voditelji stranke absolutne večine. Zdi ze, da je bila DC nalašč ustvarjena zanje. Bila je njih rešiteljca. Prišla jim je dobra, kot nebeška mana Izraelcem v puščavi. Pod njeno zastavo so izvajali njih staro in novo reakcionarno politiko.

To so bili ljudje, ki bi bili pripravljeni praznovati 25. april, kot dan žalovanja, dan poraza, ne pa dan zmage demokratičnih sil proti zatiralni in mračnjaški politiki, proti silam nazadnjaštva in tiranije. 25. april jim je smrdel, «altroke» dan osvoboditve!

Če smo hoteli praznovati tovariši naš 25. april, smo morali hoditi v Videm, še Čedad je bil preblizu, kjer je bil absolutni gospodar politične situacije mož, ki je bil zapleten v mrežo prejšnjega režima. Nekega dne smo se naveličali in sklenili, da bomo tudi mi, v naših dolinah, praznovali 25. april. Začeli smo leta 1970. Meseca februarja istega leta smo imeli v Špetru kongres, na katerem smo obnovili sekcijo ANPI Nediških dolin. Za predsednika je bil imenovan Mario Bergnach iz Pacuha (Dreka), ki je podprl pobudo za praznovanje 25. aprila z vso njegovo močjo.

Sklenjeno je bilo, da se ponese venec v cerkev Sv. Kvirina, kjer so napisane imena padlih iz prve svetovne vojne. S to gesto naj se oddolžimo

* *Novi Matajur*,
28. aprila 1988

spominu tudi padlim v Rezistenci. Sklenjeno je bilo tudi, da se akcija razširi na župane, občinske svetovalce, šolarje in naše prebivalstvo. V ta namen je bila imenovana delegacija, ki naj bi šla govorit s takratnim špetarskim županom.

Župan je bil prof. Cirillo Jussa. Vso delegacijo pa sta sestavljala predsednik Bergnach in sedanji špetarski župan, prof. Firmino Marinig, takrat opozicijski svetovalec občine.

Župan Jussa je spočetka našim odposlancem izrazil svojo pripravljenost in naklonjenost za iniciativo. Obljubil je, da bo govoril tudi z drugimi župani, da bo praznovanje 25. aprila zavzelo širši pomen ter večjo slovesnost in udeležbo. To smo želeli tudi mi.

Bližal se je 25. april. Župan Jussa, ne samo, da ni govoril z drugimi upravitelji Nediških dolin, tudi sam je začel nasprotovati pobudi. Telefoniral sem mu v imenu provincialnega komiteta ANPI in ga vprašal, zakaj se ne more v Špetru praznovati dan osvoboditve. Odgovoril mi je, da niso časi še dozoreli. In od tu naprej bom kratek telefonski pogor napisal v italijanščini, kot je bil.

– Signor sindaco, vorrei sapere perché non si festeggerà il 25 aprile a S. Pietro al Natisone, come era già d'accordo con la nostra delegazione?

– Chi è che parla?

– L'ANPI di Udine!

– No, no. Vorrei sapere il nome della persona fisica che...

– Sono il presidente, Federico Vincenti.

– Vede, signor Vincenti, la cosa è un po' delicata, qui nelle nostre Valli, sa...

– Come, delicata?

– Be', sa... i tempi non sono ancora maturi.

– Ma come, non sono maturi? Signor sindaco, sono passati 25 anni dalla liberazione, e nelle Valli i tempi non sono ancora maturi per festeggiare questa magnifica festa che è gloria e l'orgoglio dell'Italia democratica?

– La comprendo, signor presidente. Lei ha completamente ragione, ma cosa ci posso fare. Qui la cosa è veramente delicata. C'era gente che

combatteva anche dall'altra sponda. Con la loro suscettibilità si verrebbero a creare situazioni spiacevoli, qui sono rimaste ferite ancora aperte...

– Ho capito, signor sindaco. Vuol dire che la celebrazione la faremo da soli. Buongiorno.

– Arrivederla, buongiorno.

Po tem telefonskem pogovoru je bila večina tovarišev za to, da odložimo manifestacijo na drugo leto, ko bomo bolj pripravljeni. Spet na drugo leto. Bližalo se je že 26. leto osvoboditve. Jaz in predsednik Bergnach sma sklenila, da boma šla sama z vencem po Špetru do spomenika padlih. Prišel je tako težko pričakovan 25. april 1971. Na trgu, pred cerkvijo Sv. Petra se nas je zbralo ob določeni uri lepo število, vseh nas je bilo 13! Še dobro, da ni bilo med nami nobenega Judeža Iškarjota ... Iz okni so nekatere špeterske žene pokukale na naš mali, žalosten sprevod z vencem na Bergnachovim avtu. Molče smo položili venec ob spomenik padlih. Ni bilo govorov, ne muzike, ne maše. Potem smo se zbrali u hotelu »Belvedere« na enajst in zbrali »coletto«, da smo plačali venec.

Tako smo praznovali naš prvi 25. april. Bilo nas je smešno malo, toda število ni važno, kadar se ubere pravo pot. Prebili smo led in župan Jussa, ki je bil v času vojne na drugi strani barikade, je dobil potrebno lekcijo.

Z našo akcijo so časi tako presneto hitro dozoreli, da smo naslednje leto (1972) pompozno praznovali 25. april. Slavnostni govornik je bil nič manj kot takratni predsednik deželnega sveta, prof. Ribezzi. Prišli so župani s svojimi občinskimi prapori. Prišli so alpinci, ozopovci, gari-baldinci, šolarji in veliko število prebivalstva. Kako hitro dozoriijo časi, kadar obstoja dobra volja! Vzeli so nam bili režijo iz rok, pa nič zato. Za nas je bilo važno, da se je praznovalo 25. april, dan osvoboditve.

In potem? Potem praznujemo, z eno ali drugo režijo, vsako leto praznik vstaje v Špetru, z manjšo ali večjo udeležbo ljudi, kakor je bilo letos. Da bi se omogočila prisotnost šolarjev, so anticipirali praznik za dva dni. Tako smo praznovali 25. april, odnosno njega pomen, v soboto 23.t.m. Praznovanje sta organizirala špetarska občinska uprava in

sekcija ANPI Nediških dolin. Pred občinsko palačo so se zbrali bivši partizani, predstavniki drugih kombatanstističnih organizacij s svojimi prapori in prišlo je veliko število šolarjev.

Tudi letošnje praznovanje je bilo zgodovinsko: prvokrat je bil slavnostni govornik predsednik naše sekcije, prof. Paolo Manzini. Drugi slavnostni govornik je bil špetarski župan, Firmino Marinig, tisti mladenič, ki je šel prosit pred sedemnajstimi leti, župana Jussa za praznovanje 25. aprila. (Za Jussa niso bili tudi letos še dozoreli časi, ker ga ni bilo zraven). Oba govornika sta počastila 25. april z besedami, ki so vredne današnjega spremenjenega, "dozorelega" časa. Za predsednika ANPI Manzinija, ki se je v svojem posegu večkrat obrnil na prisotno mladino ima večji pomen in vrednost 25. april kakor 2. junij, ker brez prvega, bi ne bilo drugega, brez partizanske borbe po hribih, bi ne imeli republike ne nove republiške ustave. «Ta ustava, ki zagotavlja mir in svobodo vsem, je od rezistence in dajemo, izročamo jo v vaše varstvo, mladinci!» je zaključil svoj govor Manzini.

Župan Marinig je začel svoj poseg s pozdravom vseh prisotnih. Dejal je, da se zbiramo v cerkvi, okoli katere so rastle lipe, ko so se zbirali predstavniki Arenga, Landarske in Merske banke, ko smo uživali širšo avtonomijo pod Beneško republiko. Govoril je o pomenu 25. aprila, o protifašistični borbi, o fašizmu, ki je 1933. leta prepovedal slovenščino po cerkvah in o republiški ustavi, ki daje vsem pravico do dela in do svobode. Zavzel se je za spoštovanje vseh jezikov in kultur, za vsestransko sodelovanje s sosednimi narodi. Med prisotne je bila razdeljena lepa brošura s fotografijami, ki zgodovinsko riše protifašistično borbo italijanskega naroda ter priložnostna razglednica naslovljena na predsednika republike Cossiga, s pomembnimi besedami: «Mi nočemo pozabiti!».

Tak je bil naš letošnji 25. april. Bil je dan svobode v znaku pomladnega cvetja in dozorelih časov. "Tempora mutantur". Dobro je, da se časi spreminjajo na boljše. Tudi, kar sem zgoraj napisal, je košček naše zgodovine.

Zbirka Jožko Ošnjak (fotoreprodukcija,
Arhiv Studijskega centra Nediža).

Benečija kot gorska skupnost s posebnim statutom in njena posebna vloga v deželi

*Zapiski k zgodovini in perspektivam, ki jih nakazuje uveljavitev novih zakonov za
hitrejši razvoj gorskih področij in pa smernice 2. Načrta Furlanije Julijske Krajine*

Avtor referata Valentino Z. Simonitti je arhitekt; rodil se je v Špetru, kjer prebiva in je tudi občinski svetovalec. V tem prispevku obravnava Beneško Slovenijo z vidika njene prostorske ureditve, tako glede na njen zgodovinski razvoj v času kot na njeno sedanje stanje. Nakazuje tudi nekaj predlogov, da bi slovenska skupnost ponovno prevzela pomembno vlogo, ki jo je imela v preteklosti in ki ji gre danes v okviru smernic dežele Furlanije Julijske Krajine v 2. Načrtu za družbenogospodarski razvoj v petletju 1971-1975.

V tem prispevku je avtor zbral in uredil misli, ki jih je izoblikoval na raznih debatah o zakonu za gorska področja števil. 1102/1971, ki jih je kulturni krožek "Nediža" priredil v Špetru pozimi in pomladi 1972-1973.

Del razprave je avtor z naslovom Smernice za urbanistično ureditev predložil – in o tem se je tudi razpravljalo – na srečanju, ki ga je 4., 5. in 6. maja 1973 sklical Državni inštitut za urbanistiko v sodelovanju z deželno upravo (odlok predsednika deželnega odbora z dne 25.10.1971 o "Preučevanju prostorskih sprememb nekaterih področij v deželi FJK") in dne 19.1.1973 na seji občinskega sveta v Špetru.

Benečija v preteklosti:

stično področje dveh kultur

Beneška Slovenija (400 kv. km, približno 20.000 prebivalcev), ki jo ustvarjata dolinski porečij Nadiže in Tera, je najzahodnejši del etnično-kulturnega prostora, katerega zaledje sega do srednjevzhodne Evrope in s katerim je Benečija vzdrževala kulturne stike vse do pred nekaj desetletij (danes jih je le deloma oživila s Slovenijo). Zaradi tega se ni omajala njena večstoletna pripadnost italijanskemu geopolitičnemu prostoru in njena domačnost z italijansko kulturo in jezikom, ki ga je spoznala neposredno kot knjižni jezik, brez prehoda preko narečja.

V časih blagostanja je bila Benečija najprej gastaldija patriarhata nato samostojna skupnost v zaledju Beneške republike.

Prebivalci so skrbeli za dolinske prehode, urejevali prelaze in rečne prehode in tako pospeševali bogato trgovinsko izmenjavo med Slovenijo in Furlanijo; nastajala so oporišča, razvila so se oskrbovalna središča z raznimi uslugami, kjer so se razvijale obrti in terciarne dejavnosti in seveda javne in verske ustanove. Prav te prvine urbanističnega načrta so se v svojih glavnih značilnostih ohranile do danes.

Ko se je področje tako uredilo, so se obenem tudi kmečke in pastirske gorske skupnosti rešile zakotnega življenja v hribih, ki so ga morale živeti vse od časov Langobardov. Ti prebivalci so si izbrali nove nekmečke produktivne dejavnosti, vključili so se v trgovinsko izmenja-

vo, ki je nujno spodbujala družbeni in kulturni razvoj. Te spodbude so prihajale tako s furlanske strani (vera, pravo, uprava itd.) kot s slovenske strani (jezik, likovna umetnost, ljudska umetnost in navade itd.).

Ta bolj razvita družbeno-gospodarska faza Benečije je pogojila bodisi nove oblike družbenega življenja, kot na primer landarsko in miersko banko ali sotesko, voljeni ljudski organ, ki je odločal o političnih in sodnih zadevah skupnosti, bodisi razvoj arhitekture in slikarstva, o čemer pričajo številne dobro ohranjene gorske cerkvice s svojimi freskami, pri katerih je jasno razviden srednjeevropski vpliv škofjeloške šole. Zaradi izvirnosti je umetnost vzbudila zanimanje raznih strokovnjakov (G. Marchetti, *Le chiesette votive della Slavia friulana*, Udine 1972; AAVV *Val Natisone*, Udine, 1972; AAVV *Grotta-monumento di S. Giovanni D'Antro*, Udine 1967).

Poudariti je treba, da sovпада za krajevno prebivalstvo to zgodovinsko obdobje z dobo samoupravljanja na sicer omejenem ozemlju, ki je pa bilo odprto izmenjavam, preverjanju ali spopadom med pomembnimi sosednjimi geopolitičnimi in kulturnimi svetovi (patriarhat, beneška vladavina, habsburško cesarstvo itd.). Glede na te je prebivalstvo ohranilo svoje življenjske in funkcijske značilnosti samo na osnovi občutka pripadnosti posebni skupnosti, ki s svojo slovensko govorico uveljavlja priznanje svojega obstoja in opravičuje svoj posebni status. Jezik Benečije se je globoko ukoreninil v ljudskih plasteh in je bil osnova za pridobivanje temeljnih skupnostnih pravic, obenem pa nosilec sporazumevanja med posamezniki. Ta jezik je kljuboval vsem zunanjim oblikam zatiranja v zadnjih časih, bil je nenehno živ in aktualen odraz družbenega življenja; kot tak je bil predmet obširnih znanstvenih obravnav (Baudouin de Courtenay, Sreznevskij, Ramovš, Logar, Bezljaj itd.). V te raziskave so se v zadnjem času vključili tudi znani italijanski strokovnjaki (G.B. Pellegrini, A.M. Raffo itd.). Tudi značilnosti okolja, zgodovinske in naravne posebnosti Benečije so vzbudile zanimanje tako pri domačih (Trinko, Rutar, Podrecca, Musoni itd.) kot pri furlanskih znanstvenikih (Leicht, Marinelli, Feruglio, Marchetti itd.) in navdihovale razne pesnike in pisatelje (Trinko, Bevk, Menichini itd.).

Izjemna vloga, ki jo je v zgodovini dolgo časa odigrala Benečija kot stičišče furlanskega in slovenskega prostora, je prenehala, ko so Habsburžani – v odgovor na to, ker so Benečani zaprli prelaz pri Podbonescu – dali dobesedno izklesati (tako je leta 1600 napisal neki beneški kronist) novo soško pot preko Solkana-Gorice.

Poznejša gospodarska in politična usoda Benečije je še povečala njeno osamitev, oropala jo je življenjskih sredstev, ogrozila je njeno etnično značilnost ter končno velik del njenega ozemlja spremenila v prednjo stražo utrjenega sistema NATO, katerega predhodnica v ideološko-kulturnem smislu je bila ustanovitev italijanskega učiteljišča na tem področju.

Današnja Benečija:

“prepovedano ozemlje”, ki ga je treba izprazniti

Vojaške služnosti odbijajo ali hudo ovirajo krajevne gospodarske dejavnosti in odganjajo pobude od drugod; kulturna diskriminacija, ustrahovanja in varnostni ukrepi, vse to je iz tega področja ustvarilo in uveljavilo “prepovedano ozemlje” in “izpostavljeno mejo”. To stanje je velik del prebivalstva prisililo k izseljevanju ali emarginaciji, posebno so ta pritisk čutili najbolj živi sloji – delavci in intelektualci. Po drugi strani pošiljajo sem številne nadzirance, člane mafije in “camorre”, saj so področje ocenili kot “zelo primerno za prisilno bivanje iz razlogov javne varnosti”.

Kaže, da smer involucije in nazadovanja v Benečiji sovпада z načrtno težnjo, da se počasi, vendar neizbežno uničijo kulturne, družbene in gospodarske strukture skupnosti in da se ta dejansko osami. Samo v napoto je in stvar, ki se je je treba znebiti, da bi hitreje uresničili “tehnične” spremembe ozemlja in ga pripravili za višje namene. Zdi se, da to grozljivo hipotezo tudi izrecno potrjujejo nekateri uradni dokumenti, ki zadevajo Benečijo in ki kažejo prav na tako poseganje v podobo ozemlja. Naj navedemo za primer sledeče dokumente, ki so novejšega datuma.

Študija za področni načrt Julijskih Predalp, zanjo je poskrbela leta 1970 Furlanska ustanova za gorsko gospodarstvo (v njenem izvršnem organu sedijo predstavniki pokrajinske uprave in predstavniki občin na področju). Gre za študijo o dejanskem stanju v Benečiji, ki popolnoma mirno ugotavlja, da mora biti ozemlje:

- najbolj obrobno v obrobni deželi FJK (prvi del stran 10)
- med najmanj razvitimi v deželi s perspektivo še nadaljnjega razkroja njenih struktur (prvi del, stran 17)
- v obupnih razmerah, ko delovna sila usiha in je emigracija stalna (prvi del, stran 17), navaja študija kot izhod iz tega položaja kratkomalo brisanje človeške naselitve na področju in preselitev vsega prebivalstva v osrednje predele videmskega območja in v predgorske predele (Čedad, Čenta itd.) in to skupaj s tistim delom ljudi, ki bi se vrnil iz emigracije (drugi del, stran 20). Na tako izpraznjeno okolje gleda študija kot na “nedotaknjeno naravno okolje” (drugi del, stran 83), ki je primerno za posebne namene in v funkciji zunanjih potreb.

Predlagani cilj je nemalo podoben “deruralizaciji”, ki so jo v zadnjih časih izvajali v Južnem Vietnamu. Morda to niti ni golo naključje, saj zgle-da, da se omenjeni dokument po metodologiji navezuje na teorije o naselitvah, ki jih je izdelal Massachusset Institut od Technology v Bostonu.

Conski načrt za ovrednotenje kmetijstva Julijskih Predalp je izdelala leta 1970 Deželna ustanova za razvoj kmetijstva (ERSA) v skladu z dežel-nim zakonom z dne 18.7.1967.

Dokument sprejema v bistvu sliko, ki jo je izrisala študija Furlanske ustanove za gorsko gospodarstvo, zato spregleduje možnost ponovnega oživljanja (v sodobnem smislu) prvotnih kulturnih oblik in proizvodnih struktur, zaradi katerih je bila Benečija še do nedavna najnaprednejše kmetijsko območje v videmski pokrajini. Načrt predvideva namreč od konkretnega le investicijo petih milijard za tipične posege na razselje-nem ozemlju, se pravi za pogozdovanje in pripravljanje pašnikov, ki bi kot običajno služili zahtevam velikih nižinskih kmetijskih podjetij za vzrejo živine.

Podčrtati je treba, da so župani Benečije načrt soglasno odklonili in zahtevali, da ga predelajo in sicer tako, da si bo končno zastavil cilje, ki so pogoj za ponovni razvoj kmetijstva na tem območju, namreč: zemljiško reorganizacijo in preureditev kmetijstva v okviru obnovitve družbenih struktur.

To trezno in zavestno stališče je ustanovo presenetilo, tako da je pobudo raje opustila, čeprav so jo župani s svojo zahtevo le pozvali, naj izpolnjuje eno od specifičnih nalog, ki jih predvideva zanj ustanovni zakon.

Deželni Urbanistični Načrt je leta 1970 kot začasno shemo pripravila deželna uprava. Načrt v perspektivi predvideva za Benečijo, da bo skoraj v celoti namenjena pogozdovanju in hidrogeološko zaščitena, kakor to velja za vsa razseljena področja v deželi.

Razseljena Benečija

postaja območje za "posebne" objekte

Logika, ki nenehno vodi te programske dokumente, udarja na dan ob njihovem uresničevanju v praksi. Predvsem se to dogaja, če skrbijo za izpeljavo načrtov centri upravljanja izven Benečije. To se je na primer zgodilo pri nekaterih pomembnih infrastrukturah, ko so se izvajalci prav malo ali sploh nič ozirali na notranje potrebe področja, ali pa so jih gradili celo izključno za zadovoljevanje zunanjih potreb, kakor da bi bilo ozemlje neobljudeno ali da bi mu bila razselitev usojena.

V mislih imam vrsto posegov v zadnjem desetletju, od katerih nekatere še izvajajo; po številu in obsegu so precejšnji (investicij je za preko deset milijard lir) in čeprav ne sodijo v kak uradno razglašen načrt, prav lahko rekonstruiramo njihovo skupno usmeritev: zagotoviti urejen pristop na beneško ozemlje od zunaj in sicer za oskrbovanje in izletništvo z "navpičnimi smermi" iz dolin ter z "višinskimi krožnimi potmi", s prečnimi pristopi in daleč segajočimi povezavami na zunanjih krilih.

Infrastrukturno celoto sestavljajo predvsem razkošne, skoraj sto

kilometrov dolge razgledne poti po predalpskih grebenih, ki sledijo v glavnem trasi in logiki vojaških cest, ki so jih zgradili v začetku prve svetovne vojne; mogočna a ne usklajena zemeljska utrjevalna dela in regulacija rek, kar naj bi zavarovalo promet po dolinah, pa so podrla čudovito in funkcionalno vodno ter pokrajinsko ravnotežje obrežnih pasov in rečnih strug na primer Arbeča, Aborne itd.

V ta okvir je treba vključiti tudi postavitev nekaterih turističnih objektov, med katerimi je glede na prispevek iz javnih sredstev za zgradnjo infrastruktur pomemben objekt na Matajurju, se pravi na področju, ki ga deželni načrti imenujejo "središče turističnega razvoja". Nezadostno upoštevanje socialnih in kulturnih elementov v turizmu, kar bi pospešilo razvoj življenjske ravni v teh krajih, in dejstvo, da ni bilo nikakršnih vzporednih posegov za obnavljanje krajevnih življenjskih in proizvodnih struktur, je na področju Matajurja omogočilo, da se je uveljavila tuja špekulacija, ki je zgradila le kako vlečnico za nedeljski turizem videmskih in čedadskih izletnikov v treh snežnih mesecih.

Za krajevno gospodarstvo malo pomembna pobuda se je ugnezdila prav na gorskem vrhu, ki je za Benečane pomnik starega izročila, zaradi katerega so bili tudi prvič omenjeni (P. Diakon, *Historia Langobardorum* 2., 7 – 10, iz 9. stoletja).

Pobočja, po katerih se vsepovsod raztezajo travniki, ki jih je geograf Musoni imenoval "morje zelenja" še danes izkoriščajo krajevne skupnosti, Matajurci in Marsinci, ki imajo tod svoje planine. V naši deželi to je edini primer takih sezonskih bivališč. Ko so zgradili vlečnice, so velik del področja odvzeli upravičencem in ga preobličili tako, da je bolj podoben luna-parku iz čedadске periferije, kot čemu drugemu.

Ne glede na to, če o takih posegih odločajo z vrha ali prihajajo odločitve od drugod, so ti "kolonizacijski" posegi (razen v nekaterih aspektih in po redkih stranskih učinkih) ne samo nekoristni in arhitektonski ter infrastrukturni tujki v Benečiji in so ji bili vrinjeni, temveč skušajo postati – če jih ne spremljajo primerni popravki in usklajevalni posegi – sredstvo ponarejanja in razobličanja bornih ostankov družbenih in socialnoekonomskih struktur na tem področju.

V Benečiji so izvedli tudi dela, o katerih so res odločali domači ljudje sami; treba je celo povedati, da skupna investicija za te posege precej presega zgoraj omenjene in je verjetno glede na okoliščine in na število prebivalcev najvišja v deželi.

Večkrat se za ta javna dela zagotovijo sredstva z lokalpatriotističnim zbiranjem prispevkov predvsem seveda ob času volitev; rezultat tega so premnogi improvizirani in razdrobljeni posegi, ki ne morejo ustvariti organskega ogrođja za javne usluge. Pogostoma in iz različnih vzrokov so propadli in tako ustvarjajo na področju ogromne "površine z ostan-ki". Vendar bi kazalo opozoriti, da se tudi ti rezultati skladajo z določeno logiko "kolonizacije", saj je bila Benečija že od nekdaj bogato lovišče zakupov za tuja podjetja.

Življenjsko pomemben del Benečije

je dosegel stopnjo "dokončne rešitve", ko so začeli neposredno uničevati okolje

V okviru tehničnih posegov, ki jih narekujejo višji razlogi in ki jih spremlja nenehno razkrajanje življenjskih in proizvodnih struktur povsod po Benečiji, vzbujajo nekatere dejavnosti, ki so še v teku ali jih načrtujejo, posebno pozornost zaradi svojega roparskega odnosa in pa zaradi poraznih posledic, ki jih povzročajo in s tem ogrožajo celo fizični obstoj ozemlja.

Gre za gramoznice in kamnolome, ki so jih zgrda pregnali ali so se pred to grožnjo sami umaknili z bližnjih razvitih področij in ki so končno našli "nikogaršnja tla" prav v dolinah Nadiže in Tera, za katere zgleda, da so idealna lokacija, kjer je mogoče brez nadlege še naprej izkoriščati zaloge na starinski način in tako odšteti med čisti dobiček velike stroške, ki bi jih sicer morali vložiti v nove metode izkoriščanja (novi tehnološki postopki, obnavljanje podobe pokrajine, nove urbanistične ureditve itd.)

Glavni pobudnik teh dejavnosti je cementarna v Čedadu, za katero kaže, da jo bo mesto, v katerem je že utesnjena, izrinilo: zaradi tega se s svojimi objekti in kamnolomi vedno bolj pomika proti severovzhodu in

je že prodrla globoko v Barnaško kotlino in se vriva že v samo naselje.

To področje med Nadižo in gorskim amfiteatrom, ki se najvišje povzpne z Mladeseno, je za Benečijo tipičen dolinsko naselitveni organizem in to njen najpopolnejši in najbolj izviren primer.

Ozemlje obsega približno 8 kv. km in je obenem dopolnilni vodozbiralni bazen, ki se steka z nadiškega ter je po naravnih in pokrajinskih značilnostih zelo raznovrstno. Zapletena organska ureditev (ki lahko nastane le po stoletnem delu in ki se razumno prilagaja fiziografiji kraja) zasluži, da bi jo razčlenili v urbanistični razpravi, saj izvirno sledi posebnim zahtevam kraja (racionalno kmetijsko, uporabljanje celotnega ozemlja) in pa zahtevam, ki so povezane s pomembnim deležem dolinskega prometa v dolini (usluge in terciarna dejavnost).

Poleg izredno velikega fiksnege družbenega in proizvodnega kapitala, ki je kapilarno razporejen v komunalnih napravah, kmetijskih infrastrukturah in objektih, v vodnogospodarski ureditvi, v oplemenitvenih kulturah itd., je to področje lepo tako zaradi okolice kot zaradi krajevnih značilnosti (soteska pravljičnih vil "krivapet", reka Nadiža, ki jo ministrski odlok z dne 1.7.1955 ocenjuje kot "naravno zelo pomembno"). Izrednega in vsedržavnega pomena je znano paleontološko najdišče iz mezozoične dobe, ki je na severo-zahodnem koncu naselja, nedaleč od cerkvice Svetega Jerneja, ki je v gotškem slogu beneškoslovenskega tipa. Obe zanimivosti obiskujejo znanstveniki iz vse dežele.

Pred desetimi leti pa so v državnih upravnih centrih, ki usmerjajo notranji naselitveni razvoj (v resnici je to edino pomembno načrtovanje), uvrstili Barnaško kotlino med "ozemlje namenjeno raznim oblikam izkopov, ki je za zasebni monopol v tej panogi prvenstvenega pomena in je torej javno koristen. Zaradi tega je treba iz tehničnih razlogov odstraniti vse krajevne ovire, ki bi ovirale izkoriščanje tega področja in to z uporabo ukrepov, ki jih narekujejo okoliščine".

Tako je bilo prvotno okolje v kotlini obsojeno na uničenje. Treba je povedati, da se je ta obsodba izvajala s primernimi prijemi in z izredno izkušnostjo in spretnostjo, saj se šele sedaj po več kot desetletju posegov in zakrivanj celotna slika pričenja kazati v vsem svojem bistvu, in

to bistvo meri na spodkopavanje temeljev naselitvenemu sistemu, torej krajevni oviri za dejavnost kamnolomov. Kamnolomniška delovišča namreč že segajo prav po eni od ključnih točk smotrnega ravnotežja v kotlini: to je stičišče bivališč in neposrednega ter življensko pomembnega zaledja travnikov in gozdov, ki zagotavlja hidrogeološko ravnotežje vsega vodozbirlanega bazena. Velik del zelenih prvršin in številnih objektov, ki so omogočali dostop, varnost in produktivnost ostalega področja je že dokončno izginil pod vedno obširnejšo oddejo grušča, ki je ostala, potem, ko so prebili obsežen del gorskega loka.

Paleontološko najdišče je bilo poškodovano in ni več dostopno; cerkvico Sv. Jerneja so poškodovale mine, ki z nenehnimi eksplozijami, grmenjem in padajočim gruščem zaznamujejo "življenjsko raven" v nasmejani barnaški kotlini, kot so ji včasih rekli.

Naselja v Benečiji:

Aktualni modeli skladnega sožitja med človekom in okoljem v obnovljeni gorski skupnosti

Položaj etnično-kulturnega "razvodja", dejstvo, da tod ni bilo zemljiško-kolonizacijskih modelov in nezadostnosti (ter goratost) ozemlja glede na prebivalstvo (v prvih desetletjih 20. stoletja je naraslo na preko 50 tisoč), vse to je v Benečiji pogojilo zelo sproščen tip naselitve, ki se je prilagajal različnim krajevnim in časovnim okoliščinam.

V to se poglobljajo geografske raziskave Musonija ("Sedi umane nel bacino del Natisone" – Selišča v povodju Nadiže" v "Nuove ricerche antropologiche delle Prealpi del Natisone" – "Nove raziskave nadiškega predgorja" iz leta 1912, ki zadeva Tersko dolino). Ta je podčrtal najzvirnejše kulturne aspekte, posebno glede naselitvenih tipov visoko na Matajurju, Miji, Lubiji, Kolovratu, Breškem Jalovcu itd. (1200 do 1500 metrov). Te naselbine danes propadajo in to zdaj, ko smo začeli razumevati funkcionalno smotrnost modela glede na njegovo splošno uporabnost in glede na njegove razvojne možnosti.

Gre za beneške planine, za drugo naselje, kjer poleti skupnost prebiva organizirana po celicah, ki se navezujejo na tanke vezi osnovnih infrastruktur, med katerimi so tudi tiste, ki vsak dan povezujejo to bivališče s stalnim in pa z oskrbovalnim središčem v dolini in to z višinskimi skoki od približno 1300 do 700 in 100 metrov nadmorske višine (mulatiere, tovarne žičnice itd.).

To ogrodje je omogočalo nenavadno priročen dostop do uporabnih področij in intenzivno izkoriščanje površin: travniki namesto pašnikov, polja namesto travnikov in vse do skrajne višinske meje. Naselitvena gibljivost je z druge strani izoblikovala odprte in izvirne življenjske navade in prav tako družbene odnose v okolju, kjer se narava in človeška dejavnost vežeta na način, ki je danes v nekaterih svojih aspektih živo aktualen. Pripomniti je treba, da je planina tip izkoriščanja površin, ki se močno razlikuje od značilne ladinske trilogije "stalno bivališče – gorski senik z zavetiščem (stavolo) – stan (malga)", ki je značilen za furlanske Alpe.

Na drugem mestu (Razvojni načrt, ki ga je sprejel konzorcij beneških občin oktobra 1971) sem poudaril nujnost ovrednotenja in učvrstitve planinskih naselitvenih sistemov v Benečiji, ker so osnova agronomski (gozdno-pašniški) izrabi zemljišča, ki ji danes začenjamo priznavati velik gospodarski pomen, poleg tega pa tudi vlogo obnavljanja osiromašenega okolja in zaščite naravnih in estetskih vrednot očlovečene pokrajine.

Ta poseg bi sodil med tiste, ki jih predvideva zakon za gorska področja in ki skušajo "naselja opremiti (z raznimi gradnjami in melioracijskimi deli v gorah) z infrastrukturami ter javnimi uslugami in tako izboljšati bivanjske razmere in ustvariti osnovo za primeren gospodarski razvoj. Obenem pa nuditi prebivalstvu gorskih področij (ob priznanju njegove skrbstvene vloge na področju) sredstva, ki so potrebna in primerna, da bi kompenzirala neugodne razmere gorskega okolja" (2. člen zakona 1102/1971).

Nova prizadevanja, ki jih ti posegi odražajo zasledujejo družbeni in gospodarski preporod Benečije in predstavljajo s svojo interdisciplinar-

no, znanstveno, tehnično, operativno in upravno vsebino izredno kulturno osnovo, iz katere se bosta ob ustanovah Gorske skupnosti razvila plodna raziskovalna dejavnost in sodelovanje.

V tem okviru bi posegi na področju kmetijstva, industrije in uslug našli svojo specifično osmišljenje in svoje pravo mesto.

Po ustanovnem zakonu bo tudi benečanska Gorska skupnost, ki jo zdaj ustvarjajo, javnopravna ustanova z upravno samostojnostjo in s pomembno pristojnostjo glede gospodarskega in urbanističnega načrtovanja; in to tako pri oblikovanju kot pri uresničevanju področnih in komprenzorijskih planov. Taka pravna in poslovalna zasnova, (ki pomeni prvo razpoko v italijanskem tehno-birokratskem centralizmu povzetem sto let tega po francoskem vzorcu) prinaša nekatere novosti, med katerimi je treba opozoriti na sledeče:

1. Celotni sklad, ki bo dodeljen Gorskim skupnostim, bo skupnost razdelila po področjih (kmetijstvo, industrija, javna dela itd.) na osnovi resničnih potreb, in bodo demokratično sprejete na kraju samem v okviru splošnega razvoja in načrta ter bo tako popolnoma spremenila do zdaj prevladujočo odtujevalno težnjo, po kateri so lahko občine in njihovi konzorciji izvajali samo dela, ki so bila predvidena od zakonov o financiranju. Ta dela pa niso bila vselej niti potrebna ali vsaj koristna; za koristna dela je bilo sredstev vedno načrtno premalo;

2. to je prvi poskus, da bi decentraliziranemu organu, kakršen je Gorska skupnost, neposredno zaupali vlogo pobudnika za dejavnosti, ki ustvarjajo delovna mesta in to po 6. točki 2. člena, 6. zakona 1102/1971, ki daje skupnosti na razpolago sredstva (čeprav ni rečeno, da je ta način najboljši), s katerimi bo spodbujala take dejavnosti; to je bila do zdaj izključna pravica oblasti na višjih nivojih.

Zakon 1102/1971 pa gleda preveč posplošeno na razmere v gorskih področjih in ta abstraktnost zaznamuje v bistvu tudi deželni zakon štev. 29/1973 (Norme za izvajanje in usklajevanje zakona 1102 z dne 3.12.1971 o razvoju goratih področij). Deželni zakon kaže tudi na bolj omejeno zamisel krajevnosti samostojnosti, zaradi česar lahko trdimo, da ima tudi ta novi pristop k stvarnosti gorskih predelov v Benečiji že na

samem začetku napako: med ukrepi za rešitev splošne krize v gorskih območjih ne predvideva dodatnih in posebnih ukrepov, ki bi popravili veliko družbeno-gospodarsko škodo, ki jo je utrpela izključno prastara beneška gorska skupnost zaradi dejanj, ki so skušala uničiti njene etnično-zgodovinske temelje, njen kulturni in družbeni ustroj, in ki so omejevala razpoložljivost njenega lastnega ozemlja.

Šele s sprejetjem dopolnil deželnemu zakonu šte. 29/1973 in z ustanovitvijo skupnosti "s posebnim statutom", se bo Benečija lahko vključila v novi tok, ki naj obnavlja družbene in gospodarske strukture na tem področju s pomočjo etničnih in kulturnih vrednot ljudstva, in tako vrne prerojenemu kraju njegovo prvotno lice in ustvari izrazito in pristno podobo človeškega bivanja, ki je med najbolj dragocenimi v naši deželi.

Predlog glede vloge Beneške Slovenije

v okviru Razvojnega načrta 6. družbeno-gospodarskega področja (Videm-Čedad), 9. člen deželnega zakona šte. 30/1972

Geografski obseg preučevanja in njegov programski geopolitični okvir

Geografski obseg določajo dokumenti razvojnega načrta dežele Furlanija Julijska Krajina za obdobje 1971-1975, Furlanski komprenzorij Julijskih predalp in slovenski komprenzorij v visokem in srednjem Posočju (se pravi Benečija in Posočje); to področje sodi v predvideni "Načrt za obnovo in sodelovanje obmejnih krajev", ki sloni na stališču, da "lahko ti kraji, ki sicer pripadajo različnim skupnostim, zabrišejo prvič v Evropi z načrtnim sodelovanjem negativni pojem meje. V prihodnjem petletju je seveda treba to pobudo uresničiti v njenih osnovnih strukturah in doseči tako njeno prvo realizacijo" (2. knjiga, stran 156).

Zadeva sodi v pristojnosti Meddeželnega koordinacijskega odbora, h kateremu je poleg Furlanije Julijske Krajine pristopila tudi Slovenija.

Ožji geografski predel Julijskih predalp (ki je po zakonu 1102/1971 označen kot "gorato območje") uvrščajo deželni načrti v 3. in 6. družbeno-ekonomsko področje in je predmet načrtovanja predvidenega v 9.

členu deželnega zakona števil. 30/1972 in v 15. členu deželnega zakona 29/1973.

Geografski obseg, ki smo ga upoštevali, zadevajo geopolitične oznake, ki izstopajo iz zaključkov nekaterih študij na to temo.

»V človeški in gospodarski geografiji je veliko primerov mest, katerih razvoj je v odločilni meri omogočila njihova vloga spajanja različnih družbeno-gospodarskih in kulturnih področij.

Sklenemo lahko z mislijo, da je položaj ob meji za naseljenje negotov; to negotovost pogojuje dvojni vzrok nastanka pojavnosti meje. Ta nastaja bodisi iz potrebe po zapiranju in izolaciji bodisi iz potrebe po nadziranju stikov in izmenjav. Če prevladuje v sistemu, ki ga meja očrtuje, prva težnja, peša tudi na obmejnih področjih naseljevanje, kraji propadajo in opustevajo; v zaprtem sistemu težijo namreč gospodarska in naselitvena gibanja h koncentraciji v geografskem središču.

Mejnim področjem ostane v tolažbo le dejstvo, da so sedež vojaških dejavnosti in birokratskih organov, ki branijo mejo – in to je z gospodarskega vidika kaj skromna tolažba, saj imajo vojaška selišča izredno majhno sposobnost oživljanja naselitvenega tkiva; seveda to v najboljšem primeru, ko ta ne predstavljajo celo izrazite ovire.

Če pa prevladuje potreba po povezovanju in izmenjavah z zunanjim svetom, opazamo glede naseljevanja v primerjavi z zaprtim modelom nekatere pomembne spremembe. Naselitveno središče sistema se premakne proti mejam z drugimi pomembnejšimi sistemi, s katerimi se povezuje; z druge strani se mejni prehodi, kjer se promet prekinja, razvijajo v trgovska vozlišča. In še: obmejna področja razvijajo lastno individualnost in v njih zaživijo značilnosti kulture obrobja, etnične in jezikovne mešanice, ki je zanje tipična, ker niso meje med narodi in kulturami nikoli ostro začrtane kakor so meje pravnih držav; obmejna področja postanejo območja prehodov, povezav, mostovi in odskočne deske; njihova geografska lega in družbenokulturne značilnosti postanejo tako edinstvena naravna prednost, ki priteguje dejavnosti in spodbuja naseljevanje.« (iz R. Strassoldo-Graffemberg, *Struttura insediativa e confini internazionali* v: *Urbanistica della Mitteleuropa*, Gorica, 1971).

»Na osnovi teh ugotovitev lahko kaj kmalu spoznamo, kako globoko je lahko vplivala politična meja v Furlaniji in Julijski krajini in kakšno razgibanost so njeni številni premiki utisnili v prebivalce. Končno lahko prav politični meji pripisujemo gospodarski zastoj in nerazvitost v dobršnem delu dežele, kar je povzročilo neugodne socialne razmere in kot posledico teh pojav izseljevanja. Gospodarske dejavnosti so se zelo malo specializirale in še to samo na nekaterih kmečkih in obrtniških področjih, ker sta se kapital in delovna sila selila proti osrednjim pokrajinam v Italiji ali na tujem.

Dvatisočletna zgodovina jasno dokazuje, da je imela severo-vzhodna meja v glavnem vojaško in odbojno vlogo in le v kratkih obdobjih pospeševala izmenjave, ki so jih po drugi strani ovirale težavne cestne povezave. Razmere po letu 1955 so zato nekaj popolnoma novega in pomenijo pravi preobrat v primerjavi s težnjami v preteklosti.

Še nikdar doslej ni pomenila meja položajske prednosti; sedaj dokazuje, kako lahko pozitivno vpliva na razvoj naselitvene in gospodarske strukture v bližnjih pokrajinah. Ugodni mednarodni politični trenutek je omogočil, da se je meja bolj odprla gospodarski in kulturni izmenjavi ter tako sprostila potencial življenjskih energij bodisi v Furlaniji Julijski Krajini bodisi v Sloveniji. Samostojnost, ki jo obe obmejni deželi uživata v svojih državah, je olajšala ta razvojni proces, ki se zdaj že inštitucionalizira v vedno številnejših organizmih za sodelovanje in se utrjuje v zavesti ljudi tudi že v novi, bolj strpni obliki mednarodnih in meddržavnih odnosov.

V tem okviru je treba razumeti prebujanje furlanske kulture v njenih jezikovnih manifestacijah in na političnih in družbenih ravneh, kakor tudi prebujanje v Trstu in Gorici tiste mittelevropske kulture, ki je bila za življenje obeh mest značilna v 19. stoletju.

Ni postranskega pomena tudi drugi fenomen tega razvoja in sicer nova dovzetnost za kulturo bližnjih narodov in za evropeistične ideale, kar pospešuje tudi bolj odklonilen odnos prebivalstva do vojaških služnosti, posebno v primerih, ko te omejujejo ekonomski razvoj.« (Giorgio Valussi, *Il confine nordorientale d'Italia*, Trst, 1972).

Vodilna tema

Poglavitno zlo Benečije je dvojno: 1. poslabšanje njenih družbeno-gospodarskih struktur in 2. njena emarginacija. Od teh prvo ni posebna značilnost obravnavanega področja, ker sodi v širšo problematiko, ki pozna bogate izkušnje in pozitivne rešitve v drugih predalpskih področjih (Švica, Bavarska, Slovenija itd.), kjer je gorsko gospodarstvo cve-toče, ker ga obravnavajo posebej in ga ne podrejajo agro-industrijskim zahtevam v nižini. Tak odnos je potreben tudi v našem primeru. Pač pa je posebna značilnost Benečije emarginacija v dvojni obliki, v geografskem in regionalnem oziru. Vsiljujejo jo razmere, ki so v glavnem pravo nasprotje bodisi glede na vlogo, ki bi jo lahko območje odigralo, kot tudi glede na naravna bogastva in krajevno kulturo.

Čeprav se te prisiljene odrinjenosti ne moremo rešiti s tehničnimi prijemi, smo mnenja, da je smiselno, če nakažemo v nekaj črtah predlog, ki se zoperstavlja današnjim težnjam.

Cilj

Novovna urbanistična ureditev infrastrukturnega dolinsko-rečnega sistema Nadiža – Tera – Idrijca – Poljanska Sora, ki je kako stoletje prej preko Čedad, Čente, Tolmina in Škofje Loke in drugih manjših oskrbovalnih točk trgovsko in kulturno povezoval Furlanijo z alpskimi predeli Slovenije (Gorenjska): to bi dosegli s teritorialno preureditvijo, ki bi podaljšala eno izmed smernic intenzivnega razvoja 6. družbenogospodarskega področja; pogoj temu je tudi ustanovitev linearne opremljenega parka v meddeželnem merilu.

Opremljeni park Julijskih Alp bi sledil smeri, ob kateri se je med dvema evropskima geografskima področjema (ki se po etnično-zgodovinskih, družbeno-kulturnih in gospodarskih značilnostih globoko razlikujeta) razvijalo obojestransko povezovanje in izmenjava, ki ju lahko še danes opazujemo v načinu obdelovanja, v naselitvenih sistemih, v strukturi in figurativni obliki ureditve, v jeziku in ljudski kulturi.

Posebno od Čedad do Škofje Loke bi bil opremljeni park s tega vidika po kulturnih značilnostih teritorialno enoten organizem, prime-

ren za družbeni načrt velikih razsežnosti, ki bi zasledoval: odprtost do zunanjega sveta (kritično in ustvarjalno sodelovanje z mednarodnimi in političnimi kulturnimi gibanji) ter novo razmerje med človekom in okoljem (v teh krajih bi organizirano spodbujali sodelovanje, spoznavanje, odkrivanje načinov vrednotenja naravno-estetskega, zgodovinsko-ambientalnega in prirodnega bogastva področja). Kar bi bilo pogoj, da se družbeno-gospodarski razvoj na prizadetih območjih zastavi uravnovešeno in na vseh proizvodnih področjih.

V okviru celovitega preustroja ozemlja videmskega družbeno-gospodarskega področja bi odigral opremljen park Julijski Alp vlogo strateškega faktorja pri razvoju:

1. Ukinjal bi tradicionalno videmsko žarišče (ki ga dejstva vedno znova potrjujejo) in bi konkretno uresničil mrežo povezav med mestom in teritorijem z intenzivnim razvojem prav v pasu, ki gre proti najbolj emarginiranemu delu področja, se pravi proti čedadskemu okolišu in Benečiji, za katere bi se tako negativni učinek meje spremenil v faktor družbeno-gospodarske dinamike.

2. S tem bi Videm pridobil in razširil svoje funkcije in proizvodne dejavnosti v okviru evropskih kuturnih obzorij in tako dejansko postal eno od štirih pomembnih deželnih središč.

Bistvene značilnosti te nove oblike parka so:

Njegova uresničitev ni odvisna v tolikšni meri (ali samo) od dodatnih javnih sredstev za izbor in realizacijo posebnih novih infrastruktur, kolikor (ali tudi) od posebne kvalifikacije stroškov za normalne investicije, ki so predvidene za to področje (obnovitev in usklajevanje fiksnega družbenega kapitala, družbene naložbe dohodka, javna dela, zaščita tal, kmetijstvo in gozdarstvo, zaščita okolja in zgodovinskega, etničnega in naravnega bogastva itd.) ali stroškov, ki jih predvidevajo izvajanja posebnih zakonov, ki so že v veljavi (nove norme za gorska področja), v skladu z operativnimi smernicami takega "družbenega načrta", ki bi bil občutljiv za politične in kulturne predloge krajevnih

skupnosti in za kulturno sodelovanje z zunanjim svetom na državni in mednarodni ravni.

Izdelava in uresničevanje družbenega načrta za park bi oblikovala tudi sredstva in prijeme, organe in skupine, ki bi sodelovali pri obnavljanju področja po operativnih zahtevah nenehnega razvojnega procesa (work in progress) in bi tako pripomogla k razvoju kulture in družbe, kar je končno ustanovni smoter parka v Julijicah.

Opremljeni park Julijskih Alp bi se opiral predvsem na lahko opremljeno cestno os, ki bi jo uresničili s prilagoditvijo obstoječih poti in ki bi na svoji dolinsko-rečni smernici med naplavinskimi nižinami Tilmenta, Nadiže in Save ustvarjala zedinjevalni in usklajevalni "kanal" za ambientalne, pokrajinske in naselitvene oblike.

Med različnimi sistemi naselitvenih enot, ki bi bile bistvena sestavina ustroja tega parka, izstopa Benečija s svojim velikim naravnim, infrastrukturnim in ambientalnim bogastvom in je tako bistven in nepogrešljiv del celote, ki smo jo izrisali.

PAOLO PETRICIG
VALENTINO Z. SIMONITTI

LA COMUNITÀ SLOVENA DEL FRIULI

Quaderni Nediža 1

Foto: Zdravko Likar.

Matajurske planine

Slovenski geograf Anton Melik v Matajursko pogorje prišteva Kolvrat, Matajur in Mijo. Meni, da Matajursko pogorje ne spada več k Julijskim Alpam, temveč k alpskemu predgorju.

Mogočna gmota Matajurja opozarja nase ob pogledu od vseh strani, posebno pa od južnih krajev. Ker stoji na južni strani doline Soče nad mestom Kobarid in drugimi vasmi Kobariške, mu na severni strani nič ne stoji na poti. Pogled nam seže neverjetno daleč. Na vzhodu, severu in zahodu s pogledom zaobjamemo Dolomite, Karnijske in Julijske Alpe. Na jug se odpira pogled po beneških dolinah čez Furlanijo do Jadranskega morja.

Matajur je vreden obiska. Je priljubljen cilj planincev, kolesarjev, smučarjev in smučarjev tekačev. Je mejna gora, kjer se prepletajo kulture posoških in Beneških Slovencev, Furlanov in Italijanov.

Matajursko pogorje je bilo skozi dolga stoletja meja med nekdanjimi avstrijskimi deželami in Beneško republiko; kasneje, od druge polovice 19. stoletja dalje pa med Avstrijo in Italijo. Sedaj je mejna gora med Slovenijo in Italijo. Zelo redko so prebivalci na obeh straneh Matajurja živeli v isti politični tvorbi. To se je zgodilo v prvi polovici 19. stoletja, v času po prvi svetovni vojni do septembra 1943 ter v času Kobariške republike jeseni 1943.

Matajur je bil med prvo in drugo svetovno vojno prizorišče več vojaških bitk. Povsod naletimo na italijanske strelske jarke in ceste, narejene v prvi svetovni vojni.

Prav ceste so po prvi svetovni vojni zelo olajšale dostop iz livških vasi proti matajurskim planinam.

Matajur je tudi v gospodarskem smislu zelo pomembna gora. Stoji na stiku mediteranskega in alpskega predela. Dr. Anton Melik je leta 1954 zapisal:

»Od južne, beneške strani, s hribovja in z ravnine, so vseskozi težili po matajurskih gozdovih. Ni čudno, da so mnogo gozda iztrebili, da so na pobočjih gore uredili košenice in planine. Med Livkom in Robičem pasejo na matajurskih planinah vaščani iz vasi v Soški dolini. Po žičnicah z matajurskih senožeti spuščajo obilo sena. Za polja in naselja v zelo strmih severnih pobočjih Matajurja ni nikjer možnosti, pač pa jih je obilo na južni, sončni strani, kjer segajo vasi zelo visoko; vas Matajur celo do višine 954 metrov. Nad vasmi so pobočja gosto posejana s seniki (kazoni), razmeščenimi po nešteti košenicah. Njive so celo do 1100 metrov višine. Celo vinogradi so se na južnih pobočjih povzpeli do skoraj 700 metrov. To so seveda le najugodnejše ležeči kraji, kjer uspeva vinska trta.«¹

Tako je bilo pred 70 leti, ko so bile vasi na obeh straneh Matajurja še polne življenja in se je prebivalstvo v veliki večini preživljalo s kmetijstvom – z živinorejo, poljedelstvom in sadjarstvom. V desetletjih, ki so sledila, je Beneške Slovence zaznamovala ekonomska emigracija do te mere, da so se vasi hitro praznile. S trebuhom za kruhom so po svetu odšli predvsem mladi fantje in dekleta. Razvoj je prinesel opuščanje kmetijstva in zaposlovanje v tovarnah. To je bilo zaznati tudi v Posočju,

ko so nove tovarne v dolini potrebovale veliko delavcev. Opuščala so se kmečka opravila, košenice so se hitro zaraščale. Na severni strani Matajurja se je košnja v senožetih začela opuščati sredi šestdesetih let. To velja za senožeti vasi Svino in

Sužid. Senožeti livških vasi na matajurskih strminah so ponekod še danes pokošene.

Pomembna gospodarska dejavnost na posoški strani Matajurja je paša na še živih Idrski, Svinski in Sužiški planini. Podrobneje pogledjmo

Pred 70 leti so bile vasi na obeh straneh Matajurja še polne življenja.

1. Anton Melik:
Slovenski alpski svet,
str. 275

delovanje Sužiške planine, ki je razvidno iz pravil Agrarne skupnosti Sužid. Planina obsega 200 hektarjev površine. Lastniki deležev so iz vasi Sužid, Ladra, Smast, Staro selo, Potoki, Idrsko, Kamno in Trnovo. Lastnikov je 41.

Organizacija, vodenje in odločanje o delu na planini je bila naloga odbora agrarne skupnosti. Na prvem sestanku odbora so vsako leto prvo nedeljo po Veliki noči ugotovili, koliko živine se bo paslo in koliko pastirjev potrebujejo. Če je bilo pastirjev premalo, je moral za zadostno število poskrbeti predsednik odbora. Dogovorili so se tudi ali bodo na planini poleg goveda tudi konji in prašiči. Drobница je bila izključena. Določili so tudi obseg del, ki jih je treba pred odhodom živine v planino opraviti. Raboto so opravljali vsi lastniki deležev. Čistili in trebili so planino, urejali poti, čistili zajetja vode – lapoče, postavljali ograje okrog kraških jam.

Po končani pašni sezoni je odbor skupnosti opravil obračun. V poročilih predsednika in tajnika so bili prikazani stroški (plača pastirjev, hrana, nošnja sira, masla in skute do Sužida) in dohodek (prodaja mlečnih izdelkov in pašarina, ki so jo plačali vaščani, ki niso bili lastniki deležev na planini, imeli pa so na planini živino).

Plača pastirjev in mlekarja je bila odvisna od števila pašnih dni. Poleg tega so bili upravičeni še do treh kilogramov koruzne moke na glavo živine, pol litra mleka na dan, pol kilograma slanine na glavo živine, kislega mleka in dvakrat letno do skupnega maslenka.

Šestdesetletni Jure Breška je največji kmet v Sužidu. Dobro pozna, kaj se je v preteklosti dogajalo na Sužiški planini in seveda tudi, kakšno je sedaj stanje na planini.

»V preteklosti je bila mlečna živina na planini od 15. junija do 15. avgusta. Prvi dan, ko je živina prišla na planino, je bil velik sejem, se-njam. Zbralo se je celo več kot 200 ljudi. Prevladovali so Benečani, ki so prinesli prodajat na Sužiško planini vsakovrstno blago. Iz Soške doline so prišli ljudje kupovat beneško blago in ponujat svoje pridelke. Bil je veselo, tudi plesali so. Med prebivalci z obeh strani Matajurja so se vne-male ljubezni in niso bile redke poroke Benečanov in vaščanov iz Soške

doline. Benečani so na Sužiški planini, pa tudi v Sužidu, prodajali žganje, ki so ga na skrivaj kuhali. Prihajali so celo v Sužid, ko so se spuščali po matajurski strmini s tridesetlitrskimi flaškoni. Za vasjo so pretakali žganje v steklenice in ga potem prodajali po hišah. V najboljših časih je bilo na Sužiški planini 16 pastirjev, mlekar in njegov pomočnik. Delo na planini je vodil mlekar. Odrejal je dela v stanu, razporejal pastirje in določal, kam bodo šle krave past; glede na velikost trave in glede na mlekarjevo oceno, koliko mleka bodo krave dale. Zahodno od Sužiške planine je bila do srede 19. stoletja še Krejska planina. Ko je propadla in ko se je tudi lastništvo Sužiške planine spreminjalo, so podjetni Sužici iskali po vaseh v soški in nadiški dolini vlagatelje, ki so kupovale deleže na planini. Tako so postali solastniki planine kmetje drugih vasi in ne samo Sužici. Kot zanimivost je Jure povedal, da se je med Mohoračko do kolone, to je do vrha Matajurja, paslo okoli 50 konj, last grofa Angorisa iz Krmina. Pastir teh konj je bil najbolje plačan pastir na Matajurju.

Jalova živina se je pasla višje, blizu beneške meje pod Visoko glavo. Pod vrhom Bandera so si pastirji jalove živine uredili med dvema velikima kamnoma ležišče in zavetišče, pokrito s plehom.

Na Sužiški planini so sirili do leta 1977. Zadnji mlekar je bil Nac Ohojakov iz Sužida.

Sužiška planina je bila od leta 1977 do 1983 zapuščena. Po obdobju zapuščenosti so nekateri kmetje iz Sužida zopet gnali na planino jalovo živino. Sredi osemdesetih let so na planino prignali 70 junic iz Vipave. Odrešitev je prišla leta 2008, ko je bila iz Idrske mimo Svinske do Sužiške planine zgrajena cesta.

Planina dobiva po vodovodu vodo iz izvira Tršca pod Krajcem. Izvir je na višini 1385 metrov, Sužiška planina je na tisoč metrih nadmorske višine. Sedaj je zgrajen za napajanje živine velik bazen na planini. V preteklosti so bili lapoči na več krajih na planini. Lapoče so kmetje na začetku pašne sezone prepeštali z nogami. Podlaga lepoča je postala trda in ni zgubljala vode. To delo v ledeni mrzli vodi je bilo težko, vendar nujno potrebno.

Sužiška planina je bila od leta 1977 do 1983 zapuščena. Odrešitev je prišla leta 2008, ko je bila zgrajena cesta.

Brez vode na planini ni življenja!

Vzhodno od Sužiške planine, proti Ilovcu, je bila včasih tudi ovčja planina.

Sedaj se na Sužiški planini pase okoli sto glav jalove živine. Rekord je bil dosežen leta 1951, ko se je na planini paslo 186 molznih krav in 140 telic.«²

Zelo zanimiva je pripoved Srečka Gomilščka iz Smasti pri Kobaridu. Rojen je bil leta 1947.

»Poleti leta 1962 in 1963 sem bil za pastirja in pomočnik mlekarja na Sužiški planini na Matajurju. Tedaj se je na planini paslo 120 krav mlekaric ter 80 telic. Krave so bile last kmetov iz Sužida, Smasti, Lader, Starega sela, Potokov in Kamna. Vsak dan smo namolzli tisoč litrov mleka. Molzli smo zjutraj in popoldne. Vsak dan smo naredili okoli 20 sirov, skuto in dvakrat na teden tudi maslo. Maslo je nosil dvakrat na teden v dolino vaščan iz Sužida. Sir so konec avgusta spravljali v dolino s sanmi. Tisti dve leti je bil na planini mlekar Mirko Hrast – Winč, iz Sužida.

Pastirsko življenje je bilo zahtevno. Vstajali smo ob treh zjutraj, ko je bila še trda noč. Najprej smo pomolzli krave. Vsak pastir je molzel okoli 15 krav, jaz celo 18 krav. Po molži smo krave gnali na pašo, kjer so ostale do treh popoldne. Ob štirih popoldne smo krave ponovno molzli. Najtežje opravilo na planini je bila molža. Ko je bila živina na paši, so pastirji iz hlevov kidali gnoj ter pripravljali drva. Spat so šli po deveti uri zvečer, ko je bilo konec sirjenja.

Naša glavna jed je bila polenta, zraven smo jedli še obrezke, skutnico in špeh, pili pa smo kislo mleko in vodo. Na planini smo imeli velik vodnjak, štirno. Živina se je napajala v lapočih, ki so bili na več krajih na planini.

Pastirji smo dobili plačilo na koncu in sicer v denarju. Pripadali pa so nam tudi dnevni obroki hrane.

Pastirji smo pogosto zahajali na beneško stran pod Visoko glavo, kjer sta imela vsak svoj senik, kazon Bepo Šmonu in stara Mohoračka. Oba sta bila iz Mrsina. Tudi k nam na Sužiško planino sta pogosto prihajala Šmon in Mohoračka.

Danes je Idrska planina še edina, kjer se pase mlečna živina in se izdeluje sir, skuta in maslo.

Tedaj je bila pod Mrzlim vrhom še vojaška karavla. Vojaki nam pastirjem niso delali težav. Imeti smo morali dovoljenje za gibanje v stometrskem obmejnem pasu. Pastirstvo na Sužiški planini je bila moja prva služba in dragocena življenjska izkušnja.«³

Danes je Idrska planina še edina, kjer se pase mlečna živina in se izdeluje sir, skuta in maslo.

Že 32 let je gospodar planine in tudi mlekar 62 – letni Jože Stres – Sudatu iz Idrskega. Letos je gospodar postal njegov sin Rok, ki je prav tako izučen mlekar. Jože je povedal:

»Na planini sem začel delati že leta 1987. V teh letih je bilo v planini največ 59 molznic. Letos imamo 37 molznih krav in okoli 50 telic. Pastirji so domačini, iz Baške grape, pa tudi Bosanci in Bolgari.

Sedaj je v mlekarni moderna oprema. Prej je bil kotel nad ognjiščem in je bilo težje siriti. Staje in mlekarna so bili pred vojno na drugem kraju, nižje na pobočju Matajurja. Velik hlev in mlekarna sta bila sezidana v petdesetih letih, za kar ima velike zasluge tedanji kobariški župan Ivan Kurinčič.

Pastirji, ki so pasli okoli 30 konj, so bivali v konjarski guti pod Mrzlim vrhom.

Sledovi prvih planin so zelo stari, saj je bil pred leti najden blizu našega stana bronast zvonec, star več stoletij.«⁴

Naj dodamo, da je sir, ki ga izdeluje Jože Stres, že večkrat dobil priznanja za najboljši kravji sir v Posočju.

Velik zaljubljenec v Matajur, markacist matajurskih poti, umetniška duša, moj prijatelj Toni Šavli, je zapisal lepo zgodbo iz preteklih časov na Idrski planini.

»To je zgodba o času, ki ga ni več. Zgodba o življenju, niti ne tako daleč nazaj v zgodovino. Samo okroglih sto let. Torej, pred sto leti na Idrski planini. Zgodba o mladeniču, ki se mu je zdelo vredno vklesati v kamen, da je jedel močnik, ki je bil zabeljen z maslom. Z maslom je bil zabeljen zato, ker je bil praznik-sveti Rok. 16. avgusta je sejem vasi Idrsko.

3. Srečko Gomilšček:

Izjava avtorju,
6. 9. 2023

4. Jože Stres:
Izjava avtorju,
6. 9. 2023

Mlekar, ki je bil verjetno tudi kuhar, je počastil pastirje z močnikom, ki ni bil vsakdanji močnik, temveč je bil zabeljen z maslom. Ta mladenič je bil moj stric Franc Kurinčič (1900 – 1955) – Lovrenčkov iz Idrskega. In prav zaradi tako težkega življenja, se je kasneje odločil, da bo poiskal boljši kos kruha v Argentini. Po drugi svetovni vojni se je vrnil domov, v novo državo Jugoslavijo. Doma v Ljubljani je poiskal kruh, ki pa ni bil "prav mehak, ne prav bel".

Po upokojitvi je napisal svoj življenjepis v knjigi z naslovom "Na tej in oni strani oceana". V tej knjigi opisuje prav ta močnik in kamen, ki ga je klesal.

Takole piše: »Sredi avgusta 1922 sem bil dva ali tri dni za pastirja na planini Matajur. Bilo je okoli Idrskega sejma. V navadi je bilo, da je mlekar na ta dan skuhal pastirjem masnk, to je gost koruzni močnik z maslom. Moral je biti okusen, saj sem v gladko skalo v planinskem stanu vklesal napis, ki pravi, da smo dobro jedli. Med vojno so stan in hleve porušili, a je tudi v ruševinah še danes viden na kamnu zapis z mojima začetnicama in letnico.«

No in tukaj se začne moja zgodba.

Pastirski stan se je po drugi svetovni vojni porušil. Porušila se je tudi stena, v katero je bil vzdian ta kamen. Kot dokaz, da kamen res obstaja, je bila fotografija, ki jo je posnel okoli leta 1960 Francov brat Ivan Kurinčič. S to fotografijo sem večkrat šel v raziskovanje kupa kamenja v grmovju in koprivah, kjer naj bi stal pastirski

stan. Nisem bil uspešen. Preveč grmovja, preveč šipkovega trnja in prav na sredini teh ruševin raste lep, zajeten javor, ki je star najmanj 70 let.

Vrnil sem se spomladi, ko je sneg skopnel in zelenje še ni poglalo. Bilo je lažje, preglednejše, tako da je bil moj trud poplačan. Izkopal sem ta kamen iz ruševin, ga očistil, ga gledal. Premišljeval sem, kako približno en kvintal težak kamen spraviti do poti, ki je skoraj 200 m višje, po strmem pobočju. Posveti se mi ideja. Gorski reševalci imajo samokolnico s štirimi ročaji, za dva moža. In prav nekaj takega sem naredil

V grmovju in robidi je skrit ležal kamen z vklesanim napisom ... Obnovljen je sedaj vzidan pri Konjarski guti na Idrski planini.

za to akcijo. S prijateljem sva se zelo namučila, da sva pripeljala tovor do avta, ki je bil malo pod sedanjo mlekarino na Idrski planini. Kamen sva pripeljala v dolino. Doma sem ga temeljito očistil, fotografiral in bil v dvomih ali ga pustiti takega kot je ali ga obnoviti. Bil je res v slabem stanju, komaj, da se je dalo kaj videti oziroma prebrati. Z bratrancem Ivom Kurinčičem, ki mi je tudi priskrbel fotografijo tega kamna, sem se posvetoval, kaj narediti. Odločil sem se, da ga obnovim.

Zgornji napis na kamnu »ZA SEJEM SMO EN FAJN MASNK« je v polkrogu v obliki polente, jaz sem pa dodal še skledo močnika in kos sira za priboljšek. Sedaj, na levi, je vklesan šopek planik, kratice imena KF (Kurinčič Franc) 65 (hišna številka) 1922 (letnica). Tako obnovljen, iztrgan iz pozabe in propada, je vzidan pri Konjarski guti, koči na Idrski planini.

Lep je tudi zapis, ki ga je vklesal Rudi Berginc, pesnik iz Idrskega. Po navpični skali na poti med guto in Tršco je na skalo vklesal »KAR NE PRIDE IZ SRCA, NE GRE V SRCE.« Pri otvoritvi Konjarske gute leta 1990 je bil tudi Rudi. Obljubil sem mu, da mu bom ta napis obnovil, ker je bil že slabo viden. Bil je navdušen, »da bodo še naslednji rodovi videli,« je dejal. Obnovil sem ga, žal Rudi obnove ni dočakal.

Kot zanimivost naj omenim, da so na skalah v neposredni bližini gute pastirji klesali svoja imena in kratice. Tiste, ki smo jih s težavo prepoznali, sem tudi obnovil. Saj na mehkem kamnu, kot je apnenec, ne zdržijo ravno dolgo. V stotih letih so popolnoma sprani od dežja, sonca, snega in časa.

Takih in podobnih zapisov je kar nekaj, tudi v drugih matajurskih planinah. Pričajo o nekdanjih drugačnih časih, ko ni bilo elektrike, radia, televizije, telefona, interneta – bilo pa je zato dovolj – časa.«⁵

Tretja planina na Matajurju je Svinska planina. Na njej se je sirilo do leta 1985. Ko je prenehal mlekar Janko Kranjc-Štajs iz Svina, se na planini pasejo le še telice. So last največjega kmeta s Svina Stojana Kranjca – Štajsja. Letos se je paslo 80 glav živine.

Tretja planina na Matajurju je Svinska planina. Na njej se je sirilo do leta 1985.

5. Toni Šavli:
pisni prispevek,
3. 10. 2023

O lepotah in skrivnostih ter o pastirjih na Matajurju sta pesnila dva domačina – samouka.

Rudi Berginc iz Idrskega se je rodil leta 1929 in je bil več let pastir na Idrski planini.

Objavljamo njegovo pesem »Oj Matajur, planinski raj.«⁶

Oj Matajur, planinski raj,
Slovenov gora od nekdej,
pozdravljen mi od srca
preprostega, pastirskega.

Poletij več sem preživel
v naročju tvojem ves vesel,
užival mir in čisti zrak,
lahak bil meni je korak...

Takoj ko sneg spomladi skopni,
življenje novo se zbudi
in trava sočna bujno zrase,
se gor živina hlastno pase.

Ko sonce toplo gor pripeka,
pastir se vadi tudi teka...
čez drn in strn se podi,
živino komaj ulovi...

A ko se trate orumene
in jesen naglo bliža se,
nagon živino sili v dir...
pastirju pa je ubežal mir!

Zvečer ležišče se prileže,
čeprav je trdo, vse ga veže...

6. Rudi Berginc:
Iz moje izbe,
str. 51-53

a jutri zgodaj spet bo dan,
hiteti treba bo na plan!

In večkrat dan je grd, meglen,
usiplje dež se dol leden
in grom in blisk goro pretresa,
kot da se rušijo nebesa...

Takrat najmanjše je zavetje
več vredno kot zlata imetje!
Pastir je srečen že zato,
da rešil svojo je glavo!

Kaj vredna gor je borna hrana,
ki dol ne pada kakor mana...
polenta, mleko, maslo, sir,
pastirju to so zdravja vir!

Tukaj teleta, konji, krave
prirejajo koncerte prave,
z zvončkljanjem svojim zdravijo
in živcem zdravje vračajo!

In kaj je lepšega na svetu,
kot je planinska roža v cvetu?
Uničevati jo je greh,
ob njej strmeti, to je smeh!

V nočeh prejasnih luna sije,
srebrne žarke v krogu lije
na skalnat Krn in na Kanin,
blešči v dolini se Tolmin...

To matajurski so spomini,
pastirskih dni že v davnini,
ki ne zbledijo mi nikdar,
bili so pravi božji dar.

Leopold Šekli – Poldi je bil doma v Jevščku. Tudi on je bil občudovalec Matajurja, saj je njegova rojstna vas prislonjena na pobočje matajurske gore. V zbirki »Pesmi« je tudi pesem »Matajur.«⁷

Od ranega jutra
do zarje večerne
obseva te sonce
moj, drag Matajur.

Bogate, zelene
tvoje so trate
v cvetja odeje
gosto posejane.

Po sončnih planjavah
se pasejo krave,
po skritih livadah
domuje divjad.

Gledaš tja k morju
čez beneške doline,
nasproti nad Sočo
Gregorčičev raj.

Že zgodaj v jeseni
se ogrinjaš v belino
ki nosiš ponosno
v pomladni jo čas.

7. Leopold Šekli – Poldi:
Pesmi, samozal.

Veliko tvoj svet
je že čutil gorja,
in slišal besedo
z več koncev sveta.

A vedno, kot danes
ponosno si stal
in v svoji lepoti
slovenski ostal.

O življenju na beneški strani Matajurja, o beneških planinah in kazonih je pisal v Domu trčmunski župnik Božo Zuanella in Marsinka, priženjena v Mašere, Luisa Battistig v knjigi »Živiet na planinah.«

V uvodu h knjigi je Luisa – Lojza napisala:

»Naši starši, ki so se rodili pred drugo svetovno vojno, so bli te zadnji, ki so lepuo poznali naš svet. Puno so ga prehodili in obdielali. An sada, pa mi, ki smo se rodili v petdesetih an šestdesetih lietah, smo tista zadnja generacija, ki se zmisne, kuo je bluo tenkrat, kadar naše vasi so ble pune otruok an naša zemja je bila šele živa.

San napisala niek od tistega cajta, ki se na varne maj vič.«⁸

Prav te Lojzine besede so me spodbudile, da letos za Trinkov kalendar opišem življenje na matajurskih planinah. Na naši, posoški strani so planine še žive. Vabim naše beneške prijatelje, da jih obišejo. Mlekarji in pastirji jih bodo radi sprejeli in pokazali, kako skrbijo za živino in kako izdelujejo odličen sir in dobro skuto!

VIRI:

Arhiv UE Tolmin: Ustna pravila Agrarne skupnosti Sužid

Battistig Luisa: Živiet na planinah, Zadruga Most, Čedad, 2019

Berginc Rudi: Iz moje izbe, ZKO Tolmin, 1994

Likar Zdravko: Matajur, Matajur in cammino sul monte, C.A.I. di Cividale del Friuli, 2005

Melik Anton: Slovenski alpski svet, Slovenska matica, Ljubljana, 1954

Šekli Leopold – Poldi: Pesmi, samozal., Dobova, 1995

Grafična obdelava
fotografije
Zdravka Likarja.

Lokalne uprave iz reforme v reforme

Skoraj 2,4 milijona evrov neizkoriščenih sredstev oziroma presežka prihodkov nad odhodki (2.364.262,60), le ena sama skupna služba, Enotna vstopna točka za gospodarske dejavnosti SUAP, in stalna nesoglasja (včasih pravi konflikti) med občinami članicami, med manjšimi in večjimi oziroma bolj organiziranimi, med tistimi iz Nadiških in tistimi iz Terskih dolin ali pa med tistimi, ki jih vodi desnosredinska večina, in tistimi, kjer je na čelu leva sredina.

Skupnost gorskega območja Nadiža in Ter, ki je uradno začela delovati 1. januarja 2021, v prvih treh letih delovanja nikakor ni dosegla zaželenih rezultatov, pa čeprav je bila deželna reforma lokalne samouprave (deželni zakon št. 21 z dne 29. novembra 2019¹), s katero so v Furlaniji Julijski Krajini ustanovili novih pet organov za medobčinsko sodelovanje, med najbolj pričakovanimi zakoni.

Kritike prejšnji ureditvi in medobčinskim teritorialnim unijam so bile sploh eden paradnih konjev desne sredine med volilno kampanjo spomladi leta 2018, ko je bil nato za predsednika Dežele FJK prvič izvoljen Massimiliano Fedriga.

Tako imenovana reforma "Serracchiani – Panontin" (deželni zakon št. 26 z dne 12. decembra 2014) je takoj naletela na odklonilna stališča županov in civilne družbe. Ni zadevala le majhnih občin, niti ne samo gorskih, temveč celotno deželno ozemlje. Nastala je namreč v času in – političnem ozračju –, ki so ga zaznamovali sovraštvo do politične

1. <https://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/xmllex.aspx?anno=2019&legge=21#>

“kaste” in obljube o ukinitvi “nekoristnih organov lokalne samouprave” (v Furlaniji Julijski Krajini so prav takrat zato ukinili Pokrajine). Medobčinske teritorialne unije so bile povsod deležne kritik zaradi določil o obveznem prenosu določenega dela občinskih pristojnosti in nalog ter o tako rekoč obvezni pridružitvi novemu organu (predvidene so bile določene sankcije za občine, ki niso želele vstopiti v unijo). Kar zadeva naše kraje, pa je Nadiška medobčinska teritorialna unija naletela na številne pomisleke zaradi heterogenosti (predvsem geografske) njenega ozemlja.² Poleg občin Nadiških dolin je namreč vključevala še Čedad in šest občin iz Furlanske nižine (Moimacco, Remanzacco, Premariaccolo, Manzano, Buttrio in San Giovanni al Natisone). Povsem jasno je, da velik del omenjenih občin nikakor ne sodi med gorata območja. Velike razlike pa so bile tudi z vidika demografskih in ekonomskih kazalcev ter razvojnih priložnosti. V tem pogledu je bila Terska medobčinska teritorialna unija, ki je zaobjemala tudi občine v Terskih dolinah, manj problematična.

Če so se torej v deželi nasprotniki reforme Serracchiani – Panontin hudovali predvsem nad sankcijami, ki naj bi jih bile deležne občine, če se ne bi pridružile novim organom, in so bile najhujše kritike izrazito politično obarvane (številne občine, ki jih je vodila desna sredina, so vložile pritožbo na deželno upravno sodišče TAR, nato pa še na državni svet³), so v Nadiških dolinah MTU nasprotovali iz več razlogov, kritike pa so prihajale tudi s strani občin, ki jih je vodila leva sredina,⁴ in iz civilne družbe.⁵

Novi enoti lokalne samouprave sta se vsekakor najprej pridružili Občini Sovodnja in Srednje.⁶ Ko pa je upravno sodišče zavrnilo pritožbe in je spodletel poskus, da bi ustanovili neke vrste podobmočje, ki bi obsegalo samo občine iz Nadiških dolin (pri tem so se sklicevali tudi na prisotnost slovenske manjšine⁷), so se MTU pridružile še ostale. In če je po eni strani res, da so zelo težko usklajevali potrebe in interese različnih občin, pa je po drugi strani ob podpori uradov MTU oziroma Občine Čedad tudi manjšim občinam uspelo pravočasno potrditi proračun, kar se je v preteklosti redko zgodilo. Imele so tudi skupno lokalno policijo,

2. <https://novimatajur.it/attualita/la-giunta-disegna-le-nuove-unioni-quella-del-natisone-da-drenchia-a-manzano.html>

3. Na primer: https://www.giustizia-amministrativa.it/web/guest/dcsnpr?p_p_id=GaSearch_INSTANCE_2NDgCF3zWBwk&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&_GaSearch_INSTANCE_2NDgCF3zWBwk_javax.portlet

4. <https://novimatajur.it/attualita/la-proposta-dei-sindaci-unione-fra-valli-prepotto-torreano-e-civiale.html>

5. “Jasna vizija o upravljanju in razvoju goratih območij”, Novi Matajur 8. aprila 2015, stran 4

6. <https://novimatajur.it/attualita/si-rompe-lunita-dei-sindaci-sulla-riforma-degli-enti-locali.html>

ki ni le kaznovala nedisciplinirane voznike, temveč je izvajala nadzor nad ozemljem. Res je, da se dejansko ne moremo spomniti kakih večjih razvojnih projektov (evropskih, čezmejnih), ki bi nastali na pobudo MTU. Vendar pa je tej enoti lokalne samouprave uspelo vsaj prikriti šibkost, ki se je pojavila v tistih letih: pomanjkanje kadrov. Pravzaprav je bil takrat beg zaposlenih iz majhnih občin v bolj organizirane subjekte (predvsem na Deželo) že v teku.

Reforma "Serracchiani – Panontin" je bila torej neke vrste prelomni trenutek v zgodovini ustroja lokalne samouprave: prišla je po treh letih neuspešnih poskusov reorganizacije gorskih skupnosti, ki jih je želela prejšnja desnosredinska deželna uprava pod vodstvom Renza Tonda⁸ in ki se jih v Nadiških dolinah spominjajo predvsem zaradi konflikta, ki je nastal, ker so nekateri želeli, da bi bilo uradno ime ustanove tudi v slovenščini, predstavniki desne sredine pa se s tem niso strinjali. Poskus Tondove vlade je prišel po letih, ko so dotedanjo Gorsko skupnost Ter, Nadiža, Brda vodili komisarji in je bil torej ta organ pod komisarsko upravo. Poleg tega je omenjena gorska skupnost zaobjemala ozemlja, ki niso bila gorata (Čento, Čedad, Števerjan in celo mesto Gorica).

Z reformo "Roberti" (poimenovano po deželnem odborniku Pierpaulu Robertiju) se očitno na nek način vračamo k prvim gorskim skupnostim, kontekst pa se je medtem močno spremenil. Omenili smo pomanjkanje osebja. Trend se je začel z začasno prepovedjo zaposlovanja v javnem sektorju, ki so jo uvedli s finančnim zakonom iz leta 2007 in so jo preklicali šele leta 2019⁹, ter z dolgoletnim nepodaljševanjem pogodb na tem področju.

Eden od razlogov za upad zanimanja za delo v javni upravi, in to v času, ko je brezposelnost v Furlaniji Julijski krajini najnižja¹⁰, je gotovo tudi večletna politična naracija desnice, ki je javne uslužbenke prikazovala kot lenuhe. To so nato izkoristili za znatno zmanjšanje javne porabe, birokratski sistem pa je ostal nespremenjen. V trenutku, ko pišemo ta prispevek, je Občina Grmek brez uslužbencev, kar je sicer le vrh ledena gore. Težav je namreč na tem področju še več in tudi sama Skupnost gorskega območja Nadiža in Ter je bila na primer kar leto in pol brez

7. <https://novimatajur.it/attualita/dal-consiglio-regionale-il-no-definitivo-alluti-delle-valli.html>

8. "Unioni montane disattese le istanze dei nostri sindaci", Novi Matajur 16. novembre 2011, stran 2

9. <https://osservatoriocpi.unicatt.it/cpi-archivio-studi-e-analisi-blocco-e-sblocco-del-turnover-gli-effetti-sulla-pa>

10. <https://www.regione.fvg.it/rafvfg/cms/RAFVG/formazione-lavoro/dati-analisi-mercato-lavoro/news/026.html>

službe za računovodstvo. Nedavni natečaji za prosta delovna mesta v skupnosti gorskega območja in tudi v nekaterih majhnih občinah, ne bodo rešili obstoječih težav: na prednostnih seznamih je namreč manj kandidatov (17) kot razpisanih mest (25).¹¹

V primerjavi s prvimi gorskimi skupnostmi pa je tudi gospodarsko in socialno stanje teh obmejnih območij drugačno. Izseljevanje prebivalcev iz občin na obrobju oziroma v najbolj goratih predelih se je nadaljevalo, dolinske občine pa na nek način delno predstavljajo dodatno oviro. Pomembna deželna sredstva si namreč danes delijo občine, kjer primanjkujejo osnovne storitve in ki imajo najnižji BDP na prebivalca v Furlaniji Julijski Krajini (Dreka, Grmek, Podbonesec, Sovodnja, Bardo in Tipana), in občine, v katerih so ceste, javni prevoz, BDP na prebivalca več kot zadovoljivi in kjer so tudi šole in bolnišnice bližje (Špeter, Svet Lenart, Tavorjana, Neme, Ahten, Fojda, Čenta). Pričakovali bi, da bo v skupnem interesu prevladala solidarnost med upravami. Doslej pa ni bilo tako. Zahtevo manjših občin o enotnem vodenju računovodske in davčne službe je izvršni odbor zavrnil.¹² Če povzamemo, večje občine nimajo interesa (saj tudi zakonski predpisi takih rešitev ne spodbujajo), da bi delile osebe in storitve z manjšimi, ki so v težavah.

Skupnost gorskega območja Nadiža in Ter pa je prav tako neuravnotežena, kot je bila Nadiška medobčinska teritorialna unija. Sama Čenta, ki pravzaprav niti ni gorska občina, ima 8.887 prebivalcev, v sedmih občinah v Nadiških dolinah jih je skupaj 4.976.¹³ Statut MTU je ob glasovanju v skupščini županov predvideval dvojni kvorum: za odobritev predlogov je bilo potrebno soglasje večine županov (po načelu ena oseba en glas), ki pa so morali obenem predstavljati najmanj 65 % prebivalcev MTU, s čimer so skušali doseči bolj uravnoteženo razmerje med velikimi in majhnimi občinami. V skupnosti gorskega območja pa je za zavrnitev nekega sklepa – tako predvideva 7. člen statuta – dovolj, da nasprotni glas izrazi vsaj tretjina članov skupščine oziroma da jih ne podpreta vsaj dve občini, v katerih živi več kot tretjina prebivalcev skupnosti gorskega območja. To na primer pomeni, da ima občina Čenta (kjer živi tretjina prebivalcev celotne skupnosti gorskega območja)

11. "Solo 17 vincitori per 25 posti di lavoro, nemmeno i concorsi aiutano i piccoli Comuni", Novi Matajur 8. novembra 2023, stran 2

12. "Frattura nella Comunità di montagna, quattro comuni contrari al Dup", Novi Matajur 2. avgusta 2023, stran 2

13. <https://demo.istat.it/>

neke vrsto pravico veta, saj lahko ob podpori samo še ene dodatne občine sama zavrne skoraj vse predloge (sam 7. člen statuta sicer izrecno določa tudi nekatere izjeme, kot so odločanje o prenosu občinskih funkcij in o vprašanjih, ki zadevajo slovensko manjšino, med katera sodi tudi razdelitev sredstev, ki jih predvideva 21. člen zaščitnega zakona št. 38/2001).

Ta problem bi lahko rešili že ob ustanovitvi skupnosti gorskega območja tako, da bi vanjo vključili Čedad, ali pa tako, da v njej ne bi bilo niti Čente. Do tega hibridnega stanja je sicer prišlo, ker je Čedad med razpravo o zakonu zavrnil vključitev v skupnost gorskega območja. Odločitev je takratni župan Stefano Balloch¹⁴ utemeljil s težavami pri sodelovanju, ki so jih imeli z občinami iz Nadiških dolin v MTU. Vse to pa je v zadnjih treh letih privedlo do paradoksne situacije oziroma bogate skupnosti z velikim presežkom, ki gradi zelo drage kolesarske poti¹⁵, v kateri pa so istočasno občine brez uslužbencev in ki imajo težave z zagotavljanjem uravnoteženega proračuna, saj morajo nujno nuditi potrebno oskrbo revnim starejšim prebivalcem.

V lanskem Trinkovem koledarju je Giovanni Carrosio z Univerze v Trstu pojasnil, kako se je koncept perifernih območij (tako imenovanih notranjih območij) rodil zato, da bi (tudi z institucionalnega vidika) poenostavili različne strukture, ki združujejo območja z omejenimi možnostmi.¹⁶ Vključitev občin iz Skupnosti gorskega območja Nadiža in Ter med periferna območja, do katere je prišlo leta 2022, še ni obrodila učinkov. V času pisanja tega prispevka se podjetje, ki ga je imenovala Dežela, sestaja s prebivalci, da bi do konca novembra sprejeli prvi osnutek strategije. Na srečanjih, ki so bila resnici na ljubo slabše obiskana, kot smo pričakovali, se je pokazala tudi neučinkovitost te medobčinske samouprave oziroma nesposobnost sodelovanja med posameznimi dejavniki.

Kljub temu pa ta prostor ima velik razvojni potencial. Strategija turističnega razvoja Benečije Inštituta za slovensko kulturo je osnova za krepitev kulturne in gastronomske oziroma gostinske ponudbe v teh krajih. Arbeška zemljiška skupnost (Asfo Erbezzo) v občini Srednje je

14. <https://novimatajur.it/attualita/balloch-civiale-le-valli-e-gli-sloveni-sempre-convinto-della-collaborazione.html>

15. "Loch – Confine di Stato, una ciclabile da un milione di euro al chilometro", Novi Matajur 4. oktobra 2023

16. "Zagotoviti državljanske pravice na perifernih območjih", Trinkov koledar 2023, strani 120-121

tudi širše izven naše dežele priznana kot primer dobre prakse na področju nege in vzdrževanja krajine. Uspeh pobude "Pridi živet in delat v gore" v občinah Srednje in Sovodnja, ki sta na tak način že pridobili nekaj novih prebivalcev, je prav tako izpostavil, da obstaja in raste zanimanje za življenje v goratih krajih in v manjših skupnostih. To velja zlasti za prebivalce predmestij, ki si še zlasti po pandemiji želijo spremembe življenjskega sloga, kar je privedlo do po celem svetu razširjenega pojava tako imenovanih velikih odpovedi oziroma odstopov (The Great Resignation, Big Quit ali Great Reshuffle). Benečija ima torej res velik potencial, ki pa ga doslej politika – tako na lokalni (razen nekaterih izjem), kot na medobčinski (v skupnosti gorskega območja) in deželni ravni – ni znala razumeti in na njem graditi.

Trojezična publikacija “Recepti za italijansko, tirolsko in dunajsko kuhinjo”

Izdaja trojezične publikacije “Recepti za italijansko, tirolsko in dunajsko kuhinjo” (Ukve: SKS Planika Kanalska dolina, 2023) v osrednjih treh jezikih Kanalske doline, slovenščini, nemščini in italijanščini, je aktualen dokaz sobivanja dolinskih jezikov. Ker je bilo izvorno besedilo zapisano v slovenščini, je objava receptov, ki izpričujejo zgodbo o kulturni dediščini in tradiciji tega prostora, tudi neposredni izraz prisotnosti in moči slovenske besede na območju, ki se prenaša iz roda v rod. In to ne zgolj z recepti značilnih lokalnih jedi, ampak z recepti klasične svetovljanske kuhinje, ki jih lahko še vedno in ob različnih priložnostih s pridom vzamemo v roke. “Recepti za italijansko, tirolsko in dunajsko kuhinjo” v slovenskem jeziku so zapisani natančno tako, kot ji je v svojih mladih letih na kuharskih tečajih po nareku slovenskih šolskih sester v Žabnicah v svoj drobn *tekn*, kot domačini pravijo zvezku, leta 1955 na kuharskem tečaju skrbno zapisovala gospa Rosalia Zelloth (1936).

Slovenske šolske sestre, ki so v Kanalsko dolino prišle iz Trsta, so v domovih pod Višarjami pustile neprecenljiv pečat. Dolga desetletja so pod svojo streho skrbele za ostarele in bolne slovenske duhovnike s celotne Furlanije Julijske Krajine, ki so na svežem gorskem zraku krepili svoje moči. V poletnih mesecih je pri njih gostovala slovenska mladina iz Trsta in Gorice, čez vse leto pa so skrbele za paleto različnih dejavnosti v slovenskem jeziku, namenjenih lokalnemu prebivalstvu. V osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja so v svojih prosto-

*ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Slovensko kulturno središče Planika Kanalska dolina

rih gostile tudi dejavnosti Slovenskega kulturnega središča Planika in podružnice Glasbene matice v Kanalski dolini.

Spomini dolinskega prebivalstva na šolske sestre so vedno povezani s slovenskim jezikom, slovensko molitvijo in pesmijo. In seveda z nepozabnimi doživetji, ko so se mladi družili na tečajih različnih gospodinjstskih del in opravil, tečajih vezenja in klekljanja, v okviru dramskih dejavnosti, igranju klavirja idr. To je bila edinstvena priložnost za učenje slovenskega (knjižnega) jezika in njegovo rabo. Zadnja leta so imele sestre svoje domovanje le še ob župnijski cerkvi sv. Egidija v Žabnicah, prej tudi v Beli peči, a so ves čas delovale na območju celotne Kanalske doline. V Ukvah se tako npr. še danes z veseljem spominjajo sester Albine in Kristine, ki sta redno prihajali k njim, in radi povedo: »Fajn, lušno je bilo! Sestre so znale z nami, so nas *fejst* učile. Sestra Albina je bila resna in stroga, sestra Kristina pa je bila mlada in je razumela, da kljub resnosti molitve ter natančnosti gibov in preštevanju zank pri vezenju mlademu dekletu misel rada uide, pa pogled skozi okno tudi.«

Ušesa še vedno posebej prijetno poboža blagozveneča dolinska ziljska slovenska beseda, ko v sproščenem pogovoru v slovenskem narčju steče živahen pogovor o kuharskih tečajih in delu šolskih sester. Kako so »prepevali in *delali teater*«. Ter nastopali. Dramske nastope pri Karantu v prostorih nekdanjega hotela Italia v Ukvah je vedno prišlo gledat veliko ljudi: »Žabničani, Učani, Ukljani. Tudi z Naborjeta so prišli, čeprav niso ničesar razumeli. Ja, je bilo prav fino.« Da ni šlo zgolj za zabavo, pač pa tudi za skrbno in resno učenje slovenske besede, nakaže drobna pripomba ene izmed domačink, ki mimogrede pove, da se za kuharske tečaje v Žabnicah pravzaprav ni zares zanimala, »saj je bilo treba *šribati po slovenjem* 'pisati slovensko'. Kar pa je bilo treba znati!«

Da so dekleta znala in se iskreno trudila, navodila pa so bila izjemno natančna, pričajo rokopisni zapisi "Receptov za italijansko, tirolsko in dunajsko kuhinjo" za šest do osem oseb v slovenskem jeziku. Gre za dragoceno dediščino slovenskih šolskih sester, ki so s svojim predanim delovanjem v slovenskem jeziku dolinskemu prebivalstvu v težkih po-

vojnih časih omogočile ohranjanje, razvijanje in rabo slovenskega jezika v Kanalski dolini.

Prav zato je bila sprejeta odločitev, da se pri objavi receptov v slovenskem jeziku ohrani izvirni zapis z vsemi odstopanji od knjižne norme, saj kaže, koliko truda je bilo vloženega vanj – tako s strani deklet tečajnic kot šolskih sester. Ta dekleta se namreč v šoli niso nikoli učila slovenskega jezika in slovenske besede in so bila navadno opismenjena le v italijanščini, zato občasni vpliv italijanščine. Recepti so zelo uporabni zaradi svoje jasnosti in enostavnosti, same sestavine pa so pogosto dodatno navedene v krajevnem govoru, italijanščini in nemščini.

S hvaležnostjo in zavedajoč se dragocene dediščine, ki se v okviru italijansko-avstrijskega Interregovega mednarodnega projekta "Le ricette tradizionali della Val Canale e della Valle del Gail – Tra culture e tradizioni / Traditionelle Rezepte aus dem Kanaltal und dem Gailtal – Zwischen Kultur und Tradition / Tradicionalni recepti Kanalske in Ziljske doline – Med kulturami" in tradicijo s publikacijo "Recepti za italijansko, tirolsko in dunajsko kuhinjo" predaja širši javnosti in novim generacijam, se pri Slovenskem kulturnem središču Planika iskreno zahvaljujemo vsem, ki so omogočili izdajo tega dela ter izpeljali zanimive in uporabne spremljajoče kuharske delavnice. Vse bralce in potencialne uporabnike nagovarjamo k uporabi preprostih, jasnih in slastnih receptov ter želimo še naprej veliko prijetnih ustvarjalnih trenutkov in druženja – tudi ob slovenski pesmi in besedi. Pa »Dober tek« in »Bog požegnaj«, kot bi vam zaželeli v Kanalski dolini.

Besedilo je prilagojen uvodnik v publikacijo *Ricette dalla cucina italiana, tirolese e viennese (6-8 persone) / Rezepte für Italienische, Tiroler und Wiener Küche (6-8 Personen) / Recepti za italijansko, tirolsko in dunajsko kuhinjo (6-8 oseb)*, skrajšan in prilagojen zapis z naslovom "Mamin tek 'zvezek' z recepti za italijansko, tirolsko in dunajsko kuhinjo" pa je bil objavljen tudi v mesečni prilogi tednika *Družina*, letn. 72, št. 22, 4. junij 2023, *Slovenski čas*, št. 158, str. 11.

Luigi Paletti in njegovo plodno delo za Rezijo

Dwa dni avošta jë nas püstil Luiği Paletti, dan muž, ka an jë kar-jë naredil za Rezijo ano za vse nas. Wsë itö, ka an jë naredil, to jë ostalu pa napisanu za pokazat, da se mörë naredit kej pa izdë w naši dulini za stat anu löpu živit pa izdë. Po itëj poti gremö na naprëd, za wöjo ka jë šcë karjë riči, ka möramö naredit za naše mlade. Wun isö an jë nan pokazal. An jë dal njaga žiwjust za Rezijo anu za isö da Bug mu zamaratejë. Težku to cë bet ga zabit anu wsak tu-w svin särcë bo si daržal njaga spomänj anu njaga wučila.

Vest, da je 2. avgusta 2023 umrl Luigi Paletti, nas je v dolini Rezije in vse, ki so ga poznali iznenadila in razžalostila.

Paletti se je rodil v Reziji 9. februarja 1940, šolal se je doma in v Tablji. Po opravljenem vojaškem roku se je zaposlil na občini Rezija, kjer je delal do upokojitve leta 1989. Opravljal je svoje delo strokovno in prizadevno, vsi so ga cenili tudi za njegovo prijaznost. Zelo je bil navezan na vas Učjo, gor je pogosto zahajal, da bi domačinom pomagal pri birokratskih zadevah. Po upokojitvi je želel še naprej prispevati k razvoju doline, zato je leta 1990 kandidiral in bil izvoljen za župana. To funkcijo je opravljal dve mandatni dobi.

Ko je postal župan, je Paletti rešil vrsto problemov, ki so nastali v obdobju popotresne obnove in sicer poskrbel je za zaokrožitev zemljišč, zaključitev obnovitvenih del, demontažo začasnih bivališč in vrnil

Posebej gre omeniti strokovni posvet "Osnove za praktično rezijansko slovnico", ki ga je organiziral leta 1991. Na tej podlagi je nato naročil prof. Hanu Steenwijku študijo o pisavi rezijanščine in pripravo rezijanske slovnice, prof. Robertu Dapitu pa študijo o toponomastiki.

zemljišča lastnikom. Veliko energij je vložil v to, da se v kraju Poje v Bili, v eni od con, kjer so bile montažne hišice, uredi obrtniška cona. Tu sta se naselili dve podjetji takrat dejavni v dolini, Diamir in zadruga Delet ukop.

Veliko se je potrudil, da bi ponovno pognali hidroelektrarno na Barmanu in vrnili licenco Občini Rezija. Njegov namen je bil ustanoviti mešano javno-zasebno podjetje, v katerem naj bi Občina imela večinsko lastništvo, a kasnejša občinska uprava je projekt opustila.

Na kulturnem področju gre posebej omeniti strokovni posvet "Osnove za praktično rezijansko slovnico", ki ga je organiziral leta 1991 in na kate-

rem so sodelovali številni izvedenci za rezijanski dialekt. Na tej podlagi je nato naročil prof. Hanu Steenwijku študijo o pisavi rezijanščine in pripravo rezijanske slovnice, prof. Robertu Dapitu pa študijo o toponomastiki. Ko je Paletti zaključil svoj mandat se je projekt ustavil, sedanja občinska uprava, ki jo vodi Anna Micelli, ga je spet vzela v roke in v kratkem bosta izšli dve novi publikaciji.

Izjemne zasluge ima Luigi Paletti na kulturnem področju. Bil je pobudnik publikacij namenjenih učencem in dijakom krajevnih šol ter lekcij o rezijanski kulturi v dolinskih razredih in v ta namen je povabil predavati vrsto strokovnjakov, med njimi Milka Matičetovega, Pavla Merkuja, Giovannija Fraua, Gian Paola Grija. Bil je namreč mnenja, da je sodelovanje oz. prispevek stroke bistvenega pomena za ohranjanje kulturne in jezikovne dediščine. Akademiku in folkloristu Milku Matičetovemu (1919 – 2014) je leta 1994 podelil častno občanstvo za njegovo obsežno delo na področju ljudskega ustnega izročila. Isto leto je s sodelovanjem profesorjev Steenwijk in Dapit dal postaviti prve občinske dvojezične table s krajevnimi imeni pred vsako vasjo.

Kot upravitelj je bil prepričan, da mora biti skupnost obveščena o delovanju uprave in to ne samo na oglasnih deskah po vaseh. Zato je dal

pobudo za izdajo *Il giornale di Resia* (Časopisa Rezije) ter vodil posebno rubriko v okviru radijske oddaje *Te rozajanski glas* na valovih Radia Trst A.

Veliko si je prizadeval tudi za ohranitev šole v dolini, ki je v krajih kot so naši življenjskega pomena. Zato je Paletti po posvetovanju z videnskim provediktorjem uvedel celodnevni pouk tako v osnovni kot v nižji srednji šoli.

Kot kulturni delavec, župan in nato občinski svetovalec je poblizu sledil postopku za sprejemanje zaščitnega zakona za slovensko manjšino v FJK. In na osnovi zakonov 482/1999 in 38/2001 se krajevna kultura lahko poučuje v šoli, lahko deluje jezikovno okence in tudi Rezija črpa prispevke za ekonomski razvoj po 21. členu zaščitnega zakona. Gojil je stike s predstavniki slovenske manjšinske skupnosti, še posebej z Viljemom Černom, s Paolom Petričičem in Firminom Mariničem, ki je bil v devetdesetih letih župan v Špetru.

Grenko-sladka je bila ustanovitev Parka Julijskega predgorja, ki je na začetku imel tudi podporo krajevnih lovcev, ko pa je bil sprejet zakon, ki prepoveduje lov v parkih, so se mu lovci obrnili proti in začeli ovirati ustanovitev parka. Projekt se je vsekakor nadaljeval, ustanova parka je kupila in obnovila poslopje, kjer ima sedaj svoj sedež in Paletti je bil prvi predsednik parka.

Že od mladih let je bil zelo pozoren do krajevnne kulture. V šestdesetih letih je vstopil v Rezijansko folklorno skupino in čez nekaj let postal njen predsednik. Veliko energij je posvetil notranji organizaciji skupine, ki je začela vse bolj pogosteje nastopati izven doline. Privabil je veliko mladih, organiziral redne vaje in leta 1981 je s pomočjo popotresne solidarnostne pomoči iz sosednje republike Slovenije odprl kulturni dom Rozajanska kulturna hiša.

Leta 1984 je bil med pobudniki ustanovitve kulturnega društva Rozajanski dum, ki si je postavilo kot glavni cilj promocijo in širjenje rezijanščine. Leta 1989 je organiziral skupino kulturnih delavcev, ki so nato prevzeli pripravo radijskih oddaj *Te rozajanski glas*, ki jih predvaja slovenski oddelek RAI v Trstu. Leta 1990 je dal pobudo za odprtje sede-

Luigi Paletti je deloval s ciljem, da ponudi mladim v dolini boljše možnosti

ža Zveze slovenskih kulturnih društev na Solbici. Leta 1995 je sodeloval tudi pri ustanovitvi Muzeja rezijanskih ljudi, ki je nastal z namenom ohranjati in promovirati materialno in etnografsko dediščino doline Rezije.

S svojim znanjem, razumom in obzirnostjo, s svojim mirnim značajem, odprtostjo k dialogu in obenem odločnostjo pri izbirah, je Luigi Paletti deloval s ciljem, da ponudi mladim v dolini boljše možnosti in predvsem boljšo bodočnost za tiste, ki so želeli ostati v Reziji. Zelo dobro je poznal pojav izseljevanja iz šestdesetih in sedemdesetih letih in njegove posledice, bil pa je prepričan, da ima Rezija bodočnost. Njegova prizadevanja, čeprav je na svoji poti naletel na številne ovire in težave, so obrodila sadove, ki so danes vsem pred očmi.

Luigi Paletti je bil tudi ljubitelj gora in dober planinec, saj je dosegel vrh najvišjih gora v Italiji in soseščini. Imel je planino, za katero je redno skrbel, bil je tudi čebelar.

Njegovo delo in njegovo osebnost je na pogrebem obredu, 4. avgusta v cerkvi na Ravanci, osvetlil najprej župnik Alberto Zanier, nato je županja Anna Micelli predstavila plodno delovanje Palettija na upravnem področju, medtem ko je ganjen Dino Valente, predsednik Rezijanske folklorne skupine, spregovoril o njegovem delu in zaslugah v folklorni skupini in drugih kulturnih sredinah v dolini.

Luigi Paletti, kot je sam želel, počiva večni mir v pokopališču v Učaji.

Nastanek Naravnega parka v Reziji in prispevek Luigija Palettija

Ko danes govorimo o Naravnem parku Julijskega predgorja, enem od dveh parkov v deželi Furlaniji Julijski Krajni med Alpami in Julijskim predgorjem, ki vključuje občine Kluža, Rezija, Resiutta/Na bili, Mužac, Pušja Vas in Bardo s skupno površino približno 100 km², to ne povzroča več zadržanosti, temveč vzbuja zanimanje in pričakovanja. A ni bilo vedno tako. Še zdaj, skoraj trideset let po ustanovitvi, se spominjam neštetih dolgotrajnih protestov med tistimi, ki so bili za, in tistimi, ki so bili proti. Spominjam se vročih razprav v gostilnah, včasih zelo nadležnih člankov v lokalnih časopisih – k sreči so socialni mediji šele nastajali – in peticij z vztrajnim zbiranjem podpisov od hiše do hiše s propagandno grožnjo: “Vam ne bo več dovoljeno sekati dreves v vaših gozdovih”. Bile so laži, kot je pokazal čas.

Tudi sam sem bil vpleten v teh razpravah, kajti od leta 1998 do leta 2010 sem delal pri tej ustanovi. Moja naloga je bila informirati, pomagati in spodbujati turizem na območju občin Regionalnega naravnega parka Julijskega predgorja, pri čemer sem se odločil, da aktivno podprem pobudo, ker sem bil prepričan v pozitivnost in koristnost te oblike varstva in razvoja ozemlja, čeprav sem bil deležen tudi osebnih napadov, žalitev in provokacij. Zato se ob polnem poznavanju dejstev čutim dolžnega izjaviti, da se za vključitev velikega dela ozemlja občine Rezija v zavarovano območje lahko zahvalimo le trmoglavosti takratne občinske uprave pod vodstvom Luigija Palettija (1940 – 2023), ki je znal

gledati daleč naprej, ne da bi dovolil volilnim dinamikom, da vplivajo nanj. S svojo trdo odločnostjo je k temu koraku spodbudil tudi druge občinske uprave. Brez tovrstne programske vizije skupnosti, ne bi dolina Rezije imela danes sedeža uprave parka v svoji občini in niti ne gospodarskega dohodka ter zaposlitvenih možnosti za prebivalce, ki jih je ustanova prinesla v dolino.

Ustanovitev parka so spremljali protesti, vroče razprave po gostilnah, zbiranje podpisov proti.

Regionalni parki so bili omenjeni že v Deželnem urbanističnem načrtu iz leta 1978, vendar smo morali počakati do leta 1996 in sprejetja zakona št. 42, s katerim je bil ustanovljen Naravni park Julijskega predgorja, da so se tudi na tem območju uresničile sanje o gonilniku trajnostnega razvoja.

Pot do ustanovitve parka ni bila brez ovir, ki so jih postavile nekatere frakcije v dolini in druge občinske uprave, ki so se sprva odločile, da se bodo tej priložnosti odrekale, s čimer se je močno zmanjšal obseg parka in so izpadli nekateri pomembni kraji. Dežela sama ni pravočasno predložila Načrta za ohranjanje in razvoj, ki je pravo gonilo gospodarskih pobud, kot so na primer različni prispevki za kmetijsko-živilnorske dejavnosti, ki so zdaj na razpolago.

Zaščiteno območje upravlja uprava parka, ki jima nalogo udejaniti namene, zaradi katerih je bil ustanovljen. Ti so: ohranjanje, varovanje in izboljšanje naravnega okolja in njegovih virov; podpora in spodbujanje trajnostnega družbenega, gospodarskega in kulturnega razvoja; spodbujanje naravoslovne kulture z razvojem vzgojnih, izobraževalnih in informativnih dejavnosti ter znanstvenih raziskav.

Za doseganje teh ciljev so bile odločilne smernice, ki sta jih sčasoma oblikovala predsednik Sergio Barbarino in direktor Stefano Santi. Diplomatsko sta tudi ublažila razhajanja med različnimi stališči, zlasti nasprotovanja lovske komponente. Hotelirji, kmetje, gozdarska podjetja in podjetniki, ki so skaldni s cilji parka, lahko za razlikovanje svojih proizvodov in posledični boljši položaj na trgu sedaj uprabljajo znak kakovosti parka, medtem ko nekatere lokalne proizvode upravni organ neposredno vrednoti z znakom *Paniere del parco* (Parkova košara), ki je

Pomembni so bili in so italijansko-slovenski čezmejni projekti.

neke vrste izložba odličnosti teritorija. Gre za projekt, s katerim torej želi park seznaniti in ceniti tipične proizvode tega območja ter tako uveljaviti odličnosti, ki obstajajo v občinah zaščenega območja, kot sta česen v Reziji – Rozajanski strok in fižol Fiorina v Bardu. Ti tradicionalni pridelki so del kulturnega premoženja ljudi, tako slovensko kot furlansko govorečih, ki živijo na tem območju in pripovedujejo starodavno zgodbo, ki jo sestavljajo tradicije, umetnost, obrti in se prenašajo iz generacije v generacijo ter označujejo trdoživost ljudi, ki tu živijo.

V zadnjih letih so bili za park pomembni italijansko-slovenski čezmejni projekti, od katerih je območje imelo koristi. S temi sredstvi je bil na primer financiran in zgrajen center za obiskovalce na Ravanci, s projektom "Julijske Alpe med biti in postati" pa so bile ovrednotene poti na Kanin. Ti projekti so poleg gospodarskega učinka bili namenjeni tudi spodbujanju sodelovanja s Slovenci v dolini Soče, s katerimi si ne delimo le masiva Kanina, temveč tudi območje s podobno orografsko zgradbo in turističnimi možnostmi. Pri izvajanju svojih nalog je uprava parka sodelovala in še vedno sodeluje z različnimi čezmejnimi partnerji, zlasti z zaščenimi območji na drugi strani meje, s katerimi kandidira za evropska sredstva in deluje v mednarodnih projektih, izvedenih tudi s pomočjo subvencij EU.

Eden od teh je projekt "ERA-EcoRegioAlpeAdria", v katerem sodelujejo trije parki v vzhodnem alpskem loku: Nationalpark Nockberge (Avstrija), Triglavski narodni park (Slovenija) in Deželni naravni park Julijskega predgorja (Italija). Izhodišče je zamisel, da bi lahko gradili trajnostni razvoj v regijah, ki imajo podobne težave, povezane z marginalizacijo in goratostjo teritorija, s tem, da se spodbuja širjenje dobrih praks in krepi čezmejni sistem zaščenih območij, katerim seveda daje tudi večjo vidljivost. V ta namen od leta 2003 izvajajo pobude na treh področjih: okoljsko izobraževanje, promocija značilnih lokalnih proizvodov in turistično sodelovanje. V zadnjih letih so v okviru projekta izvajali različne dejavnosti, kot so: priprava skupnih brošur o zgodovinski, umetniški in okoljski dediščini; ovrednotenje značilnih lokalnih

Kandidatura za Unescov čezmejni biosferni rezervat MAB.

proizvodov tudi z izmenjavo gostincev; skupna prisotnost na sejnih in prireditvah; izmenjave med šolarji za izboljšanje znanja mladih o okolju; organizacija konferenc, srečanj osebja sodelujočih parkov in spodbujanje turizma s posebnim programom "Tour

on the Park". Kakovost projekta in dobro sodelovanje so nagradili tudi s pomembnimi priznanji, kot je priznanje dobre prakse Mednarodne komisije za varstvo Alp – CIPRA in Federacije evropskih naravnih in državnih parkov – Europarc.

Eno od zadnjih pomembnih pobud so sprožili 6. decembra 2022, ko sta Triglavski narodni park in Naravni park Julijskega predgorja uradno predstavila kandidaturo Julijskih Alp za Unescov čezmejni biosferni rezervat MAB. To pomembno priznanje bo rezultat več let desetletnega sodelovanja med Italijo in Slovenijo pri razvoju trajnostnih strategij, valorizaciji in ohranjanju teritorija. Priznanje čezmejnega rezervata naj bi dosegli pozno spomladi leta 2024. Julijske Alpe namreč predstavljajo okolje, v katerem se prepletata narava in kultura, to priznanje pa bo rezultat intenzivnega sinergijskega dela med obema parkoma in vesel sem, da sem k temu tudi sam prispeval.

Mladi v ospredju

Društvo mladih Slovencev v Italiji DM+ vse od svojega nastanka postavlja v ospredje mlade: vse Slovenke in Slovence, ki bivajo na tem obmejnem prostoru, od Trsta, mimo Gorice, vse do Benetije. Vodilo društvenega delovanja je prizadevanje za intelektualni, kulturni, družbeni in predvsem društveni razvoj mladih posameznikov z željo, da tudi ta demografska kategorija prispeva k delovanju in razvoju Slovenske narodne skupnosti v Italiji. Poleg dediščine, so društva fizični, konkretni odraz kulturno-intelektualnega potenciala skupnosti in je zato pomembno, da zagotavljamo njihovo nadaljnjo delovanje. Pri tem je pomembno navdahniti in izobraziti mladino, da bo lahko sposobno in profesionalno nadaljevala društveno poslanstvo znotraj naše realnosti. Od njegove ustanovitve leta 2019, društvo DM+ redno prireja več izobraževalnih srečanj na temo društvenega delovanja, ki jih vodijo priznani trenerji različnih narodnosti. Društvo obenem prireja več obiskov in ogledov razstav, si zamisli in izvaja natečaje ter glasbene večere v sodelovanju s tržaškim Hangar Teatri in ljubljanskim Kinom Šiška. Društvo dela na pletenju stikov s sorodnimi manjšinami, med temi tudi z Italijansko narodno skupnostjo v Sloveniji, ter se redno udeležuje več mednarodnih srečanj, ki se odvijajo pod okriljem Mednarodne mladinske manjšinske organizacije YEN (Youth of European Nationalities).

Društvo DM+ verjame v potencial slovenstva v Italiji, predvsem v potencial, ki ga lahko nudijo mladi. Treba jim je le nuditi možnost, pros-

tor in zaupanje. Društvo prav tako verjame v pomen in moč povezovanja, bodisi znotraj obmejnega prostora, kot tudi na mednarodni ravni. Vrh teh vrednot je društvo udejanilo s so-organizacijo in gostovanjem Festivala raznolikosti (Diversity Festival), ki si ga vsako leto zamisli Organizacija YEN.

Festival raznolikosti, ki je potekal v Trstu, od 24. do 30. julija letos, je združil več kot trideset mladih pripadnikov najrazličnejših evropskih manjšin. Festival je postavil ogledalo vsem nam: dojeli smo pomen mednarodnega, medosebnega in medkulturnega spoznavanja in povezovanja, predvsem med sorodnimi manjšinami. Posameznik, ki pripada manjšinski skupnosti, se večkrat znajde v iskanju "svojega" prostora, cone udobja, kraja, v katerem se počuti doma, kjer mu ni potrebno razlagati in upravičevati, zakaj je to, kar je. Srečanja, kot je Festival raznolikosti, so tudi to: deljenje lastnih izkušenj, spoznavanje realnosti drugih, ki so večkrat podobne, sorodne, vendar obenem tudi bistveno različne.

Slovenska narodna skupnost v Italiji se lahko ponaša s privilegijem pravne zaščite, čeprav so razpوتا med zapisanim in realnostjo pogosta. Pri tem je prav se soočiti z realnostmi drugih evropskih manjšin, ki nimajo svojega priznanega prostora, ki se dnevno borijo za razvoj in obstoj svojega jezika, ki neprestano ter neutrudljivo delajo na tem, da se njihova manjšinska identiteta in jezik ohranita. Nikakor pa ne smemo zabresti v privilegij, ki smo si ga izborili, kajti je napredek vedno možen in nujen, predvsem znotraj realnosti manjšinskih skupnosti.

Misel, ki je kronala javno mnenje Festivala raznolikosti je morda bila ta, naj se ne zanašamo na samoumevnost. Vajeti moramo stalno imeti v rokah in biti proaktivno razpoloženi. Še nadvse pomembno pa je skupno delati za doseganje skupnih ciljev. Ravno na tem dela in stoji poslanstvo Društva mladih Slovencev v Italiji DM+.

Diversity Festival Sinergija | Sinergy, Trst, 25. Julij 2023

Dobrodošli v Trstu, dobrodošli v Narodnem domu, dobrodošli na letošnjem Diversity Festivalu. Zbrali smo se v Narodnem domu, v prostoru, ki nosi v sebi za našo skupnost velik in globok simboličen pomen. Danes je ta prostor za nas simbol upanja, a vendar stavba nosi v sebi spomine na globoke rane, rane ki niso samo Slovencev v Trstu, ampak vseh Slovencev v Italiji. Pred 103 leti so namreč 13. julija fašisti v stavbi zanetili ogenj in dom požgali do uničenja, z uničitvijo kulturnega centra Slovencev v Trstu so jasno pokazali, da želijo uničiti slovenski narod, njegovo kulturo in jezik. Nasilja in poskusi izničenja slovenskega naroda so se v nadaljnjih letih le še stopnjevali, k sreči pa lahko danes rečemo, da je to zgodovina. Zgodovina, ki si jo morda delimo še s kako drugo manjšinsko skupnostjo in ki je morda za nekatere skupnosti celo sedanjost.

V vseh teh letih se je slovenstvo razvijalo in kljub mračni zgodovini doseglo velike rezultate. Največji izmed dosežkov je bil verjetno prav Zaščitni zakon št. 38/2001. Brez sprejetja tega zakona, ki nas ščiti in potrjuje našo prisotnost, tako v sedanjosti kot v preteklosti, verjetno danes ne bi sedeli tu. Ena izmed točk zaščitnega zakona je bila prav vrnitev Narodnega doma v slovensko last; potem ko je bila stavba za celih 100 let iztrgana slovenski skupnosti, letos obeležujemo 3. obletnico vrnitve Narodnega doma v slovenske roke. Pred trema letoma sta si predsednika republike Italije Sergio Mattarella in, takratni predsednik

republike Slovenije, Borut Pahor podala roko in ob tem jasno pokazala javnosti željo po prijateljskih odnosih in sobivanju dveh narodov, dveh skupnosti, dveh družin.

V tem duhu sožitja si tudi mi želimo graditi prihodnost, zato Narodni dom ne sme predstavljati samo spomin na trpljenje, temveč naj bo dom srce naše skupnosti, prostor v katerem se bodo razvijale ideje, sanje, priložnosti, in izpolnjevali cilji za bodočnost. Roke, noge in ostali organi pa naj bodo posamezniki, naj bodo to Slovenci ali drugi prijatelji, ki stremijo k boljšemu jutri. Naj bo to srce zazrto v prihodnost in ne v to kar že imamo.

Narodni dom ne sme predstavljati samo spomin na trpljenje, naj bo prostor v katerem se bodo razvijale ideje, sanje, priložnosti ...

Sama prihajam iz okolja, kjer sta bila slovenski jezik in slovenska identiteta vedno preganjana, in nikoli zares sprejeta, ne s strani Italijanov in niti ne samih Slovencev, saj smo bili preveč oddaljeni od njihove realnosti. Beneči-

ja – Beneška Slovenija je bila za dolgo časa preprosto pozabljena, saj so za nas pravili, da tam ne živijo “pravi Slovenci”. Kljub tem očitkom se je slovenska beseda v našem prostoru ohranila, za to so zaslužni pogumni ljudje in družine, ki niso popustile kljub poniževanjem, vojnem, napadom, žebljenju na cestah, ropanjem, vohunjenjem in zaporom.

Od vedno smo bili mi bolj oddaljeni od središča odločitev, ki jih je sprejemala slovenska manjšina. Po eni strani nam je bilo težko, lahko pa rečem, da nam je ta razdalja pomagala, da smo lahko delovali in razmišljali izven okvirov. Prav tistih okvirov, ki so jih določali drugje. Če bi sledili takim okvirjem, ki niso upoštevali naših potreb, v kraju, kjer slovenskih šol ni nikoli bilo, kjer je bil velik strah spregovoriti v javnosti v slovenskem jeziku, ker bi te orožniki poklicali na razgovor in vprašali, zakaj govoriš slovensko, kjer je politika načrtno in premišljeno določila, da ne bo investirala v ekonomski razvoj zato, da bi se naše vasi še naprej praznile, bi verjetno Beneški Slovenci ne preživeli.

Ko danes brezskrbno in vsi skupaj sedimo v tej dvorani, mi je pri srcu toplo, saj nam je uspelo združiti ljudi, ki na tak ali drugačen način stre-

mimo k boljši bodočnosti svoje skupnosti. Izkoristila pa bi priložnost, da opozorim na samoumevnost, ki nas ob vsem tem spremlja. Danes nam je samoumevno, da se lahko zberemo tu, tako kot so se verjetno zbirali pred stotimi leti.

Zdaj, ko imamo zaščitni zakon, ki nas ščiti, danes, ko živimo v Evropski uniji in smo brez mej, danes se je ta samoumevnost spet vrnila v naših glavah. Samoumevnost, da se nam nič ne more zgoditi, saj živimo v boljših časih. Žal pa iz zgodovine vemo, da samoumevnost ni tako samoumevna in da se idila lahko hitro sesuje. Predvsem pa moramo paziti, da ne bomo za sesutje krivi v prvi vrsti sami.

Danes bi vsem želela ponoviti besede velikega sina Beneške zemlje, ki je tudi v zaporu branil Slovence, ne glede na njihov izvor in pripadnost, Izidorja Predan Dorica. V razmislek so nam lahko Predanove besede, v katerih se zrcalijo nevarnosti samoumevnosti in pomen sinergije. Izidor Predan Doric je leta 1992 pravil takole: "Mi smo bili do pred kratkim kot zavedni Slovenci složni, bili smo si edini. Komunisti, socialisti, duhovniki, vsi smo nastopali enotno, med nami in navzven, ker smo vedeli, da nas je malo in bo šlo samo v škodo našega naroda, če se bomo še med seboj delili, na škodo priznanja naših pravic. Zdaj pa je tako, da nekateri predstavniki v Trstu, Gorici in v Ljubljani tega ne razumejo ali ne morejo razumeti. Mislim, da se bodo ta nasprotovanja še podpihovala, namesto da bi nam pomagali, da bi enotno nastopali, da bi združili svoje moči. To bo velika škoda za naš narod, ne samo za Slovence v Benečiji, za celo slovensko manjšino v Italiji."

Zakaj torej sinergija? In kaj sploh pomeni sinergija?

Če poiščemo besedo v slovarju, bomo lahko prebrali definicijo: sodelovanje, medsebojno dopolnjevanje. Prepričana sem, da lahko vsak posameznik, ne glede na svoja prepričanja in različne poglede, deluje v sinergiji z drugimi, če le obstaja volja in želja po tem. Verjetno pa sinergija nima le enega samega pomena, ampak jo lahko interpretiramo na več načinov. Z vami bi zato delila, kaj pomeni sinergija meni. Verjamem, da moramo za sinergično delovanje z drugimi izhajati najprej vsak iz samega sebe. Sinergijo dojemam kot sinergijo posameznika.

Večkrat smo slišali stavek: "Če si v miru sam sabo, se bo to zrcalilo tudi na drugih in odnosi se bodo izboljšali." Sama v to misel verjamem do zadnje pike.

Sinergija zame pomeni prav to. Imeti svoje sanje, svoje želje, svoj pogled na svet, a istočasno vedeti, da so v večini primerov pogledi drugih ljudi drugačni. Kdor živi v prepričanju, da so le njegove misli in pogledi pravilni, nosi v sebi tesnobo, negotovost in strah. Prvi korak k

Prvi korak k sprejemanju drugačnosti je spoznavanje neznanega. Odpiranje k drugemu pomeni obogatitev.

sprejemanju drugačnosti je ravno spoznavanje neznanega. Kdor to že počne, dobro ve, da odpiranje k drugemu ne pomeni izničevanje sebe in svojih prepričanj, temveč obogatitev. Obogatitev posameznika in tudi skupnosti. Samo če bomo odprti med seboj, bomo lahko gradili v duhu sinergije. Seveda je za sinergično delova-

nje potrebno tudi vaditi. Včasih je potrebno zgrešiti, da se lahko izboljšamo in lahko se zgodi, da bomo dosegli le delček tega, kar smo si zastavili. A to nas ne sme odvrniti od namena, bodimo pogumni, ne bojmo se napak, saj brez njih ni napredka.

Kaj pa DM+? Zakaj smo izbrali ravno pojem sinergije?

DM+ Društvo mladih Slovencev v Italiji je mlado društvo, v katerem delujemo samo mladi in prirejamo pobude za druge mlade. Za mlade, ki želijo pridobiti nova znanja, širiti svoja obzorja in rasti kot posamezniki. Za mlade, ki čeprav se ne poznajo, delijo podobne ideale, za mlade, ki jim ni vseeno zase in za svoje okolje. Od ustanovitve društva si želimo, da bi bil DM+ prostor srečevanja, spoznavanja in deljenja, za mlade iz Videmske, Goriške in Tržaške, a tudi širše izven naše skupnosti. DM+ želi biti varen prostor znotraj katerega tkati nova prijateljstva in sodelovanja. Trudimo se ponujati nove alternativne pristope, kakovostne in kvalitetne vsebine, ki vlivajo našim članom pogum in samozavest, da bi imeli moč sanjati in razmišljati izven kalupov. Sinergija ni samo tema Diversity Festivala, temveč tudi vodilo letošnjega delovanja. Iskanje pomena Sinergije med mladimi, kaj za njih pomeni ta pojem, kaj pomeni ta pojem za skupnost, kot je naša.

Iz srca sem hvaležna svojim odbornikom, delovnim skupinam in vsej zunanji pomoči. Zdi se mi, da se je ravno s tem festivalom udejanil živ primer sinergije, kjer smo s sodelovanjem, pogovorom, izmenjavo izkušenj in veliko mero vsestranskega zaupanja prišli do današnjega dne. Brez tega zaupanja, nas danes ne bi bilo tu. Zato se še enkrat zahvaljujem vsem partnerjem, ki ste nam namenili čas, ki ste podprli našo idejo in ste nam stali ob strani z dragocenimi nasveti. Hvala, da ste ta projekt od vsega začetka čutili za svojega in nas sprejeli odprtih rok.

Hvala tudi vam udeležencem, ki ste sprejeli naše povabilo in pripotovali do tržaškega zaliva. Naše društvo je v pripravo seminarja vložilo veliko časa, dela, predvsem pa ljubezni, saj si želimo, da bi to bila ena od tistih izkušenj, ki ostanejo človeku v spominu.

Zaključila bom z besedami pogumne ženske, ki se je borila za Beneške Slovence, za Slovence, za jezik in predvsem za beneške ženske. Upam, da bodo tudi vas besede Brune Dorbolò navdihnile in bile v spodbudo pri vašem delu in sanjah: "Slovenska beseda je priživela tako na dolgo samo preko ustnega izročila. Kadar so jo začeli uničevati, smo jo varovali pri ognjišču. Dolgo je bila zaprta in je postala bolj šibka, nekatere besede so šle gor po napi ognjišča in so se izgubile. Ko smo se zavedli, da je moč manjkala, smo si upali odpreti dvojezično šolo, de bo naš jezik dobil nove korenine. Vsi skupaj bomo delali, da naša majhna-velika slovenska družina bo še naprej rasla zdrava, močna in v miru na njeni zemlji."

“Spomin nai bo”

Verjetno gre za največjo instalacijo, v tem primeru spomenik revne umetnosti (arte povera), v Benečiji. Nahaja se v Dreki, na cesti do Coderja / Cuoderna, na prvem ovinku, dvesto metrov od križišča s pokrajinsko cesto.

Seveda avtor, Pietro Zuodar – Škerniejcev iz Cuoderna, ni poznal umetniškega gibanja revne umetnosti, rojenega v Združenih državah, za katero je značilno, da ustvarjalci najraje uporabljajo instalacije ustvarjene z revnimi materiali, vključno z odpadki.

Vendar je njegova inštalacija del konceptualne umetnosti, pri kateri so »izražene ideje pomembnejše od estetskega rezultata: vredno je tisto, kar se želi sporočiti«.

Škerniejcev je imel jasno idejo: pustiti nekaj otipljivega v zahvalo Materi Božji, ker se je vrnil živ iz vojne v Rusiji. Nekaj podobnega kot so podobe P.G.R. (Per Grazia Ricevuta), ki polnijo stene svetišča na Stari gori.

»Spomin nai bo« pravi napis na loncu za rastline pri spomeniku in to tudi v imenu 143 tovarišev njegove čete, ki so ostali v ledu: bilo jih je 150 na vlaku, ko so odšli na fronto.

Spomenik je sestavljen iz dveh delov. Spremaj na vrhu, v steklenem ohišju, je “oltar” z Marijo iz Loreta, zadaj proti dolini “držalo lonca”; dolžan poklon, je dejal avtor.

Celota navdušuje s svojo kompleksnostjo in izrazno močjo. Navdu-

Spomenik na poti
proti Cuodernu v
Dreki v zahvalo Mariji
iz Loreta.

šuje naravna uporaba nekaterih rabljenih odpadnih materialov, ki pridobijo drugo, novo vrednost.

“Oltar” ima tri nivoje, prva dva v betonu in tretje v železu. Vsak ima svojo ograjo. Simbolično te ravni poudarjajo prestiž pa tudi moč Marije, ki gleda od zgoraj navzdol, vendar se ji človek lahko zlahka približa po številnih stopnicah.

Te se začnejo z dvema betonskima stopnicama na tleh, nato preidejo na železo. Lestev je simbol, ki se v ljudski tradiciji pogosto uporablja za označevanje hrepenenja po prihodu v raj (glej na primer pogosto uporabo lestev v okraskih pirhov, velikonočnih jajc).

Na vseh treh nivojih so tla napolnjena s kamenčki, ki jih je umetnik nosil na ramenih iz Soče, kar simbolizira življenje, ki se nadaljuje pa tudi številne korake v zahvalo Mariji.

Uporaba teh kamenčkov, ki jih Pietro ni prinesel naključno iz velike bližnje reke, bi lahko bila zapuščina, nezavedni spomin na vrednost, ki so jo stari »naravoslovci« prispisali kamnom.

Na tleh kamenčki, ki jih je Peter Škerniejev prinesel iz Soče.

Pred "oltar", ki je obrnjen proti dolini, je umetnik postavil "držalo vaze" posvečeno Mariji. Struktura je v bistvu velik eleganten svečnik z betonsko podlago in železno roko, ki podpira kvadratno svetilko z majhnim Marijinim kipom z Jezusom v naročju v notranjosti.

Nad svetilko, še vedno v smeri doline, precej skriti pošteno povedano (skromnost?) pa so najpristrčnejši železni napisi: "Spomin nai bo" ter kraji tragedije: Tanaskerli in Lesecklice.

Spomenik je bil končan leta 1995, morda je časovno sovpadal s prvimi instalacijami Postaje Topolove. Pred dvema letoma je bil spomenik poškodovan z uničenjem in odstranitvijo Marije iz Loreta, vključno s ploščo.

Mnoge informacije, ki so tu navedene, nam jih je posredovala gospa Marica Cicigoi – Čikova iz Dolenje Dreke, ki je zelo dobro poznala umetnika in je večkrat imela priložnost govoriti z njim o spomeniku.

Zamejski in zamejstvo (mala besedna detektivka)

Zgodí se, da človek po več letih spet vzame v roke knjigo in v njej najde nekaj, na kar prej sploh ni bil pozoren. Kolegica Marija Mercina me je povabila, da na septembrskem goriškem literarnem sprehodu predstavim Ivana Trinka, in tako sem spet pogledala med drugim tudi v knjigo "Zamejski vihar" iz leta 2006, v kateri je Miroslav Košuta zbral in uredil najpomembnejše Trinkove spise. In tam sem postala pozorna na odstavek, kjer urednik nakazuje, zakaj Trinka kljub njegovi vsestranskosti doživljamo in obravnavamo predvsem kot pesnika. Takole pravi: »[...] del skrivnosti je razložljiv s samim psevdonimom Zamejski, vezanim zgolj na poezijo. Zamejski, ki je v slovensko kulturno zavest zasidral pojem zamejstva. Nadaljnjo rešitev nam ponuja dejstvo, da so bili pesniki v očeh slovenskega življa vse do druge svetovne vojne, še med njo in leta po njej, nekaj višjega, posvečenega, od genialnega pevca Zdravljice do barda revolucije.«

»Zamejski, ki je v slovensko kulturno zavest zasidral pojem zamejstva«. Saj res: kar nekaj desetletij smo na široko uporabljali besede *zamejstvo*, *zamejec*, *zamejski*, danes se jih otepamo, ker v svoji naivnosti mislimo, da smo vse meje že presegli in postali brezmejni. Toda v času, ko je Trinka objavljал svoje pesmi (v prvih objavah 1885 do 1887 s svojim imenom in priimkom ali s kraticami, od julija leta 1887 z vzdevkom Zamejski), zamejstva v današnjem pomenu besede dejansko niso poznali. Slovenci so – z izjemo Beneških Slovencev – vsi živeli znotraj

habsburških meja, navsezadnje tudi Prekmurci, ki jih je zaznamovala pripadnost drugemu, madžarskemu delu cesarstva. Da živi nekaj Slovencev tudi zunaj cesarstva, je komaj kdo vedel, in urednik je v opombi k "Pomladanskemu listju", kjer se prvič pojavi vzdevek Zamejski, zapisal: »Te lepe pesmice, polne tuge, prihajajo od brata iz dežele, za nas izgubljene. To pomni blagovoljni čitatelj, da jih bo prav umel. Uredništvo.« (*Slovan*, 05.07.1887)¹

Tako sem se po zgledu »je bilo prej jajce ali kokoš?« začela spraševati, kaj je bilo prej: *zamejstvo* ali *zamejski*; je *Zamejski* izpeljan iz besede *zamejstvo* ali je beseda *zamejstvo* izpeljana iz pridevnika *zamejski*? Je urednik Košuta pri svoji trditvi imel kakšne dokaze ali je preprosto zaupal svojemu jezikovnemu in kulturno-zgodovinskemu občutku, ustrelil in ... morda celo zadel! No, danes je na razpolago kar nekaj orodij, ki mi bodo pomagala razrešiti to uganko.

Prvi korak je seveda vpogled v slovar(je).

Na slovarskem portalu fran.si se podučim, da ima pridevnik *zamejski* dva pomena: 1 nanašajoč se na ozemlje, dežele za državno mejo in 2. nanašajoč se na zamejce ali zamejstvo (SSKJ). V Sinonimnem slovarju najdem sinonim *zamejni*. Poiščem v SSKJ še nedoločno obliko *zamêjen*, pri tej se ponovi prvi pomen, ki ga slovar pripisuje pridevniku *zamejski*, med primeri pa najdemo tudi *zamejni Slovenci* z razlago, da so to *zamejski Slovenci*. Geslo *zaméjæn, -jna*, adj. *kar je za mejo, ausländisch* ima tudi Pleteršnikov slovar, ki je izhajal v letih 1892-95, v njem pa ne najdem besede *zamejski*. Kaže torej, da se je prej uporabljal pridevnik *zamejen/zamejni* in šele pozneje *zamejski*. To bo treba preveriti.

Sicer pa: iz samostalnika *meja* imamo pridevnik *mejen/mejni* (*mejni kamen* ali *mejnik*, *mejna grofija*, *mejna črta*, *mejna vrednost*) in tudi pridevniki iz drugih predložnih zvez ohranjajo to obliko: *obmejen/obmejni*, *čezmejen/čezmejni*, *prekomejen/prekomejni*, *brezmejen/brezmejni*. Le *zamejski* je izjema, tudi to je zagonetka. Je *zamejski* izpodrinil prejšnji pridevnik *zamejni*, kdaj in kako se je to zgodilo? Ima Trinkov vzdevek res kaj pri tem?

Ni kaj, treba bo pogledati še v digitalno knjižnico Slovenije (dLib.si), tam najdemo marsikaj, posebno starejši tisk je res tako dobro predsta-

1. Vire navajam poenostavljeno, pri periodiki samo naslov lista in datum oziroma leto in številko, če datuma ni; vsi primeri so vzeti iz Digitalne knjižnice Slovenije (dLib.si).

vljen, da je škoda poti po knjižnicah. Poslužim se naprednega iskanja, izberem iskanje po celotnem besedilu in vtipkam *zamejski*. Rezultate, ki jih je več kot 40.000, nastavim po datumu naraščajoče, a me prikaz ne prepriča. Bolje, da gradivo filtriram po letih. En zadetek je v letu 1851, trije leta 1864, eden leta 1874, potem pa šest zadetkov leta 1887 in nato še sedem v naslednjem letu, kar 25 v letu 1889 in relativno kar precej vse do leta 1900 – a to je lahko že naš Trinko, ki se je, kot omenjeno, od leta 1887 začel podpisovati kot *Zamejski*. Poglejmo zato tiste prejšnje. Prvi je *Ljubljanski časnik* (15.07.1851), ki našteva darovalce prispevkov za poljski narodni dom v Parizu – pri digitalizaciji besedila je prišlo do napake, dejansko je natisnjen priimek poljskega plemiča Zamojskega. Gremo naprej, leto 1864 bo bolj zanimivo, saj kaže kar tri zadetke. Prvi vpogled v tekstovno varianto pokaže, da se *Zamejski* pojavlja v prevodu neke poljske povesti, ki jo je v podlistku objavljala *Slovenski glasnik* (01.04.1864, 01.06.1864, 01.07.1864).

Aha, to pa utegne biti zanimivo: recimo, da je povest potem izšla med mohorjevkami, pri Pirnovih na Tarčmunu so bili na mohorjevke naročeni, Trinko je povest bral in iz nje povzel svoj psevdonim; treba bo samo pogledati ... Ko pa sem odprla pdf posnetke, sem spet ugotovila, da jo je digitalizacija ponovno zagodla: tudi tokrat je šlo za nekega viteza Zamojskega (to je resnična, močno razvejana rodbina poljske "žlahte", kot tam pravijo plemstvu; poljska vikipedija jo kar podrobno obravnava).

Zadetek iz leta 1874 pa dolgujemo Francu Miklošiču, ki enega od grofov Zamojskih omenja kot lastnika dela Supraselskega rokopisa. Vse torej kaže, da pred letom 1887 beseda ni bila zapisana.

Bo res, da je besedo *zamejski* prvi uporabil prav Trinko? Če je računalniški program prebral *Zamojski* kot *Zamejski*, obstaja seveda tudi obratna možnost, a bolj malo verjetno je, da bi to naredil sistemsko, v vseh primerih. Vsekakor bi bilo dobro še kako preveriti.

Tako se spomnim na listke: v študentskih letih sem za potrebe Odeska za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu izpisovala

iz starih časopisov vesti o kulturnem življenju v današnjem zamejstvu, drugi kolegi so izpisovali za druge potrebe in inštitucije, tudi za slovar; tako smo k štipendiji dodali, kar je manjkalo za preživetje, pa še za kak majhen luksuz je ostalo. Torej slovarski listki, ti so kljub temu, da se danes slovarji delajo drugače, gotovo neke shranjeni, v fizični obliki ali morda digitalizirani. A kako do njih? Obrnila se bom kar na svojo (in našo) prijateljico Danilo Zuljan, ona je pač na Inštitutu Frana Ramovša pri ZRC SAZU, gotovo mi bo pomagala.

Napišem mejl – bila je sobota – in že v ponedeljek zjutraj dobim prvi odziv, v zgodnjih popoldanskih urah pa že tudi odgovor znanstvene sodelavke dr. Nine Ledinek z leksikološke sekcije inštituta: »V naši listkovni kartoteki se besedi *zamejski* in *zamejstvo* pojavljata, kar nekaj dokumentiranih pojavitev imamo za obe, večinoma iz 60., 70. in 80. let prejšnjega stoletja. Najstarejši lističi so, če sem prav videla, s konca 30. let. Drugih (vsaj hitro dostopnih) podatkov v naši sekciji najbrž nimamo, na misel mi pride le dLib in korpus IMP ...«

Sporočilo mi je povsem potrdilo začetni rezultat iskanja: listkov, ki bi postavljali v dvom to, kar nakazujejo zadetki, enostavno ni, vsi so poznejši. Tudi vpogled v korpus IMP, kjer je starejše slovensko besedišče, tega ne ovrže, saj besedi *zame* sledi v seznamu beseda *zamenja*. Nadaljujmo torej z brskanjem po digitalni knjižnici.

Pridevnik *zamejski* se od leta 1887 do leta 1897 (ko je zadetkov največ, kar 58, saj so takrat izšle "Poezije") pojavlja izključno v povezavi s Trinkom, pa naj gre za njegove objave ali za prispevke, ki pišejo o njem (poročila, ocene, uredniška sporočila, osebne vesti). To se nadaljuje v naslednjih letih. Prvič je *zamejski* kot občni pridevnik zapisan v *Zarji* (22.08.1911): »Zakaj ne bi pokazala tudi gosp. Ribača, kateri, namesto da bi bil glasoval s socialisti, jo je popihal k "*zamejskim* bratom" v Rezijsko.« Zanimivo je, da je pridevniška zveza v narekovajih in da se omenja Rezijsko, po čemer bi lahko sklepali, da jo je morda sugeriral Trinkov vzdevek.

Naslednjič se pojavi skoraj deset let pozneje: »Ko je vtelesil voznika Henšla in potem Kremena in *zamejskega* sodnika, je slovenska javnost

šele prav spoznala [...]» (Zrnje, 25.11.1920; o igralcu Verovšku). Potem pa spet šele leta 1927: »Tako bi imeli celotno sliko našega *zamejskega* tiska, o katerem si niti v ljubljanski študijski knjižnici ne moreš ustvariti prave slike [...]» (Joža Lovrenčič, "Luč. Poljudno-znanstveni zbornik", *Ljubljanski zvon*, 1927, št. 10). Leta 1930 beremo: »Kakor nekoč, iščejo mladi Nemci tudi danes potrditve in okrepitve v *zamejskem* svetu» (*Jutro*, 25.10.1939); »Odkar se nam je javil in s svojim delom predstavil Perušek, se mi zdi, da niso nič več tako turobni ti verzi, da ni več tako brezupen položaj *zamejske* Slovenije» (*Dom in svet*, 1930, št. 7). In še v naslednjih letih: »Polagoma začenjamo spoznavati pomen obiskov *zamejskih* Slovencev tako, kakor se spodobi narodu, ki se prebujajo iz težkih sanj» (*Slovenski dom*, 04.05.1937); »Krivda za to medlost je tu zopet pretežno na naši strani, v neinicijativnosti in splošni neaktivnosti naše *zamejske* propagande» (*Neodvisnost*, 17.09.1937); »Pri tej priložnosti prosimo naše bralce izven Slovenije, naj nam pošiljajo dopise iz krajev, kjer živijo, ker bomo poskusili naša poročila o *zamejskih* Slovencih, ki so se do sedaj omejila le na Slovence v Italiji in na Koroškem, razširiti tako, da bo *Ponedeljski Slovenec* postal stalni odraz slovenskega življa izven domovine (*Ponedeljski Slovenec*, 21.11.1939); Tega lista uvodnikar je namreč napisal najprej, da bi bil pred tuzemskimi in *zamejskimi* Slovenci pravi zločinec [...]» (*Slovenski narod*, 10.06.1938); »Rafaelova družba, ki ima nalogo skrbeti za naše izseljence in *zamejske* Slovence [...]» (*Domoljub*, 05.10.1938); »Materinske države si nalagajo kot najvišjo dolžnost, da same prevzamejo odgovornost za zaščito svojih lastnih manjšin, pa naj bodo to izseljenci ali pa strnjene *zamejske* narodne manjšine, ki skupno z materinskim narodom predstavljajo naddržavno narodnostno in kulturno skupnost» (*Ponedeljski Slovenec*, 05.09.1938); »[...] da so imena slovenskih krajev v *zamejstvu* nemška oziroma italijanska» (*Slovenija*, 14.10.1938).

Primeri jasno kažejo, da je raba pridevnika *zamejski* prav v času pred drugo svetovno vojno začela prehajati od splošnega pomena 'kar je na drugi strani meje' k današnjemu ožjemu pomenu, ki se ohranja v po-

vojnih letih: »Vsa Goriška se je že tedne in tedne pripravljala na to praznovanje, na katerem je hotela združena z brati iz Benečije, Trsta in Koroške pokazati svetu, kako vsi *zamejski* Slovenci združeni zahtevajo svoje pravice« (*Ljudski tednik*, 30.09.1949).

Zamejstvo sem našla šele od druge polovice 30. let prejšnjega stoletja, in to sprva v pomenu, ki kaže na tujino nasploh. »Naši izvozniki morajo plačevati carino, drugod v *zamejstvu* prejemajo za to premije!« (*Slovenija*, 21.02.1936); »v poštnem prometu v tuzemlju; povišanje pristojbin za *zamejstvo*« (oboje *Slovenija*, 07.08.1936); »Pred dobrimi 10 leti se je iz *zamejstva* razširil tudi v Slovenijo krščanski socijalizem« (*Slovenski delavec*, 18.12.1937).

V Slovenskem domu (23.02.1937) v okviru poročanja o tiskovnem odseku Rafaelove družbe beremo: »Kakor je važna naloga TORD-a, da poroča v inozemstvo, tako je potrebno tudi, da v domačih listih širi smisel za izseljenstvo, da ti ljubezen kažejo za znaten del našega naroda v *zamejstvu*, od katerega imamo celo gospodarsko korist ... «Ali pa zapis pesnika in prevajalca Frana Albrehta v kranjskem listu *Sobota* (16.10.1937): »[...] že ne vidimo več, kako nacionalno, socialno in biološko gine naš rod na svojih tisočletnih tleh, kako nam gospodarsko propada in se umika na meji in v *zamejstvu*.« V teh zadnjih dveh primerih bi morda lahko razumeli *zamejstvo* v današnjem pomenu, vendar nas tako sklicevanje na "gospodarsko korist" kot povezava "na meji in v *zamejstvu*" bolj usmerja k širšemu pomenu, ki v teh letih vsekakor prevladuje.

V listu *Pohod jugoslovanskih nacionalistov* (03.04.1937) pa sem v polemичnem članku Pogled v "*zamejstvo*" zdravega razuma naletela tudi na besedno igro: »ti »misleči, pokončni ljudje« tu- in onstran Sotle in Kolpe, v slovenskem »predmejsstvu« in hrvatskem »*zamejstvu*«. Isto besedno igro list še ponavlja: »Ker bi bilo škoda, da bi poznali samo bralci »Slovenije« in »Slovenca« iz *zamejstva* in predmejsstva strahotne krivice« (29.05.1937); »ki živi glasom »Slovenije« v predmejsstvu, to se pravi, ne v *zamejstvu*« (05.06.1937).

V istem listu dobimo tudi primer razlage: »Od jugoslovenskih gledališč jih je dobilo po glavi torej slovensko. Zato, logično, je slovensko prvo, ki gre svojo oteklo bučo pokazat v — "zamejstvo", na drugem mestu imenovano "tujina"!« (03.07.1937) in ironičen pouk o pravilnem izražanju: »Vsi ti gospodje imajo rešpekt pred inozemstvom ali *zamejstvom*, kot se pravi v prečiščeni slovenščini. Besedice »inostranstvo« namreč Slovenec ne sme več uporabljati, ker vsebuje srbsko besedico "ino"« (27.11.1937).

K pomenu besede prispeva tudi naslednja razlaga: »Novice so lahko lokalne, iz mesta, v katerem list izhaja, iz province, to je iz bolj ali manj oddaljenih okoliških krajev, dalje iz tuzemstva vobče, mnogo pa jih je tudi iz *zamejstva*. Na splošno razlikujemo tri vrste novic: novice iz inozemstva, iz tuzemstva ter tako imenovane domače novice« (*Mentor*, 1938-1939, št. 1-2).

Ko ocenjuje "kažipota", vodnika k sv. Hemi na Koroškem in na Sveto goro pri Gorici, *Mentor* komentira: »Prav zaradi tega bi ta dva kažipota, ki sta prva te vrste za naše *zamejstvo*, priporočili tudi dijaštvu« (1939-40, št. 1-2). To "naše *zamejstvo*" že bolj diši po današnji rabi, kar se v naslednjih letih še okrepi: »tam nekje med brati v *zamejstvu*, kjer se bije obupna borba za narodni obstoj; tam v *zamejstvu*, kjer je težko biti Slovenec; kot enota skrbimo za svojo kri v *zamejstvu*, darujemo kulturni in obmejni dinar« (vse *Čas*, 1941, štev.3.4).

Po drugi strani pa kmalu potem – a po italijanski okupaciji – v *Sloven-cu* (05.08.1941) beremo, da je "Cons. Nazionale Pietro Gazzotti" »obljubil, da bo posredoval na pristojnih mestih, da se bo omogočila razstava slovenskih čipk na pomembnih velesejmih v Italiji in v *zamejstvu*.«

Sicer je v vojnih in prvih povojnih letih manj zadetkov, domala vsi pa so povezani s pomenom 'tujina': da prizna in spoštuje *zamejstvo* organe narodne oblasti« (Uradni list Ljudske republike Slovenije, 06.06.1945);

Izjem je bolj malo: argentinski list *Duhovno življenje* (1944, št. 214-215) piše, da »slovenskih duhovnikov je v *zamejstvu*, to je na Koroškem in v Italiji 220 svetnih in 80 redovnih«, nekaj let pozneje pa beremo v *Slovenskem poročevalcu* (29.04.1948); »Oddelek za obmejna vprašanja re-

šuje problematiko našega *zamejstva* in vzdržuje stike s koroško Osvobodilno fronto, z Osvobodilno fronto za Svobodno tržaško ozemlje [...].«

V 50. letih pa se *zamejstvo* v današnjem pomenu besede povsem uveljavi: »Tisoči so na ljudskem taboru v Sovodnjah dokazali, da se slovenska kultura in miselnost v *zamejstvu* iz dneva v dan bolj razvija« (*Primorski dnevnik*, 26.09.1950); »V *zamejstvu* pa je bilo šolstvo z nasiljem zatrto in domača pedagoška tradicija skoraj prekinjena (*Ljudski tednik*, 03.11.1950); »[...] so na »Dnevu slovenske kulture« sodelovale kulturne skupine iz pokrajin *zamejskih* Slovencev in kulturna skupina iz svobodne republike Slovenije« (*Slovenski vestnik*, 17.06.1950); »Nas v *zamejstvu* je malo, tisoč težav je z nami« (*Katoliški glas*, 09.07.1953). In končno še: »Trinkove proslave v *zamejstvu* – Zamejski Slovenci na Koroškem, v Trstu in v Gorici bodo imeli naslednje proslave za 90-letnico mons. Ivana Trinka« (*Matajur*, 31.01.1953).

K temu je zagotovo pripomoglo dejstvo, da je slovenski radio prav leta 1950 uvedel Oddajo za *zamejstvo*, ki je bila na sporedu ob nedeljah zvečer. Ob začetku so uredniki nekoliko oklevali glede njenega naslova; prvič je bila 29. januarja napovedana kot oddaja o Koroški, 5. februarja je sledila Oddaja o Primorski, 12., 19. in 26. februarja Oddaja o *zamejstvu*, nakar je od marca dalje dobila dokončni naslov Oddaja za *zamejstvo*. Tako torej: *zamejstvo*, kot ga pojmuje danes, obstaja šele od 50. let prejšnjega stoletja dalje. Seveda ne bo držalo, da bi se prej o tedanjih »*zamejskih* Slovencih« ne pisalo, a zagotovo so bila bolj v zavesti in v rabi ustrezna geografska poimenovanja (Koroška, Primorska).

Kaj pa na začetku omenjeni *zamejen/zamejni*? V zbirki digitalne knjižnice Slovenije se pojavlja od leta 1868 dalje, predvsem v splošnem pomenu 'kar je onstran državne meje', npr. »*zamejni* posebno francoski časniki« (*Slovenski gospodar*, 10.12.1868), »v *zamejni* politiki« (*Slovan*, 24.12.1884), »*zamejni* potni list« (*Slovenec*, 08.01.1890), »v *zamejnih* hranilnicah; po *zamejnih* posojilih; po *zamejni* trgovini« (vse *Slovanski svet*, 10.12.1891); »razkrili so *zamejno* nihilistično propagando« (*Slovanski svet*, 13.09.1895); »*zamejni* gostje« (Soča, 03.01.1903); »ugleden *zamejni*

politik« (Slovenija, 06.11.1936). Med drugo svetovno vojno je pogost v ameriškem izseljenskem tisku v zvezi »jugoslovanska zamejna vlada« poleg zveze »vlada v *zamejstvu*«, kar označuje begunsko vlado.

Pridevnik se pojavlja tudi v pomenu zdomstva: »list Zamejni Čeh, ki se zanima za češke kolonije v Berlinu, Rusiji, v Parizu, Ameriki in drugod« (*Naš list*, 23.01.1909); »Jugoslovani, posebno *zamejni*« (Slovenski list: organo de la Colectividad Yugoelava, 14.10.1938).

V listu Slovenski Branik, ki je bil neuradni izraz Družbe sv. Cirila in Metoda, najdemo tudi rubriko "*Zamejni Slovenci*" (A. Vovko, Poročanje Slovenskega Branika o Beneških Slovencih v letih 1908-1914, *Traditiones* 30/2, 2001), v kateri je v svoji prvi in drugi številki leta 1908 poročal o Beneških Slovencih. Pozornost do Benečije je ohranil tudi v naslednjih letih, vendar ne več pod isto rubriko (lista v digitalni knjižnici ni, v nepopolni zbirki brez prvega letnika, ki jo hrani NŠK v Trstu, pa omenjene rubrike nisem zasledila, iz česar sklepam, da jo je list opustil).

V bližjem pomenu *zamejstva* se pridevnik *zamejni* pojavlja po prvi svetovni vojni: »življenje v tej važni zamejni slovenski postojanki« (*Slovenski narod*, 03.05.1912; mišljen je Gradec); »Z ozirom na Slovence zunaj naše države ne more torej biti ni govora, da bi se opustil ali opuščal slovenski književni jezik, ker bi se s tem slabili *zamejni* Slovenci [...]« (M. Murko: Slovenski jezik v Jugoslaviji, *Ljubljanski zvon* 1922, štev. 7); »Tudi nimamo nobene pravice da bi se nasilno vmešavali v zadeve *zamejnih* Slovencev« (*Svobodna mladina*, 1928, štev. 1-2; članek govori o Slovencih v Primorju, na Koroškem in v Porabju); »naš *zamejni* rod; zanimanje za naš *zamejni* narod« (*Jutro*, 10.10.1937); »Naši *zamejni* Slovenci sicer ne spadajo v področje Družbe sv. Rafaela, vendar pa spada v njeno področje skrb za naše ljudi v večjih mestih bivše Avstrije« (*Slovenec*, 28.10.1938); »Pri tem so se ozirali na vse skupine, ki so se kakor koli ločile od svoje narodne celote: izseljenci po Evropi in drugih celinah, sezonsko delavstvo v inozemstvu in po drugih banovinah, *zamejni* živeli in preseljenci v drugih pokrajinah naše države« (*Ženski svet*, 1939, št. 9); »Ti inozemski ali *zamejni* Jugoslovani so deloma izseljenci, deloma tvorijo narodnostne manjšine v tujih državah« (Dr. Ivan Tomšič, Nekaj

misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih, *Slovenski pravnik*, 01.12.1939).

Po drugi svetovni vojni se zveza *zamejni* Slovenci še kdaj pojavlja (*Ljudski tednik*, 29.12.1949; *Primorski dnevnik*, 21.12.1949, 22.12.1949, 17.06.1950; *Demokracija*, 01.12.1950; *Savinjski vestnik*, 28.06.1954; *Kronika*, 1959, št. 3), zanimiva je tudi ozemeljska opredelitev »[...] ker so bili najavljeni gostje iz vseh štirih slovenskih *zamejnih* področij, iz Trsta, Koroške, Slovenske Benečije in Goriške« (*Primorski dnevnik*, 27.09.1949), ki ne upošteva Porabja. Od 60. let dalje pridevnik izgine, v slovarju sicer ostaja, a v spletnih korpusih sodobne slovenščine besede ne najdemo več.

In kaj naj zdaj iz vsega tega potegnem? Neizpodbitno je, da je besedo *zamejski* prvi zapisal prav Ivan Trinko. S precejšnjo mero gotovosti lahko tudi trdimo, da si je pesniški vzdevek sam skoval. Ko bi mu ga sugeriral kdo od ljubljanskih urednikov, bi se verjetno poimenoval *Zamejni*, saj je takrat to bil edini – čeprav ne posebno gosto uporabljan – pridevnik iz besedne zveze *za mejo*. Pri tem je seveda imel nekaj zgledov, saj so pridevniki na -ski pogosti tako pri zemljepisnih opredelitvah kot med literarnimi imeni (Koseski, Ziljski, Podlimbarski). Morda je imel kaj pri tem tudi Anton Klodič Sabladoski, čeprav gre pri njem za plemiški naslov. Še predvsem pa se je Trinko zagotovo navdihnil pri domačem *unejski* in mu nekako poiskal zrcalno sliko. Da pa je s svojim vzdevkom prispeval k temu, da se je pridevnik *zamejski* uveljavil namesto pridevnika *zamejni*, ki bi ga sicer podpirali ostali podobno izpeljani (*obmejni*, *čezmejni* ...), lahko z dokajšno mero gotovosti prav tako zatrdimo.

Z vzdevkom *Zamejski* Trinko nikakor ni poskušal skriti svoje identitete, prej je verjetno želel bralca opozoriti na svoj položaj, ki je bil v tedanjem času res nekaj posebnega. Kdo stoji za tem »psevdonomom«, je bilo slovenski javnosti povsem jasno. Tako na primer v dopisu "Od beneške meje" (*Slovenski narod*, 29.10.1887) beremo: »Vender pa se obrača tudi v tem na bolje, kar je zasluga čislanega pesnika beneških Slovencev

– *Zamejskega* (I. T—o)«. *Zamejskega* kot znano osebo omenja tudi goriški kulturni delavec in založnik, kobariški rojak Andrej Gabršček v svojih pozivih k zbiranju knjig za Benečijo (Slovenec, 10.07.1889; Slovenski narod, 08.07.1889). Od izida *Poezij* dalje pa se vzdevek praviloma pojavlja kar ob imenu.

Tako najdemo trojno ime tudi v jezikovnem pouku o pravilnem pisanju: »Povsod čitaš: Josip Murn-Aleksandrov, Rudolf Majster-Vojanov, Frančišek Maselj-Podlimbarski, Jovan Vescl-Koseski, Luka Svetec-Podgorski, Ivan Trinko-Zamejski, Matija Majar-Ziljski itd. — Aleksandrov, Vojanov, Podlimbarski, Koseski, Podgorski, Zamejski, Ziljski so pridevniki, ki niso prav nič zvezani s samostalniki Murn, Majster, Maselj itd. — Vsak izmed teh kulturnih delavcev ima tri imena. Prvo je krstno, ki so mu ga dali pri krstu, drugo je rodbinsko, ki ga je podedoval po starših, tretje je pesniško, ki si ga je dal sam in zato ni nič drugega kot stalni pridevek, kot so Aleksander Veliki, Ludovik Pobožni itd.« (O sestavljenih besedah, *Učiteljski list*, 10.02.1924).

In ker smo že pri imenih, naj še omenim, da sem med svojim brskanjem naletela tudi na priimek *Zamejec/Zamejc/Zamejic*. V Slovenskem biografskem leksikonu in na spletu je predstavljen *Andrej Zamejic* (Vrzenec 1824 – Ljubljana 1907), duhovnik, bogoslovni profesor, stolni kanonik, avtor številnih člankov in publikacij, sestavljavec katekizmov in prevajalec svetopisemskih besedil. V periodiki, kjer se kar pogosto pojavlja, najdemo zapisano tudi *Zamej(e)c*.

V tisku se omenjata še *Vida Zamejic-Kovičeva* (1895-1985), od leta 1925 članica mariborske Opere (Danilo Gorinšek, Mariborska Opera med obema vojnoma, Dokumenti Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja, 1980, štev. 34-35) in njena sestra *Ema Zamejčeva* (1884-1953), učiteljica na šoli sv. Cirila in Metoda pri Sv. Jakobu v Trstu v letih 1907-1920.

Priimek *Zamejc* se v tisku pojavlja tudi med raznimi darovalci, tako je npr. P. *Zamejc* daroval 50 centov v tiskovni sklad torontskega lista *Edinost* (*Edinost*, 31.07.1943)

V slovenski književnosti je družina *Zamejec* v središču romana Juša Kozaka "Šempeter", ki je izšel leta 1931 in se dogaja v ljubljanskem predmestju z istim imenom.

Po prosto dostopnih podatkih statističnega urada Republike Slovenije (spletna podatkovna baza SiStat) je v zadnjih 15 letih nosilo priimek Zamejc 14-18 prebivalcev Slovenije.

Ob koncu pa še kratko vprašanje. Zakaj se je za pomen 'kar je na drugi strani meje' uveljavila tvorjenka iz predložne zveze *za mejo*? Saj bi se prav tako lahko naslonili na zvezo *čez mejo*! Predlog *za* nam kaže nekaj, kar je *zadaj*, torej nekje skrito, morda celo založeno, nedostopno, tako v svojem krajevnem kot v časovnem pomenu ima negativen prizvok. Nasprotno nam *čez* nakazuje premostljivo oviro. Torej je bila meja (tedanje habsburške monarhije) res občutena kot nekaj težkega, nepremostljivega. Po drugi strani so podobni občutki morali prevzemati tudi tiste, ki so na beneški strani »izumili« besedo *unejski*: kar (kdor) je *u(o)né*, je pač zunaj!

Kot vse kaže, meje ne bodo tako kmalu izginile, kadar to najmanj pričakujemo, se spet vzpostavljajo in zarezujejo med ljudi, ene postavljajo nekam *zadaj*, druge nekam *izven*. A vendar skušamo vsi, *zamejski* in *unejski*, postati vse bolj *čezmejni*!

Naš dolg do Tine Wajtawe

Pred desetimi leti je bil v Trikovem koledarju objavljen zanimiv članek z naslovom "Valentina Negro por. Negro (Tina Vajtova) znamenita rezijanska pravljíčarka (1900-1984)", ki ga je napisala igralka, prevajalka in publicistka Lejla Rehar Sancin (1922-2017).

Na koncu tega prispevka beremo takole: "Svoj portret rezijanske pravljíčarke Tine Vajtove končujem z zaključno mislijo, ki jo je ob njeni smrti zapisal Milko Matičetov: »Naš dolg do Tine Vajtove bo poravnán šele takrat, ko bo njen pripovedni repertoar natisnjen v celoti – dosegljiv ne samo Rezijanom, ampak tudi bovškim in laškim sosedom – prišel v mednarodni literarni in znanstveni obtok. Šele tedaj se bomo prav zavedeli, koga smo izgubili.«" Ta stavek je avtorica prevzela iz prispevka Milka Matičetovega za Trinkov koledar leta 1985 v spomin na Tino Wajtawo/Vajtovo.

Rada bi s tem mojim prispevkom napisala, kaj smo naredili zato, da se uresničíjo besede etnologa Milka Matičetovega.

Leta 2017 je Muzej rezijanskih ljudi odprl nov sedež na Solbici v Plocavi hiši. Muzej se je takrat na podlagi nasvetov odločil, da ne bo predstavljal samo snovne ampak tudi del nesnovne kulturne dediščine: pravljice. Zato je na steni pri vhodu narisana prav Tina Vajtova, ko pripoveduje pravljico.

Od leta 2017 do leta 2020 je bila na ogled v muzeju razstava z naslovom "Zverinice tu-w Reziji" in v prostoru, ki je namenjen pravljíčarkam

in pravljicarjem je seveda bila omenjena tudi Tina Vajtova. Kot posledica te občasne razstave je muzej leta 2020 odprl Sekcijo posvečeno pravljam. Ni velik prostor ampak je po vsebini pomemben. O Tini Vajtovi imamo lepo sliko nje z možem, ko sta se poročila in tudi njen zvezek (darilo Milka Matičetovega?). Obe nam je podarila hčerka Gelinda.

Po odprtju muzeja na Solbici smo skupaj z Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani in Univerzo v Vidmu začeli sodelovati v projektu prepisovanja pravljič Tine Vajtove, ki jih hrani Institut za slovensko narodopisje. Delo traja še naprej, saj je zelo zahtevno bodisi prepisovanje kot prvi prevod v knjižno slovenščino. Do zdaj je bilo prepisano dovolj gradiva, da bi lahko ISN objavil prvo knjigo pravljič Tine Vajtove v zbirki Slovenki pravljicarji.

To pa ni vse.

S pomočjo Založništva Tržaškega Tiska smo Muzej, ISN in Univerza v Vidmu začeli projekt izdaje zbirke Rozajanske pravice. Prva knjiga je izšla prav s pravljič Tine Vajtove "Ta hči ki je tela rožico/Dekle ki je hotela rožico". Ilustrirala jo je Luisa Tomasetig. Knjiga je izšla tudi v rezijanščini/italjanščini.

V teh letih je tudi profesorica Milena Mileva Blazić, ki poučuje na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, raziskala življenje in delo Tine Vajtove, objavila več strokovnih člankov in jo predstavila na raznih simpozijih.

Z namenom, da promovira Sekcijo pravljič, je Muzej izdal razglednico z risbo Tine Vajtove.

V prihodnjih letih bomo tako imeli na razpolago vsaj prvo strokovno knjigo s pravljičami Tine Vajtove.

Luisa Tomasetti,
Ta hči ki je tela rozico/
Dekle ki je hotela rozico.
ZTT-FEST 2020

Digitalizacija, transkripcije in objavlanje izročila, ki ga je Matičetov dokumentiral v Videmski pokrajini

Akad. dr. Milko Matičetov velja za najboljšega slovenskega terenskega raziskovalca folklornega izročila, predvsem pripovedništva. Čeprav je dokumentiral ogromno gradiva, pri čemer je s posebnim zanimanjem in ljubeznijo obiskoval Rezijo, pa je v knjižni obliki objavil le majhen delež tega, kar je nabral: "Rožice iz Rezije" (1972) z rezijanskimi vižami in zbirko rezijanskih pravljic "Zverinice iz Rezije", 1973 (ponatis 2010 in 2014). Nezavzetost pri publiciranju pa mu ne gre šteti za slabost: čas, ki bi ga porabil za poslušanje posnetkov, transkripcije in urejanje gradiva je raje izkoristil za nove obiske terena; v zapiske in na posnetke ujete zgodbe namreč lahko varno (po)čakajo v arhivu, na terenu pač ne. Tako imamo danes v Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU ohranjeno neprecenljivo zakladnico besednega izročila, dokumentiranega še v času, ko je le to živahno živelo med ljudmi. Gradivo je pomemben prispevek k ohranitvi slovenske nesnovne dediščine in pomemben vir za folkloristične, dialektološke, etnološke in druge raziskave slovenske kulture.

Leta 2022 je omenjeni inštitut pri zbirki *Slovenski pravljicarji* izdal folklorna besedila, ki jih je Milko Matičetov zapisal kot študent padovanske univerze leta 1940 v Benečiji, natančneje v Teru, "Folklorna besedila iz Tera – 1940. Terensko gradivo Milka Matičetovega" (ur. B. Ivančič Kutin, M. Kropelj Telban, R. Mrvič). Ti zapisi so se nahajali v gra-

fičnih zapisih – rokopisih in tipkopisih, saj raziskovalec tedaj še ni imel opreme za dokumentiranje zvoka. Inštitut za slovensko narodopisje je dobil prvi magnetofon leta 1956, Matičetov, že zaposlen kot raziskovalec, pa ga je od tedaj dalje uporabljal kot nepogrešljiv pripomoček pri svojem terenskem delu.

Velik del avdioteke Milka Matičetovega je bil že za časa njegovega življenja deponiran v arhiv z regulirano temperaturo, ki si ga delita Inštitut za slovensko narodopisje in Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. Predvsem posnetki iz Rezije s pripovedmi Tine Vajtove so bili s starejših nosilcev zvoka postopno digitalizirani v sodobnejše oblike zvočnih zapisov, ki omogočajo poslušanje in transkribiranje posnetkov. Slednje je izjemno zahtevno in časovno potratno opravilo, zato delo le počasi napreduje. Brez poznavanja rezijanskega jezika pa je tako delo nemogoče. S pomočjo Roberta Dapita je bila v okviru projekta Zborzbirk objavljena knjižica z naslovom *“Fiabe resiane / Rezijanske pravljice / Pravice po rozajanskin”* s priloženim CD-jem (ur. M. Krolej Telban in R. Dapit, 2014), ki vsebuje 7 rezijanski pripovedi, 6 jih je na terenu zapisal Milko Matičetov in enega pa Roberto Dapit.

Nova priložnost, da bi se nadaljevalo prepisovanje posnetkov, se je pokazala po odprtju sekcije, posvečene pripovednemu izročilu v Muzeju rezijanskih ljudi na Solbici leta 2020. V sodelovanju z Inštitutom za slovensko narodopisje in Univerzo v Vidmu gospa Luigia Negro, domačinka iz Rezije, postopoma prepisuje Matičetove zvočne posnetke, na katerih pripoveduje znamenita rezijanska pravljičarka Tina Vajtova. Gradiva za prvo knjigo bo kmalu dovolj; načrtujemo, da bi se v naslednjem letu lahko pričelo delo na redakciji narečnih besedil in knjižnih priredb.

Del gradiva, ki ga je Matičetov dokumentiral na terenu, pa je v inštitut prispel šele leta 2016 v njegovi zapuščini, saj ga je raziskovalec hranil doma: to je bilo 124 nosilcev zvoka (na magnetofonskih trakovih in kasetah). Pod okriljem Ministrstva za kulturo v letih 2022-23 je Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pridobil projekt in del sredstev namenil je tudi Inštitutu za slovensko narodopisje, kar je omogočilo digitalizacijo tega korpusa. Ob tem je nastalo 248 enot, saj je

vsak nosilec (magnetofonski trak ali kaseta) imel stran A in stran B. Ob gradivu ni bilo skoraj nobenih dokumentarnih podatkov, dopolnjevanje metapodatkovne sheme v excelovo tabelo smo dopolnjevali sproti med poslušanjem celotnega korpusa, okoli 100 ur posnetkov. Na podlagi narečij smo določili kraj, iz posnetkov smo izpisovali tudi morebitne druge metapodatke ter naredili osnovni popis vsebine na posnetkih. Na posnetkih so večinoma pripovedi nadarjenih pripovedovalcev (pravljice, povedke) ter drugi terenski pogovori z informatorji o življenju nekoč, pesmi, opisi šeg ...); prav tako je med posnetki nekaj zvočnih zapisov javnih dogodkov (npr. kulturne prireditve v Reziji, znanstvene konference, ki se jih je udeležil Matičetov ipd.). Z metapodatkovnim in vsebinskim popisom sem se ukvarjala podpisana, pri tehničnih zadevah sta sodelovala Sašo Kuharič in Rok Mrvič.

Ob zaključku popisa pa smo nepričakovano rezijansko gradivo lahko dopolnili tudi z imeni informatorjev in boljšim vsebinskim pregledom, saj se je med enim od obiskov Luigie Negro v inštitutu pokazalo, da ljudi na posnetku prepozna po glasu, prav tako je vedela, iz katerega kraja prihajajo. Tako so bili identificirani mnogi pripovedovalci: Tina Vajtova, Anna Buttolo, Rozalija Čunkina, Libera Tozonova, Aldo Maddotto, Luigi Giusti idr. Ti podatki bi bili brez Luigine pomoči izgubljeni!

Terenski posnetki iz tega korpusa geografsko pokrivajo večino slovenskega etničnega prostora, zdaleč največ ga prihaja iz Rezije, 82 enot (od skupno 134), in sicer iz vasi Solbica, Bila, Njiva, Osojane in Ravanca. Poleg Rezije so zastopani še naslednji slovenski kraji: Benečija, Koroška (Tinje, Rož), Gorenjska (Kranjska Gora, Jesenice, Krtina, Dob), Notranjska (Cerknica, Begunije, Sodražica), Primorska (Soča, Trenta, Brkini, Mrzli Log pri Črnem Vrhu nad Idrijo, Istra), Štajerska (Haloze) Prekmurje (Bogojina).

Delo na gradivu, ki ga je Milko Matičetov dokumentiral v Videmski pokrajini, ob drugih nalogah in projektih, v katere smo vključeni sodelavci inštituta, počasi a vendarle vztrajno napreduje; pri rezijanskem gradivu tudi z nadvse dragoceno pomočjo Luigie Negro, ki bi se ji na tem mestu rada iz srca zahvala!

Pejat po Italiji naš materni jezik

Na puno me prašajo, ka pride rec za me an zaki se takuo trudin za dokazat, de mi Slovienci v Benečiji, obstajamo. Muoran rec, de kar san začela pošijat moje poezije na natečajih po Italiji, lieta 2019, niesan imiela še tu pete, de bi mogle kajšnega kiek zanimat v tajšnin jeziku, ki imamo, ki pru nič se ga ne zastope?!?

Na terenu pa san vidla, de takuo nie bluo an, kar se začne igrat, pravi-jo, se muora tud iti napri, manjku dokjer igra ti je šele ušec. V telih štierih lietah san imiela zaries puno priznanj po cieli Italiji, razen v Sardinji an v Dolini Aoste, kjer niesan še nič pošljala. San vidla puno puno prestoru an reči an, posebno, san spoznala vsake sort ljudi. Kajšan, na žalost, je majhan človek, ki se runa velik, pa venčkrat so pru te velik, ki se runajo majhani. An so takuo par roce, de te naglo sprimejo v njih družbo, radoviedni se pomenat an poslušat, od kuod parhajan an našo zgodovino.

San spoznala organizatorje an profesorje vsakih sort, kritike, pisate-lje an pesnike an, včasih rata, de s kajšnin se tud zvestuo nazaj srecja-mo: sevie, de se oglednen lepuo okuole, priet ku se usednit an veberen, odvisno s kuom se čujen buj v stiku! San nimar rada, kar iman možnost se obogatiet z novin rečmi an mi je tud všec uživat v liepi družbi, kjer, takuo k cješ nared, pride nimar uon življenje.

Na puno me prašajo, ka mi pride v gajufo, od vsega telega pohajanja dol po Italiji, me prašajo, če mi placjajo stroške, prenočišče, jedilo ... eh, tuole rata riedko, ma včasih rata. Ponavad mi gre mene uoz gajufe, ne notar! Takuo de, še buj čudno se jin zdi, telo moje ruomanje le napri.

Na puno me prašajo, če san položla na stene moje priznanje an kan kladen vse tiste reči, ki mi šenkavajo. Kar odguorin de, razen no par-gišče od njih, jih skladan v škatolone, ostanejo vsi slavo. Pa ka bi miela narest? Sa kapanon ga nuca muoj mož za darva an doma imamo že vse zabasano od bukvi an glasbil! Ku k so pravli ankrat, se na "nosen" previc, zauoj telih zmag, četud san ponosna, za kar je glih bit. Narbuj hvaležna san, kar kritiki napišejo svoja mnenja, na kar so takuo natančnin prebral: tuole, za me, je zaries dragoceno. Tuole ostane, buj ku vse priznanja, pokali an plakete.

Na puno me prašajo, ka niesan še štufa malomanj vse konce tiedna, se parjemat an iti ... kar v pandiejak mi tocja pa nazaj na dielo. Ben, no malo trudna san an je tud ries, de san se odločila manj pošiljat poezije previc deleč, čepru nie za natečaje, de zaries se splacjajo.

Kar mi je paršlo tu gajufo, v vsieh telih liet, je videt, de narečna poezija nie ocenjena drugač od knjižne poezije: tisti, k znajo, strokounjaki, k so jo študjal an jo le napri študiajo, pravejo, de se na gre vic za navadno narečno poezijo, tisto napisano v rimah, tisto, ki gleda samuo na preteklost, tisto, ki ima sam namien za se tuort smejat (al pa jokat). An san ugotovila, de tud z našin maternin jeziku, se more poviedat vse, kar praša današnja poezija, četud včasih je treba se potrudit za ušafat pravo besiedo. An, če kajšinkrat jo na ušafaš, muoraš pa narest na kako drugo vižo, de usedno utegneš poviedat, kar cješ, magari s podobami. Sevie, če se ukvarjaš z ekperimentacijo al ti je ušec pokazat, de si bardak/barka skladat kupe težke besiede za pokazat, kuo si izobražen/a an na vesokin njivoju, mislen, de rata nemogočno, zak narečne besiede so ja liepe an pojoče, pa so tud preproste, domače, kmetuške. Buj povezane z vsakdanjen an zemljo, ku z duhom.

Vien lepuo, de na bon ist z mojin poezijami ohranila od smarti naš materni jezik.

Pa vien tud, de vsak od nas, bi meu narest vse, kar more, za de bo le napri živeu.

Za kar se mene tiče, do kar bon mogla, bon le storla spoznat, kort bon hodila, našo preljubljeno besiedo.

Na manjka nič

Nie besiede

"aquilone"

v našin maternin iziku
ku na obstaiajo besiede
za stvari ki ankrat se nie nucalo

pa nie tud kletvin

v našin maternin iziku
an puno družih gardih besied
ki včasih samuo po taljansko povemo

Imamo pa

besiede ki natančno razložejo
kar cjemo poviedat
brez se bat bit slavo zastopjeni

an četud imamo besiede
malomanj pozabljene
jih je puno družih
lepih

obajastih
pune muzike
ki nas zibajo v toplih objemu

Ima besiede

za poviedat vse kar je zaries potreba
muoj materni iezik

za kar se smiejen

za kar se jočen

za kar iman vojo guorit z Buogom

Srce poje o pesmi brez meja

V spomin na pesnico Dano Ivančič iz Bovca, ki nas je letos zapustila, objavljamo članek, ki nam ga je kako leto nazaj poslala za Trinkov koledar.

Naj opišem moje veselje do pesmi, do Benečije, njenih krajev ter njenih prebivalcev. In valovanje melodije domače besede, v poeziji, ki nikoli ni poznala meja. Prav to valovanje išče svojega lastnika. Morda ga najde prav v tebi.

Mojo potrditev iskanja pričnem pri koroških Slovencih. Minilo je že več kot deset let od tedaj, ko sem se v Tinjah na Koroškem prvič udeležila novoletnega srečanja v katoliškem domu prosvete Sodalitas, katerega rektor je duhovnik, koroški Slovenec, gospod Jože Kopajnik. Kakor je bil ikona beneških Slovencev Ivan Trinko, tako je za koroške Slovence Jože Kopajnik močan branik slovenstva, vere in kulture. Na Koroškem in tudi pri nas je prepoznaven kot novodobni apostol Slovencev, ki je sam občutil zatiranje Slovencev in vendar ohranil iskrivo moč identitete.

Naslov seminarja je bil: »Slovencem bodo vremena se zjasnila«. Zvrstili so se ugledni predavatelji iz Ljubljane, Trsta in Celovca. Po odmevnih razpravah je sledila predstavitev novih publikacij, ki jih je ocenila komisija literarnih kritikov.

Pozorno sem prisluhnila, saj mi je poezija veliko pomenila, čeprav sem svoje pesmice hranila le doma v predalih. Samo pobožne želje so bile, da bi imela svojo "ta pravo" knjižico pesmi. Kritik, ki je pogovor v omizju vodil, je izjavil: »Pred seboj imamo prvenec poezije gospe N.N.

Glede na njeno starost vsebina ne more biti kaj posebno vredna. Svojo prvo zbirko pesmi gospa izdaja namreč šele ob srečanju z Abrahamom.« A, kot je pripomnil, da teh pesmi še ni utegnil prebrati. Ali pač? Pomislila sem na avtorico in v duhu delila z njo to ponižanje od kritika, ki ima besedo odločati, kaj je dobro in kaj ni ter določa čas, ki naj bi bil ustrezen za romanje na Parnas. Zvečer sem iskala tega kritika, da bi mu omenila, kako se me je ocenjevanje pesniškega prvenca osebno dotaknilo. Rada bi mu podarila nekaj svojih pesmi, da jih v samoti prebere in oceni. Žal te prilike ni bilo. Po odprtju razstave likovnih del, katera smo si ogledali v tem popoldnevu, sem se razveselila snidenja z meni dragimi znanci iz Sveč, pa tudi pomenka s pisateljem Alojzom Rebulo. Tako sem se v bližini svetovljanov in ob pričevalcih klene slovenske besede počutila bogato in nagovorjeno za lepoto Ljubezni.

Doma sem večkrat premišljala o ptici razprtih kril, ki ji nihče ne brani vzleta. Odprla sem okna, da sem prezračila notranje moči. Ko sem nekaj mesecev zatem prejela povabilo za sodelovanje na 1. natečaju: »Kal v poeziji«, organiziranim v občini Podbonesec »še čez mejo«, me je zaščemelo znotraj. Naslov je bil: »Poezija brez meja«. Zadnji dan pred iztekom roka za prijavo sem oddala eno pesem. Zaključna prireditev je potekala v vasi Kal v aprilu, na cvetno nedeljo 2004. Z možem sva se odpeljala tja. Pot se je vila navkreber in, čeprav niso beneške vasice dosti oddaljene od naših, še nikoli nisem bila v teh krajih. Lepoto narave so tega dne zakrivale meglice; mrzel dan muhastega aprila je malo skvaril razpoloženje. A bilo je nekaj v zraku, ki je dalo čutiti začetek neke skupne poti, ki nevidno silo pretaka med ljudi.

Udeležencev je bilo veliko in prisluhnili smo poeziji v italijanskem in slovenskem jeziku. Kot sem kasneje brala v časnikih, je bilo rečeno, da je bilo v tej vasici malokdaj toliko ljudi zbranih skupaj, kot jih je bilo v tej pomladni nedelji. Besede so privrele iz dna duše kot žuborenje čistih vrelcev in sporočale o naravi, o življenju, o radosti in bolečini ... Navzoči so bili predstavniki oblasti z obeh strani meje. Druženje so popestrili Nediški puobi. Mojo pesem Emavs so po izboru žirije razglasili za zmagovalno. Prevzel me je občutek radosti. Ko sem pogled spustila po str-

minah proti dolini, sem mi je zazdelo, kot bi v sanjah že videla ta prizor in ga zapisala prav v to pesem. Besedilo pesmi je bilo izpisano na leseno tablo, in je še vedno pritrjena na pročelje stavbe v vasi Kal. Natisnjena je bila tudi publikacija, kjer je bila ob drugih pesmih objavljena tudi moja, to je bila moja prva objava pesmi v literarni publikaciji. Odtlej vem, da ti Besede nihče ne vzame. Vse to je bila spodbuda, da sem v naslednjih letih sodelovala še na natečajih poezije.

Že čez nekaj tednov, prvega maja 2004 je bila Slovenija sprejeta kot nova članica v EU; od tega dne meja ni več.

Od tistega časa pa do zdaj, sem spoznala kar nekaj zanimivih beneških Slovencev. Posebno sem se vsakokrat razveselila srečanja z gospodom Viljemom Černom iz Barda, neutrudnim intelektualcem in bojevnikom za obstanek slovenske besede, žlahtnim sogovornikom in pesnikom o naravi in ljudeh. Vem, da sem veličino spoštovanega in draga človeka, vzljubila za vedno.

Leta 2011 sta me hčerki presenetili z unikatno lepo foto knjigo mojih pesmi. Naskrivaj sta pobrskali po predalu in moje presenečenje je bilo več kot veliko. Tako sem prišla do moje "ta prave" knjige. Istega leta smo ustanovili Literarni klub v našem kraju za vse ljubitelje besede. Letošnjo pomlad (2016) pa so povabilo našega Literarnega kluba Bovec sprejele štiri beneške pesnice in domačemu občinstvu pripravile nepozabni pesniški večer. Ta vez umetnosti se bo tkala naprej ...

Naj zaključim z mojim veseljem, ki sem ga bila deležna letošnjo jesen na Liesah, kamor sem bila povabljen na večer poezije »V nebu luna plava«. Poezija je preplavljala naša srca in presegala razlike v jeziku, povezovala je generacije tu in onstran meje, ki nas ločuje, zlasti v glavah. Brezmejnost misli se vzpenja in kroži v koncentričnih krogih večernega neba. Ta brezmejnost jasnine žari v neštetih zvezdnih utripih videnj našega hrepenenja. Hvaležna sem vsem, ki prižigate svoje lučke domače besede, da ne obledi v srcih. Da se nitke naše povezanosti prepletejo in utrdijo rast v prekipevanje zdravih sadov besede – brezmejne.

“Tala bo moja!”

Stuo liet nazaj je bla Benečija podobna popieglanemu prtju, vse očjeno, posiečeno, njive velike ku an tavajuč. Do Podrobom od vsih vrhi Kolovrata jih je bluo puno daj do za kraj. Sadjja puno: jabuke, seuke, cimberji te bieli, te černi, te prave čiešpe, ki se zgubjajo an še bob, broskvi, kapus an jejda, puno, puno jedrika, ki so ga žel. Te suhi ziduovi, kjer je korlo, de so se lohno griel uoži, černice, modrasi an škuščarce. Je bluo vic življenja ta po zidieh, ku donas po vsih dreških vaseh.

Drejčan so znal an takuo znajo zriezati njive an znositi zemjo go pod varh – škoda, de se tala arte zgubja –, de tala zemlja ni šla, kamer bi ona tiela. Gnuoj so nosil v košah gor po telih njivah. Je bluo tako pardielo, de ni bluo bednega špot. Brovada, ker je zrasla uoz zemlje, se je laščielu ku na šinjorina doz Milana. Puno šinjorin ta v njiv. Zajcu te dujeh je bluo puno, so jih lovil tu skopc, jedli an predajal. So bli takuo siti telega mesa, de jim je pri vsej drugi lakot šlo na metanje. Tel muoj dreški kamun an njega vasi so še dandonašnji ohranil Roženco tako, ku je bla. Nu ben, do par Berenc na plešejo vic. Je pa an pušjac telih dreških žen, ki strojejo tel praznik an so uriedne, de se dene klabuk taz glave, ker se jih srecja. Pa še don Marino, pa še kak fajmošter, ki pomaga.

Aldje, je pravla naša mat, so hodil za Roženco dol h Devici Mariji od vseh vasi an vseh dolin. Do miz Ravne, je jala, je bluo ku na sanja gledat tele precesije judi, ki so bli štmari, čeče oflokane kite, matere an stare žene so miele parpete kite v figo s farketam, facuou so miele ta za vra-

tam. Le tu cierku niso šle oglavaste an pu nage ku donas. Buog var, če se je vidla koža ta na ramanah, al Buog var tu niedra. Čeče pa so miele facuole samuo ogarnjene, nieso miele zvezane ta pod vratam. Samuo za obhajilo so se pokrile glavo. Duge kiklje, srajce lepe, zadiete ta za pas an zašite na šeroko, de niesi vidu ne kod se začnejo ne kod se finijo sisici, zak je bluo špot.

Mešetarji, placjani ogleduhi, so vse tuole gledal. Do pusta so miel diet kupe, kar je mielo za bit na žembo.

Pušjaci, adan lieuš ku te drug, so bli ta pred cierkvijo, de jih fajmošter požegna. Ker je huda ura al tuča muorjo biti ta par hiš, de se senuo na zmoče al pa ker je miela za bit tuča, de je kladiž vegnu vse, kar je bluo slavo, de niso bli ljudje lačni. Donas so pušjaci glih taki ku tenčas, le kompava, bodeča neža se je zgubila uon z njih.

Nu tele mešetarji so se oščajal okou kolaču, ki so jih predajale kolačarce, an okou telih ljudi, ki so predajal vsake sike sorte reči. Taz pod čela so gledal tele čeče, ki so bile na žembo. So bli dobro plačani, smo jal, zak gospodar je muoru ušafat "diklo", nu, ben, ženo! Tu bargeškah telih puobu se je gajalo vse sorte an de na bo špota do pusta so muorli bit ta pred utarjam. Čeče so gledale buj du tla, ma an one spod čela, zak Buog var, de se je videlo, de se ogleduvajo. Čedna, nadužna, je muorla šparat žuot za nje moža. So gledal, de je bila močna ku an "junac", vesoka, de jo nie tukla koša ta po nogah, noge ta za krajam debele, mocne an ta okuol rit šeroka, de na bo sile za rodit puno "dielucu", otuok.

Tisto lieto so parnesli gor h Devici Mariji an Toninco Štoruovo. Na parvega lieta dan so se rodile dvuojčet; nje sestrice, ki je bila velika an mocna, se je porodila te parva mrtva. Za an par ur potle tala ščica drobna, mikina, jo je bluo ko za en bobič. So jo diel go na klop blizu nje te martve sestrice, zak ni pariela bit živa. Ma kar se je nje teluo taknilo te martve sestrice je oživiela, se začela gibat an subit so jo diel tu škatlo leseno, kjer so držal globin, an tu vuno. An so potikal, de se ni pec umorila, zalival so telega otročiča an dan na dan je bila buj beštra. Do Rožence je že bla takuo mocna, de so jo parnesli h maš, de jo še ankert požegnajo. So peršli do miz Ravne njih žlahta. Njih poberin, ki je

paršu z Belgije parvič damu, je šu za mamu doh Štoram. So bli žlahta. Sedemnajst liet an je že dielu tu min. So za južno ubil dvie stare kakuoša za župo, kompier tenfan an tiste mesuo taz župe an jedrik s špeham obieljan. Tu žup so ble lazanje drobno zriezane, ku lasje. Ker so se tega najedli, je peršla gobanca. Nie smiela parmanjkat an če je bla še buj velika mizerija. Vse je bluo ta doma, samuo gospodinje so muorle znat peršparat. Maslo, jajca, oriehe, moko te bielo. Po cukar so šle tu butigo, so zamenile maslo.

Vsa žlahta je hvalila tolo čičico, tak čudež, de je živa, beden ni reku, de je bila drobna ku terpetlika. Tonih jo je vzeu tu naruočje an jo gledu an gledu. "Varvita jo", je jau, "tala bo moja!". Kabi, je jala mat, duo jo bo teu, ki je takuo drobna. Tist dan so ji prevrtal an uha, zak teta go miz Ravne, ki je bla botra, je parnesla zlate manince, jih je le Tonih parnesu taz Belgije. Oh donas bi vse denuncjal an peljal tu paražon, zak so martral otroke. So diel kuhat tu vrielo vodo an zatk od staklence an so skuhal an zauriel no iglo. Igla je predrla uha od spried, zatk so diel pa ta zad, de se nie raztrgala koža od uha. Subit manine noter, de se nie zagnojilo, zak so ble zlate. So imiel vražo, de zlate manine varjejo, de na boli glava an žuot. Kulko jokanja je bluo, pa obedan nie tarpeu. Takuo je an takuo je muorlo bit.

Lieta so tekla ku kaman du malnu. Tisto lieto bi miela Toninca za nove lieto triindvajst liet, Tonih pa štierdeset. Je viedela, de je obecjana. Ker je paršu damu je miela spledene gacje, de mu na bo mraz. Nič se ni gajalo tu žuote, ma ker je šla od obhajila jo je Tonih poskrivš pobuoscu po tisti mikini ročic. Je zagoriela taka ica tu nji, de se ji je zdielo, de bo zagoriela ku fagla.

An glih novega lieta na nje triindvajst liet je bila ojcet. Ma zvičer je biu tel Tonih du Drec an jo je ta čez vrata bušnu go na lice. De bi na maj. Ker je paršla ura za iti v cierku an so bli vsi zbrani dol doma, Tonince ni bluo. Kaka zmota! So muorli ustrojiti karte doz Rima, zak sta bla kužina. Sada pa tuole: jo ni bluo. So pravli, de monšinjor Trinko jo je meu za oženit, so bli žlahta. So klical, uekal, de so še tičjaci genjal piet, ma Tonince nieso ušafal.

Popudan pozno so jo ušafal go na solarju od hiše vso objokano. Se je spoviedala fajmostru, kaj je naredu nje Tonih. Se je posmejal tel fajmošter, ma je bla kaka se smejat. Jo je glih on učiu, de muora bit nadužna, čedna, de obedan ji na smie umazat časti, zak je smartni grieh. Sama se je že videla, kuo se cvre tu paklu. Ne viem, kuo je tel mož požgru njega učilo, ma mu je ratalo an obedan ni zviedu, zaka se je skrila.

Star mož, mlada čecha je bluo normalno an stara žena an mlad hlapac nie bluo čudno. Ben nu, če nie moglo bit dergač ... Vse sorte so aldje študieral. Ma tel grieh sta Toninca an Tonih ustrojila manjku sedemkrat; dva otroka sta umrla, pet sta jih veredila an še dva, ki nista bla od njih.

Nie bla dugo srečna tala moja Toninca. Tonih je paršu z mine bolan an tu an par liet je umru, otroke je veredila sama an se nie maj vic oženi. Tela je bila med zadnjimi ponosna Benečanka, ki je šla z Benečije s košo za košo go na Ravne.

Zemja je velika bogatija

An donas, četudi je nedelja, siečem garbido pod Salamante, moja rojstna vas, ki jo ljubim ku deb bla an človek. Sam vesela, kar vidim, de trava je posiečena tam pod vasjo an dol po njivah. Narbuj sam vesela, kar riešem od garbide an kajšan star zid, ki je bil skrit, pride nazaj na dan.

Le grede, ki siečem, gledam vsako skalo lepua postavljeno an mislim na naše stare ljudi, ki z velikim trudom so jih parpeljal atu, uzdignil an lepua zložli brez nobednega arhitekta, nobedne "gru" al kajšne druge pomoči. So nugal samua glavo an roke pune žuju an so se nimar dajal no roko dan družemu.

Se vie, de je bluo vič ljudi tu vsaki vas; je pa treba podčrtat, de ankrat so se vsi pomagal dan družemu. So se kregal, pa kar je bluo potreba, so združil moči. Adan sam na nič nardi, al le malo nardi, kupe pa se more zemjo pardaržat an tudi jo spremenit.

Ziduove so zgradil pru za pardaržat zemjo, napravt terace an, kjer je bluo buj starmuo, usadit kieki. V Idarski dolin so rasli pru lepua fažu (grah), čezeron, kompjer, pšenica, sierak. Je bluo tudi dost sadja: graz-duja, oriehu, hrušk, jabuk, čiešp an veliko kostanja.

Do druge svetovne ujske, je bluo puno mlinov dol po Idarji, ki so mlieli pšenico, sierak, jičmen. Zemja je bla velika bogatja an ljudje so jo špoštoval, čedli, dielal an ljubil.

Sada host vse požgerja, garbida povsierode hode, brušjan učefava

drievje, ki se posušjo na konac. Kar se ulije velik daž an piha močan vietar, se ulomjo vieje an deblo; zemja ne utegne udaržat kornin, ki pridejo na vrh. Kuo je škoda, kar se utargajo kornine!

Lietos je bluo puno hudih neviht, veliko starih jabuk, fig an oriehov se je zlomilo an padlo na tla. Kajšan od telih drievju niema vič nobednega gaspodarja an nobedan se mu ne parbliža za užagat suhe vjeje an jih nucat ku drva za zakurit oginj. Potle, ki lieta an lieta je rodil veliko sadja, na koncu usahne, se zlome, gnilieje an se zdrobi v zemjo. Postane spet zemja!

Pru velika žalost me prime, kar videm kornine v luft; tekrat kiek se starga tu mene. Strgane kornine parkažejo v mojo pamet obraze vseh naših ljudi (sorodnike an vasnjane), ki so muorli napravt valižo an pustit njih zemjo za iti proč za dielom: s trebuchom za kruhom. V vsaki družin tle v Idarski dolin, takuo ku v cieli Benečiji, vič ku kajšan je muoru iti po sviete po prvi svetovni ujski an še vič po drugi.

Vičkrat sam prebrala pismo, ki je pisal iz Philadelphie moj prastric Salamant Luigi, ki kar je imel 20 liet, je muoral iti v Ameriko za pomagat mater plačat duge, za rešit hišo an podjetje naše družine. Je potoval sam, takuo deleč, je sparjel vse diela an tiste narslabše, dokar ni ušafal dobro dielo an ni zapoznu punce v Clevelandu an tam je ostu do smrti.

V pismu piše, de mu veliko mankajo vas, hiša, družina, sestra, bratje, mama ...

Kar vidim, de garbida se če aršerit an pokrit kajšno njivo, mislim na mojo bižnono Tereso Clinaz an na nje tarduo življenje. Ona se ni podala, je stisnila zobe an je nardila use, kar je mogla za ne zgubit zemje.

Je paršla za neviesto dol s Klinca (Sriednje) v Salamantovo hišo. Se je oženila z mojim bižnonan Andrea Salamant, rodila je 5 otruok: Antonio, Luigi, Angelina, Pio (muoj nono) an Vicenc.

Lieta 1916 mož je umaru, je bil še mlad, ga je doletielo. Bižnona Teresa je sama ostala z veliko družino an je bla tudi začela ujska. Vsak človek, ki jo je poznu, jo je opisal ku no ženo z velikim srcam, radodarno, ki je vsiem pomala. Je skuhala nimar veliko pulento an je imiela nimar an koščič za vse tiste lačne goste, begunce, otroke, sudate ... ki so stopi-

le v nje hišo. Kar je sama ostala, je bluo veliko diela po njivah, v host, v štal; sreča, de dobri ljudje so ji pomagal, pa usedno ona je nardila puno duga. Med ujsko najstarejši sin, Antonio Salamant, je šu h sudatam an je umaru na Sabotinu.

Ko se je končala ujska, tudi drug sin, Luigi Salamant, je muoral iti proč, zelo daleč za pomagat mater an družin, ki je imiela duge za plačat an otroke še majhane za zrast. Je dielu vse, kar so mu ponudli za pošljat mater sude za rešit zemjo, ki je bla zadolžena.

Bižnona Teresa se je tudi nazaj poročila za imiet 'no moško pomuoč v hiši an družini. Sigurno za njo nj bluo lahko. An za nje otroke ni bluo lahko ga sparjet v hišo, kot očeta, moža, ki ni bil njih tata, tud če je bil pridan an dober.

Hvala Bogu počaso vsi dugi so bli veplačani an zemja je ostala družin. Otroc so zrasli an so dielal zemjo; so imiel malin dol par Idarji, ki je mliel pardielano pšenico, sierak dol pod vasjo.

Zaradi nesrečne zgodovine Idarske doline v drugi svetovni ujski an v cajtu hladne vojne, dolina an vasi so se spraznile. Sada mlini ne mliejejo vič že lieta an lieta, od njih je ostalo (višno) samuo koluo an kajšna skalla. Ziduovi se skrivajo pod spleđeno debelo koutro, ki garbide, pokrive, brušjan vsak dan an nuoč, brez genjat, pledejo pod očmi sonca an šumom daža.

Način življenja se je spremenil; če dielaš zemjo v naših dolinah, ne preživiš. Vsi takuo mislimo ...

Medtem ko siečem garbido an na dan se parkaže stara sključena, učefana venjika, ki pa ni še usahnila, mislim: »Zemja ostane velika bogatja an čaka, de kajšan se vrne za odkrit nje radodarnost.«

Nisamo vidli ure tyt w Pusti Özd

To so dëset lit, ki jë nes pütila Marija Tīgawa (Maria Lettig 1930-2014). Na radë pravila da kako to jë bilo nur naa tîmpa ano pa mlë, za to tražmišjun po nes Te rozajanski glas na jë mi odg'ala karjë čas duri od nji iše tu-w Dulë ano döpö ki na bila mi zawrëla den döbri kafe, na mi pravila da kako to jë bilo ko na jë bila ötrok ano ko na bila mloda, da kako ni so dëlali, prosili, se vasalëli. Za te litušnji Trinkov koledar si zbrala isö, ki na bila mi pravila, da kako to jë bilo tu-wnë w Pusti Ozdë tu ki ni so mëli planiño.

Alora mï tu-w Pusti Ozdë nïsono vidli, bitabu, ura tyt w Pusti Özd, pa otrocy, za odyt pa wun z te ozde po omojanike nu po listjë.

Alora tu-w Pusti Ozdë, mï somo mëli planiño, pur viš.

Alora somo mëli dno skalo ito blïzo, za tymp, itö to bilo *Bernacca* itadej, ano tu-w Pusti Özdë nišci nï mël orlaja, köj mo tata. De' valiki tej no valiko krepo ano te nümarije *romane*. Alora wsaka italikol tîmpa ni so öwkali ziz wsakaa kraja: »Ö Ona, muć be meš or?«

Be mo tata pa šla, ki na mëla ta-na livë orlej, ki na mëla to okinćacë: ulif, to žinano wödo, na mëla tobak ano na mëla orlej. Na se bala da mï ćemo owdëlet kej, na mëla pa zağon liw nu na mëla odyt rüdi ta, ki mï somo mëli išico isën.

»Ona, da muć be so or?«

Be na pa odila nu na pa se štofawala mo tata.

»Be so italukol or, nu so ite...«

Mo tata, den din, se ribijala na raklâ da:

»Ej počij, ki ja mi injet dëlet iso vïto!«

Na wzela den kolör ano na šla wžë pojütne nu na no skalo ano na ča-kala oro za oro sinco nu tej paršla sinca: ko so bile ösen na noradla *otto*, ko so bile dëvet, ki bila sinca, na noradla *nove*, inšoma na noradla orlej tu-w skali dardo na ne pet žvēčara, ki tadej döpö mï somo špuščïwali krawo na ne pet, ni so vëdli da so pet or, na nï šla *oltre*.

Alora na je ovizala jüdi:

»Pojta injyn orë w skalo ano četa vëdët da muć so or! Ja nïmin tïmpa odyt rüdi ta-na liw wen kazet ore.«

Alora itö to bila dna škula.

Alora döpö mï somo mëli no drüo skalo.

Alora isa skala, Luuğica, le, to be mëlo byt kada ta-wnë, be tëla ti jo pokazet, na bila löpo *grigia* rüdi na lipa skala valïka, mo ko ita skala pöčala sulzët, mët solze, – alora tadej kada bilo pa šüš so čakalo pa da to ma polyt. bodi za njïve bodi za tarinje –, na ġala mo tatà:

»Mućita injyn, ki leta, na ma solze, injyn to čë löpo, löpo polyt.«

Be somo bili pa kontent.

Ano invëci ko ita skala, to mëlo se paraćawet ano lyt ne trï štiri dni, na jë pirajala wsa cyrna: »Ojmë,« na ġala da, »ej ki injyn köj tasta punj karjë listja nu omojanikow, ki injyn to čë trï, štiri dni prid nikö to se wstavi.« perke, da jë čyrna skala.

Be somo bili pa kontent, ja si ġala:

»Porki na jë čyrna skala! Myn tyt pur spet wsej injyn ta-na liw, ki vï me šejatë köj ökol ti kraji, porki na jë čyrna skala!«

Tadej somo odïli rüdi ledet pa mï otrocy skalo, mo nïsomo kapïli ita-ko, ano tadej ko na pöčala spet balët:

»Mućita injyn, ki to čë se wstavit.«

Pero na nï bila konvinta mo tata. Somo mëli den klonec wun stron nyn, ta-wnë ti si lovïla vëtre na wsaki krej. Alora ko to bilo pa ki to se moltralo, ki to nï tëlo šcë se wstavit, na odïla won na isi klonec ano na jëmala trawo ano na diwala ta-na roko ano tadej te vitar ki pïel ona vedla, í to jë te pravi vitar, da: »To čë se wstavit.«

Alora na prajala nutor:

»Mučita, injyn ki vitar pĩa jošt. Zütra to će byt löpo jasno, ćemo tyt ta potöko, ćemo löpo se opret, ćemo se wmot ano ćemo vïdět suncě!«

Inšoma nes diwalo orě itako. Ano ko to bilo, itö sěno, pĩało na den drüi krej: »To se na wstawja šćě.«

Alora tadej, ko na paraćawala za jěst... pa ita skala, momo tři skale, so tři skale ki myn de' rikordo, ki be živila mile ani na mörěn zabit. Na bila löpo platasta tej na tawla maköj na diwala ištēs dvi dyski zabite bojě po tawli. Alora ko na paraćawala na ġala:

“Ně taknot plata!«

Ġa ki somo bili sïti, ki těšě sněst pa plet ziz wso minjěstro.

Na ġala: »Ně taknot plata, nu pa jědi ně, ki ko bon we rakla ja, meta se žěnot, meta raćyt racjun, to racjunico, tadej döpo bota taknüli špezo!«

Be somo rakly.

Ġalě döpo šćalě na nï těla da momo taknot plata. Na ġala, ta-na wsaki plet, na měla raćyt, ona:

»Sveti križ böow boži, wse dušice pojtě ziz nomi.«

Ja si ġala:

»Na stutě klïcet ta-na möj plet, ki ja myn rat moja, šinö to će mi sněst pa itö ano döpo ja ostajen šenče. Klïcitě ta-na weš plet mo nō ta-na möj!«

Na ġala da:

“Valïki ozyk, si spet wromonïla! Muči, ki to ti na snoda, so köj račě ise baside!«

»Ně tata, ki mlě to mi pirija, da to će pošnet žlawaćet tu-w plet nu ja ostajen šenče. Križitě ta-na Lorete nu Ančele ano ta-na Luuġa aliböj wen mo ně ta-na möj!«

Ja nïsi těla ta-na möj plet, da na ma narejet križ, ki to mi pirijalo, da to će mi sněst.

Alora na ġala:

»To so te stare baside. Muči ano skontantejse, ki Bu a će te nadüet, pa ki meš nu moja tu-w plato.«

Ki to přide raćyt, to bila ta stara basida te nadüet – invěci noše mo-

tare so gale *Skontantejtase ki Bu će wes najěst, tō ki mata* –, invěce ta stara basida to jě, Bu će wes nadüet.

Be, ja si gala:

»Na stutě mi pravit mlě isě taki basid, perke to mi na re mlě pravit isö takě! Ja si lačna ano ja myn jěst ano na stutě me šejet köj dëlet, matě mi gát rat nu-w plet ano düše nejta je tu ki ni so, klíčata si je ta-par wen mo ně ökol mle!«

Be tadej ko to bilo, bitabu, w naděje, kada somo pirajali miši damuw.

Da kaka rno vito somo dělali, nu kako somo boali pa otrocy nu pa ti valiki.

Alora ko to bilo w naděje ni so se spravili, ni so wžě vëdle žane, ito oro somo mēli tyt dōlo mojanici tu ki jě Santa Barbara, ki to se vïdlo löpo damuw, – ġo tej injyn wsě basano arbulöw!

Alora ito somo mēli se spravit, jüdi ano pa otrocy, ano somo mēli čaket taoltarjo, ki to zwonilo ta zadnja miša, ki na bila *alle dieci e mezza* itadej ki so bili jëravi izdë, ano se počala rožarija mo viš da kira rožarija? Ta di petnest mištërjow. Ni so rakly kar bila miša no oro pa rožarija ziz wse ... te pyrvi bil *Gaudioso*, bil *Doloroso* nu *Glorioso*, tři rožarije, tadej somo vëdli *su per giu* da se rivala pa miša ano to nï bilo rat tři rožarije, ni so klícali wse te Madonice ökol orì, ökol wodì, ökol prodow. Ja na vin da kë ni so odili ledet wse ise Madonice, ki ni so vëdli. Ni so ġali da mamó račýt pa za te Madonice tu-w orì, döpö te ökol ti prodow – to bo bojě murjě ony ni so wmēli račýt ökol wodì. Alora ito spet rožarje rat ano racjuni nu spet wsak ta iši ano spet löpo boali ano spet somo bili jošt.

Ano injyn ja na vin to pa mi dišplaža ki na mōramo već pero myn *dei bei ricordi* ki isö takě so na mörë zabit Luuga, da kaka rne škule somo mēli prid, ti stari jüdi ano somo žïvili jošt.

Pod pepelan ... uogje ardeči

Literarni natečaj Bruna Dorbolò 2023

Z namenom spodbuditi domače ustvarjalce v nadiškem, terskem, rezijanskem in kanalskem narečju ter prispevati k ohranjanju slovenskih dialektov videnske pokrajine sta Kulturno društvo Ivan Trinko in Inštitut za slovensko kulturo razpisali tretji narečni natečaj za kratko prozo. Tema je bila letos Zemlja. Žirija je kot najboljša dela ocenila prispevke Andreine Trusgnach, Marine Cernetig in Daria Simaza, ki so med poslanimi prispevki najboljše prikazali odnos naših ljudi do zemlje in se odlikujejo tudi po skrbno izbranem besedišču.

Koša

ANDREINA TRUSGNACH

Ti praviš, de nie ries.
Si prepričan, de naša mama nie basala v košo zemljo, od dol za krajan njive, za jo gor pruoť na varh nest, glih atu pod kamanov zid, kjer čelo pride preca na dan, če kjek previc mocnuo dažuje. Pa ti si hodu damu samuo konac tiedna, za travo posiec; nies vidu pru vse, kar je dielala te druge dni. Kar so kompier vekopoval, je nimar ahtala, de niesmo vlačil zemlje previc dou uon pruoť z matiko, de smo se ustavli za cajtan an zganil samuo, kar je bluo potriebno za kompier vegrebst, če ne gor na varhu njive tu malo cajta nie bla ostala ku suha skala.
An na skalo se na more usadit. An če na usadiš nič, za šigurno na pobereš nič. Jo je basala tu košo, pačeee! tisto takuo dragoceno zemljo, an jo se nosila gor pruoť, z nje gomnastin botan, za de na pride na varh opoka, ku k' sada si mi poviedu, de je (an ist niesan tiela iti gledat).

»Zaries, nie vic nič zemlje, v Gorenji Lasci ... se prašan, kuo smo mogli vedielat kjek, ankrat njega dni, čelih vien lepua, kuo je bluo!« Če ti je takuo težkuo mi viervat, mene, ki san videla mamu vickrat (ne samuo ankrat!) al pa pru mi necjes viervat, pa buojš za te!

Sa na muoraš, sa, morebit, ti bo kjek buj lahko.

Pa ist jo iman šele pred očmi, našo ničasto mamu, samuo de včasih gledan drugan al pa se na dan cajta za tele stare reči. Še kar je pliela, je lepua lepua stresla koranine, pried ku vrieć pleveu v taso. De ji na ukradejo zemljo, de jo na ponesejo za sabo, one, fardamane koranine od plevela, ki nieso za obedan nuc, če ne samuo za škodo, za trud an za zamujo.

Tud bote je nimar skarbnuo potukla an očedla s kako špico, pried ku iti uoz njive, za na nest za sabo tisto zemljo, ki takuo rada objema podplate. Še adno pargišče zemlje

se nie smielo uoz njive zapravt, zak tista zemlja, ki je šla uoz njive, se je zgubila tu nic, namest atu ostat za kajšan nuc.

An v kakih je bla, buoga stvar, kar zauoj premocnega daža so se runale potuočne, dol po tisti njiv takuo starmi, an gor pod zidan njiva je ratała naga. Ranjena. Jalova.

Šigurno, de je muorla zemljo gor pruoť nazaj nosit! Morebit buj za skrit tisto sramuoto od gole opoke takuo na vidinju ku za trošť, de an tist kos njive bo kjek rodiu!

Jo je prenašala gor pruoť, tud za de se ji na bo obedan smejau, za de ljudje na bojo misinli, de na zna pošteno varvat bogatije. Zak zemlja je bla bogatija, ankrat.

Če ne zaki so se bli imiel takuo puno trudit te stari za zazidat vse tiste kamanove ziduove, ki so jih pune naše doline, za vedielat magar samuo an sežanj njive po gorah? Zaki so se bli imiel kregat, takuo strupeno an brez odpuščenja, uon do smarti! med bratran an sosedan za an koščic zemlje?

Zak te drug je biu posieku travo pu metra čez konfin al pa usieku an drieru, ki nie biu njega ...

Ka misle, naša buoga zemlja, sada, ki jo pledejo an pokrivajo krotice od arbide an brušjana an nie vic pobuoščana an počesana od liepih an lahnih grabij?

Sada se prašamo pogostu, ka bo s telo našo zemljo, ki takuo ljubimo. S telo zemljo, ki imamo vpičeno v nas, ki takuo lepue smo jo poznal an prehodil par nogah, dokjer niesmo muorli ratat tud mi previc nagli za lovit telo življenje, ki lieta pred nan? An ka bi jal, sada, naši te stari stari, ki so jo neudaržano an spošteno obdeluval brez obednega malega končicja zapustit an ki so znal luožť v nuc pru vse, kar jin je zarodila?

Če nie bla imiela zaries obednega valuorja, tela Božja zemlja, ki dost ljudi nie bluo umarlo, od kar je paršu človek na sviet! An sada pa, ki bo z njo, tle par nas, kjer ziduovi se posuvajo, bune drierja se suše an

poderjajo za sabo tud tiste zdrave, ku de b'
igral na an strašan domino?
Ki bo tud z nan, ki imamo od nimar jezik
pun zemlje an takuo malo znamo nucat
koše, donášnji dan?

An takuo je že jesen

MARINA CERNETIG

Tud magla, ki zjutra leži na zemji, je začasna, sonce se parkaže al pa an vietrič jo razpiha an zemja spet zadiha. Takuo naj bi bluo za vsakega, učila zemje jih je še an še za tistega, ki jih če. Pa ki pomaga, kar čuješ, de reči grejo po soji pot, četud gledamo, naj cajt gre za zemjo. Se ora, usadi, gnoji, obrieže, se nardi vse, kar je potriebo, pa tista počasnost, ki jo potrebuje vsako sienje za zrast, donas na buga vič svieta. Tisti arztargan cajt ima take velike jame ... rane, kjer skuoze na tečejo bogatije jubezni, hvaležnost za kar imamo, pomoči temu, ki na zmore, miru an spoštovanja za vsakega, odlietajo pa nasreče - zaki zemja nam če poviedat (an kaže), ka je pretarpiela zauojo nepremišljenega diela judi – an sovraštva, ki ga judje le siejejo za suoj nuc.

Pa suhe perja plešejo v vietru, kar padajo. Padejo an tu kup zakopajo, kar je ratalo an kar nie, sa zemja pobere te dobre an te slave

an nam nazaj šenka življenje vsako spomlad, zaki mraza, ki donas je veliko vič, na rivamo utihniti z darvmi, ki nam jih daje zemlja ... za ogriet sviet nie vič zadost špurget an tud donašnje ogrevanje ne.

An ne samuo ... še jesenske gorke farbe jih arzmetavajo tisti pihachi, ki puno rapotajo, za odpihat perja, ki jih je saldu vietar oku nosu. Vse se hladi an začefa, duo ima še pihavko za oginj oživiet ... če je korlo, si samuo no malo popihu an je ratu oginj. Ma tist oginj, ki nie za škodo. Tist oginj, ki je pomagu zemji živiet, zaki kresuovi so bli nareti tud s tistim, kar si pograbu po puoji.

Od sveta vemo vse, ne samuo, kar se gaja v naših zapartih hišah. Ankrat vrata so ble odparte, mraz je biu pošten, si viedu, od kod pride ... fulilo je skuoze glaže, skuoze špranje tu podu, ta pod vrates an tist madon gorak pod koutrami je ugreu pastiejo an sarce. Led je biu led an si viedu, de ga zemja ugreje an staji.

Zaki ku zemja, ki si vzame suoj cajt za se
odpočit, zima je dala no malo počitka judem
... na špurgete se je saldu ki kuhalo, vriela
uoda an korac ta par zide, kalderin za kafe,
an kar je bla ura, proč želiezne obroče an
not kotlič za pulento. Kar je zavriela uoda,
se je osolilo an potle počaso počaso se je
moko usulo an mešalo, mešalo, de na ratajo
ocvajki ...

an potle le tiste roke, ki celo lieto so ble v
stiku z zemjo, s pulentarjan so mešale moko,
dok nie zadišala vsa hiša, klanac al duor
... an tud puot, ki je tekla dol po lic, je bla
podobna tisti martre diela v zemji.

Pa veseje, kar se je vekidalo na dasko
pardielo, je bluo glih tako, ku kar lieto je
bluo dobro an se je shranilo puno za zimo.
Bohloni, zemja.

Ankrat judje, ki so dielal tu gruntu, so te
počastili z liepimi glasuovi an piesmi, ki
so se čule od kraja do kraja ... dielo je bluo
težkuo, pa se je veselo poskarbielo. An

skarbielo, za de zemja bo čedna, plodna, de
bo pardielo.

So lepuo viedli, de nie konca an kraja, de
vse, kar konča, spet začne. Donas ne saldu v
pravem cajtu.

Kor se ukoreniniti ku drievja, če korenine so
glaboke, vieš, de kar pustiš iti, ušafa njega
pot, pried al potle.

Po zime pride spomlad.

Klumpaci pusta an svetloba blumarjev
pravejo, de zemja je parpravjena nam šenkat
novo muoč an nove farbe. Nasmieh na usteh
za drugo zimo, ki je šla.

Vemo, de kar se začne vračat sonce, takne
uodo du korite an se zablišči skuoze okno,
smo parpravjeni znuovič začet. Uoda
veščuri uoz zemlje an nazaj vse se gibje, vse
rase.

Vso nje muoč jo videmo an čujemo, kar
uonjajo lipa an bazovina, kar sviet diši po
travah, zejah an rožah ...

Seviede zemja je saldu dala puno diela ...

tista lešča, kuo je hitro rasla! An pokrive?!
Ankrat so ščapiele oku nogi an donas so
ratale imenitna župa. Pa tu vsakem kantone
so ble tud tiste violaste pokalce ... pok pok ...
an potle si čaku, ku tek hode gobe brat, de je
paršu nazaj cajt an se je vezoriela še kajšna.
Zemja da an raduost. Brez obupu, s
sparjemanjan an s troštan vie, kuo nam
pomat.

Judje pa na čujejo nje glasu, previç šumi
saldu tu ušes ... pozime zemja spiye, ma judje
na spiejo, na odpočijejo nikdar možgane,
za de bi jim an žarek sonca al tud lune
pošepetu, de nie potriebe borb, de nie
potriebe zmešnjav, de na zemji je prestora za
vse, de vsak more varvat njega koščič zemje
v mieru.

V mieru. Četud ries je, de pusti živiet an
zvite garbide, ki se uijajo an uijajo.

Vsaka rieč ima suoj nuc, so parvli te stari.

Zemja an nebuo vejo zaki.

Takuo od venčnosti, miesci grejo an pridejo,

zemja da an zemja počiva, je cajt diela an
cajt pardiela, ku zora an zahod, ku luna, ki
pada an ki rase spet, ku nuoč an dan, luč an
tama, sonce močnuo an sonce šibkuo.

Zemja je mat, vsakemu da ki, če ne družega
tla, kjer hodit an gledat napri.

Takuo ki prav sarženska krivapeta, oči
napri an štopienje od zad, gledat napri brez
pozabit, na kar je bluo. Te dobre za zbuojšat
an te slave za ... zbuojšat al pustit iti.

Sa suhe perja padajo lahne, zaki vse se spet
prerodi.

Hvaležni smo ti, zemja, za vse, kar donas
tarpiš zauoj nas an za kar dobrega nam
vračaš.

Četud je takuo, ki je.

Ščink

DARIO SIMAZ

Toni al pa Ščink – takuo ki so ga klical parjatelj, ker teokrat je bila navada dati skoraj vsakemu drugo izmišljeno ime – se je rodiu v kmečki družini. Nona ga je navadla molit, že pried ki je začeu guorit. Buj naprej, mama mu je pokazala, kuo bo trieba skarbiet za kakuoša, praseta an za krave; potle tata ga je učiū brusit an klepat koso, dielat puoje, posieč host. Kar je zrastu, je ratu vesok an močan, an zdravje mu nie manjkalo. Pru dobar kumet!

Se vie, je začeu tudi pit an kadit. Včasih je ratalo, de je piu previč. Kar je biu pijan, je ueku an kleu. S cajtam tele garde navade so ga malo zmotile. Je zgubu viero an mu je odšla voja za dielat. Vsakemu se je špodielu, kar je pravu, de neče dielat, zaki zemlja je previč nizka za anj. Če je ratalo, de včasih je malo dielu, vse tiste, ki je pardielu, je zapiu v vino. Ratu je pravi lump!

Lieta so šle naprej, an čeglih je biu šele na žembo, čiče ga nieso marale. Kadar je šu v

vas, če nieke čiče so vargle oči na anj, matere, ki so ga lepuo poznale, so mu dale zastopit, de bi bluo buojš, de se ne uarne vič v tisto hišo. Če si tieu imiet hčerko, teokrat si muoru bit vseč tudi materi! Hčerke predvsem so gledale lepoto moža. Matere so gledale, kakuo se obnaša: če je dobar dielovac, če bo skarbeu za družino. None pa so se bale, de famoštar ga ne bo oženu, zak je kleu an nie vič hodu k maši. Starši so mislili vse na drugo vižo an so bli nimar blizu hčera, ki so morale poslušat pridge an ga gledat od deleč.

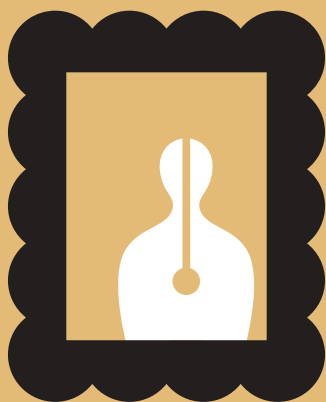
Tuole Ščinka nie dost motilo, kier on je ušafu veselje v vinu. Punokrat je biu takuo pijan, de nie imel moči za se uarnit damu, an če je bla nuoč, vsak kazon al pa hlieu je biu dobar prestor za spat. Tuole se je godilo nimar buj pogostu, takuo an on je ratavu vsak dan buj duji. Če je niek dielu, je bluo samuo za preživiet. Njega parva ceringa je bla vino; kar je biu brez sudu, je šu ščinat an pobrau ostajke po njivah. Je jedu tiste, ki je ušafu:

sadje, grazduje, pšenico, sierak, takuo ki dielajo ptič al druge žvine.

Včasih rata, de narava se obarne strašnuo pruoť človeku, an tuole je ratalo! Adno lieto, že od zime nie padu daž an vse tiste, ki je bluo usajeno, al nie veliezlo al se je posušilo. Šuš je šla naprej za puno miescu an sonce je ratavalo nimar buj močno; trava se je začela šušit, potle je sahnilo tudi drierje. Zaries je bluo strašnuo. Nie bluo nič za jest, ne za človeka ne za žvine.

Ščinku, ki je lajhau po puoju, su krulile čarjeva za lakotjo. Ries je biu lačan an nie najdu jedila. Je bluo že an cajt, ki je biu strezel, ker nie imeu vič sudu za vino. Gledu je prestore, tam ki ne tuče sonce, de bi se odpočiu pod sienco, ker je biu brez moči. Je začeu mislit, de če bo šlo takuo naprej, bojo vsi umarli za lakotjo. Tudi on! V nieki sienci je zagledu na zemlji nieke reči obalaste, ku mali kamančki. Se je parbližu, je pogledu buojš an je vidu, de so kompierji. Lahko so

ostali od lanskega lieta al pa so od ostalih zrasli drugi. Se je sklonu an z rokami je začeu rit zemljo. Je dielu ku kart. Je pobrau niešne kompierje. Ni imeu vič cigaret za kadit, pa mu so ostali fulminanti. Tudi če je bluo gorkuo an suhuo, je paržgau majhan oginj an je luožu kompierje pod pepeu, de se spečejo. Je začeu jest, kar te parvi je biu šele saruov. Potem, na naglim, vse druge. Muoč mu se je malo uarnila, pa lakota je bila velika, takuo je vartu an vartu. Z rokami je zdrobiu zemljo an je najdu vmies druge male kompierje. Je biu takuo veseu, de je bušnu zemljo, ki jo je imeu v rokah, an je vzdignu glavo pruoť nebesam. Je imeu potrebo niekemu se zahvalit za tisto srečo, a nie viedu, kamu. Nie viervu vič na Boga, takuo je nazaj znižu glavo an jau na glas: "Hvala, hvala tebi, zemlja, ki me nies zapustila an še donas me rediš!"

Francu Jerončiču v spomin

Na predstavitvi Trinkovega koledarja 2019 smo se v kulturnem domu v Špetru zadnjič srečali s Francem Jerončičem, dolgoletnim prijateljem Benečije. Bil je protagonist s sinom Zoranom prispevka "Meja globoka kot rana", ki ga je napisala Suzy Pertot in je tisto večer tudi spregovoril. Kljub visoki starosti (95 let) je ustal in še enkrat izpovedal svojo navezanost na Benečijo in Benečane in obenem izrazil skrb za zapuščeno Idrsko dolino.

Svoje aktivno in ustvarjalno delo je Franc Jerončič nadaljeval skoraj do konca življenja. Umrli je 18. februarja 2023, ko je bil 100 let star. Večni mir počiva na pokopališču pri Marijinem Celju nad Ligom, v kraju, kjer so se domačini in Benečani stoletja srečevali, saj je bila tista ena od naših najbolj priljubljenih romarskih cerkva. Na zadnji poti so ga v svojih lovskih oblekah spremljali lovci iz vse Idrske doline z ene in druge strani meje.

V Benečiji, zlasti v Idrski dolini, je Franc Jerončič imel veliko prijateljev že od otroških let. »Bili smo tesno povezana družina ... « je pripovedoval. »Bili smo tako ubogi, da smo potrebovali drug drugega«. Nova prijateljstva so nastala med partizansko vojno proti nacifašizmu in v povojnem času, kljub meji, ki je nasilno ločevala Slovence na obeh bregovih reke. Redno je hodil na Dan emigranta, na Kamenico, se družil z Izidorjem Predanom, Birtičem in drugimi partizani. Bil je naročen na

Novi Matajur, Dom in Primorski dnevnik. In srečanje z njim, ko je hodil plačevat naročnino, je bilo vedno zelo prijetno in spodbudno.

Veliko je prispeval k poznavanju Idrske doline in Kanalskega Kolovrata, saj je bil izjemen pripovedovalec, poznal je veliko zgodb o ljudeh in krajih ob Idriji, ki jih je pripovedoval slikovito in s smislom za humor. Njegov sin jih je pa zapisoval in dopolnjeval s fotografijami in raziskavami na terenu. V soavtorstvu Franca in Zorana Jerončiča je tako izšlo pet knjig. Prvo svetovno vojno in njene posledice sta obdelala v knjigi "Nepovabljeni 1915 – 1917 Na Kolovrat in v dolino Idrije". "Bratje Slovani" je naslov knjige, v kateri sta predstavila dolgo pot avstrijskega vojaka Franca Jerončiča in druge zgodbe. V knjigi "Življenje na Kanalskem Kolovratu" pa sta avtorja podrobno opisala in popisala vasi in zaselke, hišna imena družin na območju, kjer je meja po drugi svetovni vojni težko vplivala na življenje ljudi in je tudi zaradi prekinjenih povezav pospešila odseljevanje. Od 73 zaselkov z začetka 20. stoletja jih danes živi le še tretjina in če je bilo 1910. leta 1.500 prebivalcev, jih je danes kakih 300. Gre torej za izredno zanimivo in dragoceno pričevanje o zgodovini in ljudeh tistih krajev.

Franca Jerončiča so mnogi poznali tudi zaradi njegovega etnološko-rezbarskega muzeja v vasi Melinki, ki je bil vključen tudi v evropski projekt ZborZbirk. V njem hranijo kakih tristo predmetov oz. zemljevidov in drugega arhivskega gradiva iz prve svetovne vojne, ki se vsi nanašajo na Kanalski Kolovrat. Kotiček je namenjen drugi svetovni vojni. Bogata je njegova etnološka zbirka. Na ogled v muzeju pa je tudi njegovo rezbarsko delo, ki se mu je Franc Jerončič posvetil v zadnjem obdobju svojega življenja in je izdelal kakih 300 skulptur.

Naj v mieru počiva.

© 2000 The McGraw-Hill Companies
All rights reserved.

Iz našega dela

6.1.2023

Čedad, gledališče Ristori
59. Dan emigranta
organizacija: SKGZ in SSO videnske
pokrajine
sodelovanje: Kd Ivan Trinko

15.2.2023 – 22.2.2023

Špeter, Slovenski kulturni dom
Premiera dokumentarnih filmov
Da beseda, ki smo jo podedovali,
ne izumre

15.2.2023

Viljem Černo

22.2.2023

Izidor Predan

produkcija: podjetje Video pro d.o.o.
režija: Aljaž Škrlep
organizacija: Kd Ivan Trinko
sodelovanje: deželni sedež Rai za FJK
– Slovenski program, podjetje Video
pro d.o.o., ISK- Inštitut za slovensko
kulturo

24.3.2023

Špeter, SMO – Krajinski in pripovedni
muzej
Literarno srečanje ob mednarodnem
dnevu poezije

Miroljubni upor poezije
gosta večera:
pesnica in literarna kritičarka
Petra Koršič
pesnik in prevajalec Gašper Malej
predstavitev: Michele Obit
glasba: Zeno Tami
organizacija: ISK – Inštitut za
slovensko kulturo
sodelovanje: Kd Ivan Trinko

24.3.2023

Ter (občina Bardo), socialni center
"Lemgo"
ponovitev gledališke predstave
Corretto Žganje
igralka: Marta Riservato
performansa s projekcijami:
Anna Givani / The Bloom Machine
glasbeni vložki: Renato Rinaldi
zbirka pričevanj: Dora Ciccone,
Vida Rucli, Aljaž Škrlep
za projekt Radio Tihotapci, Pričevanja
o prehajanju in tihotapljanju
organizacija: Kd Ivan Trinko
sodelovanje: Center za kulturne
raziskave

30.3.2023

Predstavitev zbornika
Slovenski medji v Italiji nekoč in danes
izdala: Slovenska matica

sodelovanje: Nadja Rocelli,
Danijel Grafenauer
organizacija: Kd Ivan Trinko

21.4.2023

Špeter, Slovenski kulturni dom
ponovitev gledališke predstave
Corretto Žganje
igralka: Marta Riservato
performansa s projekcijami:
Anna Givani / The Bloom Machine
glasbeni vložki: Renato Rinaldi
zbirka pričevanj: Dora Ciccone,
Vida Rucli, Aljaž Škrlep
za Radio Tihotapci, Pričevanja o
prehajanju in tihotaplajnju
organizacija: Kd Ivan Trinko
sodelovanje: ISK – Inštitut za slovensko
kulturo

17.5.2023

Čedad, knjižnica Kd Ivan Trinko
ob Mednarodnem muzejskem dnevu
srečanje: Muzeji in pravljice
izkušnja Muzeja rezijanski ljudi in
predstavitev publikacij
organizacija: Muzej rezijanskih ljudi
sodelovanje: Kd Ivan Trinko,
Rozajanski dum, Planinska družina
Benečije, Zahrar Kulturzirkul,
Kd Fulgenzio Schhneider

18.6.2023

Pohod čez namišljeno črto
Topoluove – Livek
kulturni program: Marta Riservato
(Corretto Žganje), Beneško gledališče,
Bruno Grosar z Livčani,
Roberto Bergnach
organizacija: Kd Rečan_Aldo Klodič,
Krajevna skupnost Livek
sodelovanje: Kd Ivan Trinko,
kolektiv Robida

25.6.2023

Mittelibro
Čedad, Curtîl di Firmine
Predstavitev knjige

Il giorno in cui finì l'estate
avtor: Sebastijan Pregelj
založba: Bottega errante edizioni
pogovor z avtorjem: Michele Obit
organizacija: Kd Ivan Trinko,
La Libreria
partner: Mittelfest
sodelovanje: La Libreria, Il Curtîl di
Firmine, Študijski center Nediža

15.9.2023

Slofest
Trst, gledališče Miela
ponovitev gledališke predstave
Corretto Žganje
igralka: Marta Riservato
performansa s projekcijami:
Anna Givani / The Bloom Machine
glasbeni vložki: Renato Rinaldi
zbirka pričevanj: Dora Ciccone,
Vida Rucli, Aljaž Škrlep
za projekt Radio Tihotapci, Pričevanja
o prehajanju in tihotaplajnju
organizacija: Kd Ivan Trinko
sodelovanje: Zveza slovenskih
kulturnih društev ETS

27.10.2023 – 18.11.2023

Čedad, Cerkev S. Maria dei Battuti
skupinska mednarodna razstava
Kultura gradi mostove
organizacija: Kd Ivan Trinko
sodelovanje: Kulturni dom Gorica,
Muzej rezijanskih ljudi, SKS Planika,
Zveza slovenskih kulturnih društev
ETS, Občina Čedad
predstavitev razstave: Igor Komel,
Andrea Bellavite
glasbeni utrinek: učenci dvojezične
šole P. Petričič pod vodstvom dirigenta
Davida Klodiča

Prireditvi v času razstave

11.11.2023

dokumentarni film
Slovenci v Kanalski dolini
režija in scenarij: Matjaž Podlipnik,

Mateja Cuznar Zadnik (Zavod SiKult)
 produkcija: ATM TV Kranjska Gora
 organizacija: Kd Ivan Trinko
 sodelovanje: Slovensko kulturno središče Planika

18.11.2023

predstavitve dvojezične zbirke pravljič
 Nove pravice z Rezije – Ta Ladinina lisica / Nuove favole di Resia – La volpe di Ladina / Nove pravljič iz Rezije – Ta Ladinina lisica
 avtorica: Catia Quaglia
 ilustracije: Urša Volovšek
 izdaja: Kd Ivan Trinko v sodelovanju z Muzejem rezijanskih ljudi
 sodelovanje na večeru: Ženska vokalna skupina in godci rezijanske folklorne Skupine "Val Resia APS"

13.12.2023

Špeter, Slovenski kulturni dom
 predstavitev: Trinkov koledar 2024
 izdaja: Kd Ivan Trinko

nagrajevanje narečnega natečaja
 Pod pepelam ... uogje ardeči
 razpisali: Kd Ivan Trinko, Inštitut za slovensko kulturo

Narečni literarni natečaj za kratko prozo

Pod Pepelam ... uogje ardeči
 Literarni natečaj Bruna Dorbolò 2023
 razpisali: Kd Ivan Trinko, ISK – Inštitut za slovensko kulturo

Publikacije

Nove pravice z Rezije – Ta Ladinina lisica / Nuove favole di Resia – La volpe di Ladina
 Nove pravice z Rezije – Ta Ladinina lisica / Nove pravljič iz Rezije – Ta ladinina lisica
 avtorica: Catia Quaglia
 ilustracije: Urša Volovšek

Trinkov koledar za leto 2024

Stenski koledar 2024: Buše,le,
 od rože do rože ...
 izdalo: Kd Rečan_Aldo Klodič
 sodelovanje: Kd Ivan Trinko

Stenski koledar: Lieto 2024
 izdalo: Center za kulturne raziskave
 sodelovanje: Cerkev Bardo,
 Kd Ivan Trinko

Društvena spletna stran www.kries.it

Knjižnica KD Ivan Trinko
 spletni katalog:
<http://www.winknj.si/OPAC/10005>
 e-mail: kdtrinko.bib@kries.it

Foto: Graziano Podrecca.

Leto 2022

» Bibliografija je strokovno-znanstvena dejavnost, ki zbira, vrednoti, izbira, vsebinsko analizira in opisuje tiskane ali drugače razmnožene javnosti namenjene tekste – bibliografske enote.« (Logar, Uvod v bibliografijo, str. 15). Slovenska bibliografija videmske pokrajine zajema vse monografske in serijske publikacije, ki govorijo o Slovencih s tega območja, dela slovenskih avtorjev in založnikov iz videmske pokrajine ter dela v slovenščini ali v slovenskem narečju, ki so nastala na obravnavanem ozemlju.

Popis obsega publikacije, tako v tiskani kot digitalni obliki, ki so izšle v letu 2022. Med monografije uvrščamo tudi stenske koledarje, razglednice, kartografsko gradivo in glasbene tiske, ki sicer spadajo med neknjižno gradivo. Bibliografija vsebuje tudi starejše enote (do 6 let nazaj), ki so izostale iz prejšnjih seznamov zaradi težav pri pridobivanju gradiva in bi brez objave izpadle iz popisa. Označene so z zvezdico (*). Bibliografija je urejena po knjižničnem klasifikacijskem sistemu UDK (Univerzalna decimalna klasifikacija) z dodatkom naslovnega in imenskega kazala.

Bibliografija je izdelana z računalniškim programom COBISS3, saj je Narodna in študijska knjižnica (NŠK) polnopravna članica sistema COBISS, ki trenutno vključuje in povezuje 928 slovenskih knjižnic iz celega sveta. Skupaj ustvarjajo bogato vzajemno bazo bibliografskih podatkov, ki je v celoti dosegljiva na spletni strani www.cobiss.si ali pa preko posamezne ustanove, kot na primer na spletni strani NŠK (www.knjiznica.it).

Letna bibliografija nastane na podlagi gradiva o Slovencih v Italiji, ki ga NŠK kot osrednja knjižnica Slovencev v Italiji, zbira, popisuje in hrani, zato računa na sodelovanje vseh, ki izdajajo knjižno in neknjižno gradivo. Izročitev vseh publikacij knjižnici, tudi najmanjšega biltena, je torej bistvenega pomena.

05 Serijske publikacije

1

ČRKOVA nevihta. - [Špeter : Dvojezična osnovna šola, 2009?]- . - 30 cm

[2021/2022]

Občasno. - *Opis po: 2010.* - *Besedilo v slov. in it.*
COBISS.SI-ID 8217068

2

DAL San Martino : bollettino d'informazione. - [Anno 1, n. 1 (1961)]- . - Liessa di Grimacco (UD) : Parrocchia, 1961- . - 33 cm

60 (2022), n. 1-2

Trikrat letno. - *Opis po: Anno 56, no. 1 (2017).* - *Pretežno v it. z besedami, stavki ali članki v beneškoslovenskem narečju*
ISSN 2612-3967 = *Dal San Martino*
COBISS.SI-ID 2758124

3

DOM : kulturno verski list. - Cividale : Società coop. editrice Dom, 1966- . - 47 cm

57 (2022), št. 1-22

Štirinajstdnevnik. - *Večkrat začne z novim štetjem.* - *Dodatek k nasl. se spreminja.* - *Založnik se spreminja.* - *Format se spreminja.* - *Ima suplement ali prilogo: Sveta Marija iz Porčinja*
ISSN 1124-6472 = *Dom (Cividale)*
COBISS.SI-ID 30191873

4

EMIGRANT : bollettino dell'Associazione emigranti sloveni Friuli-Venezia Giulia = glasilo Društva slovenskih izseljencev Beneške Slovenije. - Orbe : Associazione emigranti sloveni Friuli-Venezia Giulia ; Cividale : Unione emigranti sloveni del Friuli-Venezia Giulia, 1969- . - 29 cm

2022, n. 1/2-3/4, 5-6, pril.

Občasno, nato dvomesečnik. - *Od leta 1969 do 1974 izhajal v kraju Orbe (Švica), od l. 1981 izhaja v Čedadu (Italija).* - *Emigrant ni izhajal med leti 1975-1980.* - *Od l. 1982 se dodatek k nasl. spreminja.* - *Format se spreminja*
ISSN 2039-876X = *Emigrant (Orbe)*
COBISS.SI-ID 29808641

5

GALEB : mladinska revija. - Letn. 1, št. 1 (1954/1955)- . - Čedad : Zadruga Novi Matajur, 1954- . - 24 cm

68 (2021/2022), št. 5-8, 9/10

69 (2022/2023), št. 1-4

Dostopno tudi na: <http://www.galeb.it/>. - *Mesečnik (med šolskim letom).* - *Do letn. 39 (1992/1993), št. 2 založnik: Trst : Založništvo tržaškega tiska.* - *Format se spreminja*
ISSN 1124-6480 = *Galeb (Čedad)*
COBISS.SI-ID 29761793

6

GALEBOV šolski dnevnik. - 1983/1984- . - Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1983- . - 20 cm

2021/2022

Letnik. - *V šolskem letu 1993/1994 in 1997/1998 izšlo z nasl. Šolski dnevnik slovenskih denarnih zavodov Furlanije-Julijske krajine.* - *Izdajatelj: leto 1997/1998 - Sergio Schiberna editore; leto 1993/1994 - Gruppo Stampa Editoriale; od leta 1994/1995 dalje (razen leta 1997/98) - Zadruga Novi Matajur.* - *Suplement ali priloga k: Galeb (Čedad) = ISSN 1124-6480*
COBISS.SI-ID 28987904

7

II GIORNALE di Resia : quadrimestrale di informazione dell'amministrazione comunale di Resia. - Anno 1, n. 1 (dic. 1990)- . - Prato di Resia : Amministrazione Comunale di Resia, 1990- . - 32 cm

33 (2022), n. 1-3

Trikrat letno. - *Popis po: Anno 24, n. 1 (apr. 2013).* - *Pretežno v it., posamezni krajši članki v rezijanščini*
COBISS.SI-ID 30357760

8

NÄŠ glas = La nostra voce : periodico del Circolo culturale Resiano „Rozajanski dum“. - Anno 5 [i. e. 1], no. 1 (dic. 2005)- . - Prato di Resia : Circolo culturale Resiano „Rozajanski dum“, 2005- . - 30 cm

18 (2022), n. 1

Enkrat do dvakrat letno. - *Besedilo v rezijanščini in it.*
COBISS.SI-ID 231738112

9

NOVI Matajur : tednik Slovencev videnske pokrajine. - Leto 1, št. 1 (1974)- . - Čedad : ZTT, 1974- . - 49 cm

2022, 1-50

Tednik. - Besedilo v slov., it. in beneškoslovenskem narečju. - Od št. 20 [i. e. 22], leto 1992 (20. jun.) dalje založnik: Soc. coop. Novi Matajur. - Je nadaljevanje: Matajur ISSN 1124-6626 = Novi Matajur COBISS.SI-ID 29265409

10

ROBIDA. - 2015, n° 01- . - [S. l. : s. n.], 2015- . - 30 cm
2022, št. 8

Urednici Maria Moschioni in Vida Rucli. - Besedilo pretežno v it., nekateri članki v slov. COBISS.SI-ID 10080236

11

SLOVIT : bollettino di informazioni = informacijski list Slovencev v Italiji. - Anno 1, no. 1 (1999)- . - Cividale del Friuli : Most, 1999- . - 30 cm

24 (2022), n. 1-10=277-286

Dostopno tudi na: <http://www.dom.it/category/slovit/>. - Mesečnik ISSN 1826-6371 = Slovit (Cividale del Friuli) COBISS.SI-ID 100705024

12

SVETA Marija iz Porčinja : versko-kulturni bilten = Santa Maria di Porzus : bollettino religioso-culturale. - Leto = anno 1, št. = n. 1 (2017)- . - Čedad = Cividale del Friuli : Most, 2017- . - 43 cm

6 (2022), št. 1-3

Trikrat letno. - Supplement ali priloga k: Dom (Cividale) = ISSN 1124-6472 COBISS.SI-ID 10476268

13

TRINKOV koledar za Beneške Slovence za leto - 1953- . - [S. l.] : samozal., [1952]- . - 15 cm
2022

Letnik. - Nasl. se spreminja: za leta 1968-1985: Trinkov koledar za navadno (ali prestopno) leto ...; za leta 1993-1998: Trinkov koledar za leto ...; za leto 1999 in dalje: Trinkov koledar ... - Založniki se spreminjajo: za leta 1954-1960: Rev[erendo] Vall[entin] Reven in delavci Beneške Slovenije v Belgiji; za leta 1968-1981: samozal.; za leta 1982-1985: Kulturno društvo Ivan Trinko, Čedad; za leta 1992-1999: Zadruga Lipa, Špeter; za leto 2000 in dalje: Kulturno društvo Ivan Trinko, Čedad. - Format se spreminja: za leta 1953-1985: 15 cm; za leto 1992 in dalje: 21 cm. - Koledar za leta 1986-1991 ni izšel ISSN 1124-6790 = Trinkov koledar COBISS.SI-ID 28988160

14

La VITA cattolica : settimanale del Friuli. - Udine : La Vita cattolica, 1923- . - 44 cm

99 (2022), n. 3-49

Opis po: Anno 78 (2000), n. 5. - Enkrat mesečno stran v slov. ali beneškoslovenskem narečju z nasl. Po slovensko. - Od l. 2015 do l. 2018 je str. „Po slovensko“ objavljena v pril. Eventi, cultura e sport ISSN 1120-9399 = La Vita cattolica (Udine) COBISS.SI-ID 30742272

15

VITAINSIEME = Življenjekupe : bollettino delle parrocchie di S. Leonardo AB. (S. Leonardo) e di S. Paolo (Stregna). - Anno 1, n. 1 (dic. 2001)- . - San Leonardo : [Parrocchia], 2001- . - 30 cm

22 (2022), n. 1-2

Trikrat letno, od l. 2015 dvakrat letno. - Pretežno v it. - Letn. 2, št. 2 ima slov. naslov Življjetkupe, od letn. 2, št. 3 dalje slov. nasl. Živjetkupe. - Od leta 2016 napačno štetje letnikov. - Je nadaljevanje: Bollettino parrocchiale di San Leonardo COBISS.SI-ID 2226156

16

ZVEZA slovenskih kulturnih društev (Gorica ; Trst ; Videm)

Zvezopis : letno poročilo ... / ZSKD. - 2017- . - Gorica ; Trst ; Videm : Zveza slovenskih kulturnih društev, 2018- . - 30 cm

2022

Letnik COBISS.SI-ID 28947971

2 Verstvo. Bogoslovje

17

EHRLICH, Lambert, 1878-1942

Svete Višarje / Marijin častilec (Lambert Ehrlich) ; [uvodna beseda Matija Ogrin ; spremna študija o Lambertu Ehrlichu Helena Jaklitsch]. - Prenovljena izd. - Ljubljana : Družina, 2022 (natisnjeno v Sloveniji). - 95 str. : ilustr. ; 16 cm

Z višine svetih Višarij / Matija Ogrin: str. 5-8. - Lambert Ehrlich - veliki sin slovenskega naroda / Helena Jaklitsch: str. 63-95. - 300 izv.

ISBN 978-961-04-0923-6 : 9,90 EUR

COBISS.SI-ID 114841859

18

ELOÏ, Eloï lemà sabahtàni? : križev pot posvečen Beneškim Slovencem = via crucis dedicata agli Sloveni della Benečija / [uredila, a cura di Luisa Cher, Igor Černo]. - Bardo : Center za kulturne raziskave = Lusevera : Centro ricerche culturali, 2022 ([Gorica] : Grafica Goriziana). - 16 str. : ilustr. ; 30 cm

Na nasl. str. so navedeni skladatelj, glasbene skupine in ostali sodelavci koncerta. - Vzpor. besedilo v slov. in it.

COBISS.SI-ID 108284675

32 Politika. Manjšinsko vprašanje

19

CONFERENZA regionale sulla tutela della minoranza linguistica slovena (3 ; 2021 ; Trieste)

Terza conferenza regionale sulla tutela della minoranza linguistica slovena, Trieste, 12 e 19 novembre 2021 / raccolta di atti a cura di Devan Jagodic ; [traduzioni Laura Castegnaro, Martina Clerici, Jerneja Umer Kljun ; fotografie Giada Genzo, Damjan Balbi, SLORI - Slovenski raziskovalni inštitut]. - Trieste : Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, Consiglio regionale, 2022. - 244 str. : ilustr. ; 30 cm

Dostopno tudi na: <http://www.slori.org/it/progetti/supporto-tecnico-scientifico-allorganizzazione-della-terza-conferenza-regionale-sulla-tutela-della-minoranza-linguistica-slovena-con-annessa-redazione-degli-atti-della-conferenza/>
COBISS.SI-ID 168333827

20

CONFERENZA regionale sulla tutela della minoranza linguistica slovena (3 ; 2021 ; Trieste)

Terza conferenza regionale sulla tutela della minoranza linguistica slovena, Trieste, 12-19 novembre 2021 [Elektronski vir] / relazioni tecnico-scientifiche a cura dell'Istituto sloveno di ricerche (SLORI) ; [a cura di Devan Jagodic ; traduzioni Laura Castegnaro, Martina Clerici, Jerneja Umer Kljun] ; fotografie SLORI - Slovenski raziskovalni inštitut]. - E-zbornik. - Trieste : Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, Consiglio regionale, 2022. - 1 spletni vir (1 datoteka PDF (126 str.)) : ilustr.

Način dostopa (URL): https://www.consiglio.regione.fvg.it/cms/export/sites/consiglio/home/.allegati/Terza-conferenza-lingua-slovena-2021/Relazioni-SLORI_TUTTE.pdf. - Nasl. z nasl. zaslona. - Opis vira z dne 13. 10. 2023.

- Bibliografija na koncu večine prispevkov

COBISS.SI-ID 168311811

21

DEŽELNA konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine (3 ; 2021 ; Trst)

Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine, Trst, 12. in 19. november 2021 / zbornik prispevkov uredil Devan Jagodic ; [prevodi Laura Castegnaro, Martina Clerici, Jerneja Umer Kljun ; fotografije Giada Genzo, Damjan Balbi, SLORI - Slovenski raziskovalni inštitut]. - Trst : Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, Consiglio regionale, 2022. - 230 str. : ilustr. ; 30 cm

Dostopno tudi na: <http://www.slori.org/progetti/strokovna-pomoc-pri-organizzazione-trejte-dezelne-konferenze-o-zasciti-slovenske-jezikovne-manjsine-in-priprava-zbornika-prispevkov-konferenze-2/>. - V dodatku prevodi pomembnejših zakonov za Slovence v Italiji. - Prevajalke in fotografa navedeni v kolofonu

COBISS.SI-ID 124557059

22

DEŽELNA konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine (3 ; 2021 ; Trst)

Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine, Trst, 12. in 19. november 2021 [Elektronski vir] / strokovna poročila Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI) ; [uredil Devan Jagodic

; fotografije SLORI - Slovenski raziskovalni inštitut]. - E-zbornik. - Trst : Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, Consiglio regionale, 2022. - 1 spletni vir (1 datoteka PDF (114 str.)) : ilustr.

Način dostopa (URL): https://www.consiglio.regione.fvg.it/cms/export/sites/consiglio/home/.allegati/Terza-conferenza-lingua-slovena-2021/Porocila-SLORI_VSA.pdf. - *Nasl. z nasl. zaslona. - Opis vira z dne 13. 10. 2023.* - Bibliografija na koncu večine prispevkov
COBISS.SI-ID 168308995

33 Gospodarstvo. Gospodarske vede

23

(RADIO) tihotapci / [besedila, testi Iole Namor ... [et al.] ; prevod, traduzione Iole Namor, Sara Simoncig ; fotografije, fotografie Valentina Iaccarino, Pietro Peresutti ; ilustracije, illustrazioni Elena Rucli ; uredila, a cura di Dora Ciccone]. - Čedad : Kulturno društvo [Ivan Trinko] = Cividale : Circolo di cultura Ivan Trinko, 2022 (Udine : Filacorda). - 61 str. : ilustr. ; 23 cm

Ov. nasl. - Besedilo v slov. in it.
COBISS.SI-ID 129174019

24

INVITO a pranzo = Vabilo na kosilo = Einladung zum Schmaus = Invitation to lunch : nelle Valli del Natisone : dal 8 ottobre fino al 8 dicembre 2022. - [San Pietro al Natisone : Pro loco Nediške doline - Valli del Natisone, 2022]. - [24] str. : ilustr. ; 16 cm

Besedilo v it.
COBISS.SI-ID 128485379

35 Javna uprava. Vojna veščina. Vojne znanosti

25

ROZAJANSKI alpinavi [Slikovno gradivo] : ko je trebë, ni so = Gli alpini di Resia : impegno civile e sociale : naš kolindrin 2023 / biside, testi a cura di Sandro Quaglia Ğuket, Luigia Negro Őjskina ; so nan dali litrate anu so nan rikle kej od alpinuw, fotografie e informazioni Antonio Buttolo ... [et al.] ; je pobaral, intervista di Sandro Quaglia Ğuket ; je ga naredil te rozajanski kultürski čirkolo „Rozajanski dum“ wkop ziz tëmi ravanškimi, osöjskimi anu sulbaškimi alpini, ka ni so tu-w

ti vïdenski secjuni, ka na je pärt od te vinče laške aso-čacjuni alpinuw, pomagal pa Muzeo od tih rozajanskih judi = a cura del Circolo culturale resiano „Rozajanski dum“ in collaborazione con l'Associazione nazionale Alpini, Sezione di Udine, gruppi Resia, Oseacco e Stolvizza e l'Associazione culturale „Museo della gente della Val Resia“. - Ravanca Rezija : Te rozajanski kultürski čirkolo „Rozajanski dum“ = Prato di Resia : Circolo culturale resiano „Rozajanski Dum“, [2022] (Paluzza : C. Cortolezzis). - 1 koledar (14 listov) : barve ; 21 x 30 cm

Besedilo v rezijanščini in it. - Koledar s fotografijami in spomini alpincev

COBISS.SI-ID 140092931

39 Etnologija. Etnografija. Folklor

26

FOLKLORNO gradivo iz Tera - 1940 : terenski zapisi Milka Matičetovega / [zbral in prevedel v knjižno slovenščino Milko Matičetov] ; uredili [in spremna besedila napisali] Barbara Ivančič Kutin, Rok Mrvič, Monika Kropelj Telban ; [prevod povzetka v italijanščino Martina Leban Errico, prevod povzetka v angleščino Tjaša Jakop ; ilustratorica Luisa Tomaseti]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2022 ([Ljubljana] : Birografika Bori). - 240 str. : ilustr., zvd., faks. ; 25 cm. - (Zbirka Slovenski pravljijcarji ; 3)

400 izv. - Nasl. na hrbtu: Folklorno gradivo iz Tera. - Bibliografija: str. 222-230. - Povzetek v it. in angl.

ISBN 978-961-05-0641-6 : 26,00 EUR

COBISS.SI-ID 104622339

27

RUCLI, Elena

Kolendar 2023 [Slikovno gradivo] : jejda, da je! / ilustrazioni e grafica, ilustracije an grafično oblikovanje Elena Rucli Paukarčna ; curato da, uredila Margherita Trusgnach Tarbianova an Robida. - Liessa : Circolo culturale Rečan Aldo Klodič = Liesa : Kulturno društvo Rečan Aldo Klodič ; [Čedad] : KD Ivan Trinko, [2022]. - 1 koledar (7 listov) : barve ; 44 x 23 cm

Stenski koledar z risbami rastlin, kmečkih opravil in kmečke arhitekture, ob ilustracijah še pripovedi in poezije v narečju Nadiških dolin

COBISS.SI-ID 138764803

6 Uporabne znanosti

28

AJDA Pratika / [editorial board Vida Rucli ... et al.]. - [Topolove : Robida], 2022 (Udine : Grafiche Filacorda). - 237 str. : ilustr. ; 15 cm

Podatki o založniku ugotovljeni pri članu uredniškega odbora. - Bibliografija: str. 236
ISBN 978-88-945349-1-7
COBISS.SI-ID 111142659

71/72 Prostorsko urejanje. Arhitektura

29

RUCLI, Vida

Študija kmečke arhitekture Dreke : [s posebno pozornostjo na kaštah, senikih, kozolcih in pajštvih v občini Dreka] = Studio sull'architettura rurale di Drenchia : [ricognizione di immobili storici - kašte, seniki, kozolci, pajštvu - prodotti dalla civiltà contadina in Comune di Drenchia] / Vida Rucli ; [načrti, risbe, karte, teksti in raziskava, rilievi, disegni, mappatura, testi e ricerca Vida Rucli ; foto Fabio Bonini ... et al.]. - Dreka : Društvo Kobilja glava = Drenchia : Associazione Kobilja glava, 2022 (in Udine : Publicad). - 95 str. : ilustr. ; 30 cm

Vzpor. slov. in it. besedilo
COBISS.SI-ID 132342531

73/77 Kiparstvo. Risanje. Slikarstvo. Grafika. Fotografija

30

BESTIARIO sconfinato [Slikovno gradivo] = Brezmejni bestiarji / coordinamento, koordinacija David Benvenuto, Marco Tonus ; [ilustratorji] Michela Blasina ... [et al.] ; traduzione, prevod Sara Terpin. - 1a ed. = 1. izd. - [Bicinico] : Creazioni indigeste, 2022 (Cordenons : Martin). - 1 mapa (20 razglednic) : barve ; 16 x 11 cm

Razglednice s podobami iz živalskega sveta, ki jih je pripravilo 20 italijanskih in slovenskih ilustratorjev, mlajših od 35 let. - Ilustratorji, ki so sodelovali pri projektu: Michela Blasina, Samantha Gerolin, Elena Guglieimotti, Marta Lorenzon, Luca Mingolla, Sara Paschini, Riccardo Pasqual, Alessio Rizzo, Elisa Upata Turrin, Carlotta Zanettini, Miha Erič,

Tamara Jenček, Alin Kostiov, Manca Krošelj, Tamara Likon, Matija Medved, Mojca Moccure Novak, Maja Poljanc, Te-reza Prepadnik, Lea Vučko
COBISS.SI-ID 141689347

31

CALENDARIO [Slikovno gradivo] = Koledar : 2023 / fotografie, slike Cristina Vazzaz, Igor Baloh. - Taipana : Comune = [Tipana] : Tipajski komun ; Kobarid : Občina = Caporetto : Comune ; [Čedad] : Združenje Don Eugenio Blanchini : Most : Dom, [2022] (Povoletto : Grafiche Civaschi). - 1 koledar (8 listov) : barve ; 48 x 33 cm

Besedilo v it. in slov.
COBISS.SI-ID 138766083

32

FLOREANCIG, Giordano

Giordano Floreancig : smorfie involontarie / [Fabio Turchini in Giordano Floreancig se pogovarjata ; foto Giovanni Gabassi, Laura Tessaro ; traduzioni ZSKD]. - San Pietro al Natisone = Špietar : Beneška galerija : Slovensko multimedialno okno SMO ; [Čedad] : ZSKD, [2022]. - [80] str. : ilustr. ; 40 cm

Besedilo v slov. in it. - Nasl. str. za uvodnim besedilom in ti-skano na dveh straneh. - Publikacija izšla ob razstavi Smorfie involontarie, Nehotene zmrde, Beneška galerija, od 21. 10. do 8. 12. 2022. - Podatki o avtorjih navedeni na začetku besedila
COBISS.SI-ID 139949571

33

LENDARO, Teresa

Teresa Lendaro : od zgradb do znaka = dalle costruzioni al segno : [Čedad, cerkev = Cividale del Friuli, chiesa S. Maria dei Battuti : 18. 11.-11. 12. 2022]. - [Čedad] : Kulturno društvo Ivan Trinko : Občina = [Cividale] : Circolo di cultura [Ivan Trinko] : Comune di Cividale, [2022]. - [15] str. : ilustr. ; 23 cm

Besedilo v slov. in it. - Ov. nasl. - Potiskane notr. str. ov.
COBISS.SI-ID 138771459

34

POSTAJA Topolove (festival) (29 ; 2022 ; Topolovo)

[Stazione di Topolò = Postaja Topolove : ventinove-

sima edizione : 1-17 luglio 2022] / [traduzioni Sofia Miorelli - inglese, Ana Hvalič - sloveno ; disegni e illustrazioni Giorgio Vazza ... [et al.] ; fotografie Maria Silvano ... et al.]. - [Topolò = Topoluove : Associazione Topolò - Topoluove, 2022] (Cormòns : Poligrafiche San Marco). - 87 str. : ilustr. ; 21 cm

Nasl. iz kolofona. - Na ov.: Stazioneditopolò=Postajatatopolove : XXIX. - Besedilo v slov., it. in angl.
COBISS.SI-ID 115121923

35

STELE, France, 1955-

Ukovške planine / [fotografije, fotografije] France Stele ; [besedilo, testo Špela Ledinek Lozej ; uredili, a cura di Rudi Bartaloth, Nataša Gliha Komac, Špela Ledinek Lozej]. - 2. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2022. - [32] str. : fotogr. ; 21 cm

Ov. nasl. - Vzpor. slov. besedilo in prevod v it. - 200 izv.
ISBN 978-961-05-0677-5
COBISS.SI-ID 121311747

36

STELE, France, 1955-

Ukovške planine : v spomin Tonetu Cevcu (1932–2007) / [fotografije] France Stele ; [besedilo, uredila Špela Ledinek Lozej]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, cop. 2022 (Begunje : Cice-ro). - [28] str. : fotogr. ; 21 cm

Ov. nasl. - „Razstava in katalog sta nastala v okviru raziskovalnih programov Dediščina na obrobjih (P5-0408) in Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (P6-0088)“ --> kolofon. - 100 izv.
ISBN 978-961-05-0645-4 : ni za prodajo
COBISS.SI-ID 105925635

78 Glasba

37

PRIMORSKA poje (prireditev) (53 ; 2022 ; Slovenija, Italija)

Primorska poje 2022 : naj pesem zadoni! : [53 let] / [organizatorji] Zveza pevskih zborov Primorske ... [et al.] ; [uredniški odbor Upravni odbor ZPZP]. - [Koper] : Zveza pevskih zborov Primorske ; [Ajdoščina etc.] : Javni sklad RS za kulturne dejavnosti ; [Trst ; Gori-

ca ; Videm] : Zveza slovenskih kulturnih društev v Italiji ; Gorica : Zveza slovenske katoliške prosvete ; Trst : Zveza cerkvenih pevskih zborov, 2022 (Divača : Mljač). - 71 str. : ilustr. ; 21 cm

Dodatek k nasl. na ov. - 3.000 izv.
COBISS.SI-ID 105279747

38

SENJAM beneške piesmi (34 ; 2022 ; Lesa)

XXXIV. Senjam beneške piesmi [Zvočni posnetek] = [XXXIV Festival della canzone delle Valli del Natisone / a cura del Circolo Culturale, kulturno društvo Rečan Aldo Klodič ; tehnični mojster Andrej Iussa ; produkcija David Tomazetič]. - Liessa : Kulturno društvo Rečan Aldo Klodič = Liessa : Circolo culturale [Rečan Aldo Klodič], 2022. - 1 CD (53 min, 16 sek) : stereo ; 12 cm

Vzporedni nasl. z embalaže. - Izvajalci: Matija, MaFF, Zmotjens, Ostajki, Beledanti, Hare Street Duo, Tina an David, Le Malebolge, Preklets, Moodygoose, Franco Giordani, BK, Anja, Igor Černo, David Tomazetič, CCCP, Pokriva Nočiva, Goriva. - Vsebina: Posluš / besedilo Marija Črnc, glasba Alex Komic. Roža / besedilo Lisa Alaska Cencig, Denise Vallar, glasba Denise Vallar. Biela stran / besedilo, glasba Marjan Pascolo. Na zgodba / besedilo an glasba Stefan Tomasetig. Ist an ti an Karlov muost / besedilo Stefania Rucli, glasba Sofia Stradella. Klesidra / besedilo Claudia Salamant, glasba Franko Reja. Si bla ti? / besedilo, glasba Ostajki. Zaki tle / besedilo Josko Covaceuszach, glasba Le Malebolge. Laž(je) / Igor Černo, glasba Preklets. Po stari poti / besedilo Biagio Tomasetig, glasba Moodygoose. Jemat an dan / besedilo Margherita Trusgnach, glasba Franco Giordani. Žarek / besedilo Jani Skočir, David Tomazetič, glasba David Tomazetič. Čas niema ritma polke / besedilo Kvinto Klinto, glasba Igor Černo, David Tomazetič. Velika magija / besedilo, glasba Pokriva Nočija. Zakur oginj / besedilo Antonella Bukovaz, glasba Fabio Kovač
COBISS.SI-ID 128532739

81 Jezikoslovje

39

JEŽOVNIK, Janoš

Glasovne in naglasne značilnosti terskega narečja / Janoš Ježovnik ; [prevod povzetka Janoš Ježovnik, Denis Hacin (angl.), Laura Sgubin (ital.) ; kartograf Žiga Kokalj, Dan Kardum Šibila]. - 1. izd., 1. natis. - Lju-

bljana : Založba ZRC, 2022 ([Ljubljana] : Collegium Graphicum). - 584 str. : ilustr., zvd. ; 25 cm. - (Zbirka Linguistica et philologica ; 43)

O avtorju na sprednjem spojnem listu. - Potiskani spojni listi. - 300 izv. - Bibliografija: str. 413-422. - Kazalo. - Povzetek ; Riassunto ; Summary

ISBN 978-961-05-0644-7 : 26,00 EUR

COBISS.SI-ID 105910531

40

JEŽOVNIK, Janoš

Glasovne in naglasne značilnosti terskega narečja [Elektronski vir] / Janoš Ježovnik ; [prevod povzetka Janoš Ježovnik, Denis Hacin (angl.), Laura Sgubin (ital.) ; kartograf Žiga Kokalj, Dan Kardum Šibila]. - 1. e-izd. - E-knjiga. - Ljubljana : Založba ZRC, 2022. - 1 spletni vir (1 datoteka PDF (584 str.)) : ilustr. - (Zbirka Linguistica et philologica ; 43)

Način dostopa (URL): <https://doi.org/10.3986/9789610506430>. - Način dostopa (URN): URN:NBN:SI:DOC-SIX7I-PNA, Način dostopa (URL): <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-SIX7IPNA>. - Nasl. z nasl. zaslona. - O avtorju na preliminarni str. - Opis vira z dne 10. 6. 2022. - Bibliografija: str. 413-422. - Indeks zabeleženih narečnih oblik. - Povzetek ; Riassunto ; Summary
ISBN 978-961-05-0643-0 (PDF) : brezplačno
doi: 10.3986/9789610506430
COBISS.SI-ID 106093827

41

OMAN, Alessandro

Toponimi v Žabnicah v Kanalski dolini / Alessandro Oman. - Malborghetto-Valbruna : Associazione/Združenje Don Mario Cernet, 2022 (Badia Polesine : LCA Grafiche). - 91, 91 str. : ilustr. ; 24 cm + 1 zvd.

Ov. nasl. - Bibliografija: str. 88-91 ; Bibliografija: str. 89-91. - Vsebuje tudi it. besedilo, tiskano v obratni smeri: La toponomastica di Camporosso in Valcanale
COBISS.SI-ID 112905987

42

PILA, Malinka

Studi linguistici sul verbo resiano : aspetto, tempo, taxis, diatesi / Malinka Pila. - 1a ed. - Padova : Cleup, 2022. - 89 str. ; 24 cm

Bibliografija na koncu vsakega poglavja

ISBN 978-88-5495-509-7

COBISS.SI-ID 137975555

43

ZULJAN Kumar, Danila

Skladnja nadiškega in briškega narečja / Danila Zuljan Kumar ; [prevod povzetka Danila Zuljan Kumar, Nives Kokeza (angleščina), Giorgio Cadorini (italijanščina) ; avtorja fotografij Janja Košuta Špegel, Hijacint Iussa]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, 2022 (Begunje : Cicero). - 201 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Zbirka Linguistica & philologica ; 42)

Dostopno tudi na: URN:NBN:SI:DOC-4UJ48AC9, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-4UJ48AC9>. - O avtorici na sprednjem zavijku ov. - 300 izv. - Bibliografija: str. 182-190. - Kazali. - Povzetek v slov. ; Povzetek v angl.: The syntax of the Natisone Valley and the Brda dialects ; Povzetek v it.: La sintassi del dialetti del Natisone e del Collio
ISBN 978-961-05-0618-8 : 24,00 EUR
COBISS.SI-ID 96806147

44

ZULJAN Kumar, Danila

Skladnja nadiškega in briškega narečja [Elektronski vir] / Danila Zuljan Kumar ; [prevod povzetka Danila Zuljan Kumar, Nives Kokeza (angleščina), Giorgio Cadorini (italijanščina) ; avtorja fotografij Janja Košuta Špegel, Hijacint Iussa]. - 1. e-izd. - E-knjiga. - Ljubljana : Založba ZRC, 2022. - 1 spletni vir (1 datoteka PDF (201 str.)). - (Zbirka Linguistica & philologica ; 42)

Način dostopa (URL): <https://doi.org/10.3986/9789610506195>. - Nasl. z nasl. zaslona. - O avtorici. - Opis vira z dne 10. 6. 2022. - Bibliografija: str. 182-190. - Povzetek v slov. ; Povzetek v angl.: The syntax of the Natisone Valley and the Brda dialects ; Povzetek v it.: La sintassi del dialetti del Natisone e del Collio. - Kazali
ISBN 978-961-05-0619-5 (PDF)
doi: 10.3986/9789610506195
COBISS.SI-ID 96733443

821.163.6 Slovenska književnost

45*

LADIN večer (8 ; 2018 ; Kobarid)

Ladin večer : glasbeno literarni recital ljubezenske

poezije : 26. oktober 2018, Dom Andreja Manfrede v Kobaridu / [uredila Marjeta Manfreda Vakar]. - Tolmin : Kulturno društvo NIT - Posočje, Benečija, Rezija, 2018 ([Tolmin] : Grafika Art). - 47 str. ; 21 cm

100 izv.

ISBN 978-961-288-840-4

COBISS.SI-ID 297052160

46

LADIN večer (12 ; 2022 ; Tolmin)

Ladin večer Kulturnega društva Nit - Posočje, Benečija, Rezija : Tolmin, 28. oktober 2022 / [uredila Marjeta Manfreda Vakar]. - Tolmin : Kulturno društvo Nit - Posočje, Benečija, Rezija, 2022 ([Tolmin] : Grafika Art). - [77] str. : ilustr. ; 21 cm

Nasl na ov.: 12. Ladin večer : glasbeno literarni recital lju-bezenske poezije. - *Besedila v slov. ter v beneškem in rezijanskem narečju.* - V kolofonu natisnjen napačen CIP. - 100 izv.

ISBN 978-961-288-840-4!

COBISS.SI-ID 128457219

47

NOVAK, Nace, 1971-

Po Nebeški poti : peš od Ogleja do Svetih Višarij / [[besedilo], fotografije] Nace Novak ; [spremna beseda Jurij Paljk ; izdal] Novi glas. - [Gorica] : Zadruga Goriška Mohorjeva, 2022 (Gorica : Grafica Goriziana). - 166 str. : ilustr. ; 21 cm

Spremna beseda / Jurij Paljk: str. 4-5. - O avtorju na spre-dnjem zavihku ov.

ISBN 979-12-80793-03-4 : 17,00 EUR

COBISS.SI-ID 108270595

48

PREGELJ, Sebastijan

Il giorno in cui finì l'estate / Sebastijan Pregelj ; traduzione di Michele Obit. - Udine : Bottega Errante, 2022. - 308 str. ; 20 cm. - (Estensioni ; 33)

Prevod dela: V Elvisovi sobi. - O avtorju na zadnjem zavihku ov.

ISBN 979-12-80219-68-8 (broš.) : 18 EUR

COBISS.SI-ID 136243715

49

RUTTAR, Giorgio

Ježiške zgodbe ; Dikla Tina / Giorgio Ruttar - Jur Zad Tih. - Čedad : Most, 2022. - 223 str. : ilustr. ; 24 cm

Besedilo v beneškoslovenskem narečju, uvodna beseda v slov. in it. - Predgovor = Prefazione / Riccardo Rutar: str. 5-6,7-8

ISBN 978-88-96269-20-6

COBISS.SI-ID 97519363

50

SENJAM beneške piesmi (34 ; 2022 ; Liesa)

XXXIV. Senjam beneške piesmi = XXXIV Festival della canzone delle Valli del Natisone : 2022 / [uredila Margherita Trusgnach]. - Liesa : Circolo culturale Rečan Aldo Klodič = Liesa : Kulturno društvo [Rečan Aldo Klodič], 2022. - [19] str. ; 22 cm

Besedilo v beneškoslovenskem narečju

COBISS.SI-ID 128452867

51

SREČANJE med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (2022 ; Liesa)

V nebu luna plava : srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci = incontro tra scrittori, poeti ed altro : 3. 09. 2022, v Kovačuvov senike, Liesa (Garmak) = [3. 09. 2022], nel fienile Kovaču, Liesa (Grimacco) / Sofia Stradella ... [et al.] ; [uredila Margherita Trusgnach-Tarbianova]. - Liesa : Kulturno društvo Rečan Aldo Klodič = Liesa : Circolo culturale [Rečan Aldo Klodič], 2022. - 31 str. ; 21 cm

Ov. nasl. - Besedilo slov., it., furl. ali angl.

COBISS.SI-ID 128433923

52

TRUSGNACH, Andreina

Pingulauenca ki jo nie bluò = L'altalena che non c'era / Andreina Trusgnach Cekova ; [uredili, a cura di Lucia Trusgnach, Živa Gruden ; prevod pesmi v italijanščino, traduzione delle poesie in italiano Andreina Trusgnach ; ilustracije, illustrazioni Elena Rucli ; uvodna beseda, introduzione Helena Jaklitsch, Alessandra Ermellino ; predgovor, prefazione Manuel Cohen ; spremna beseda, postfazione Michele Obit ; prevodi spremnih besedil, pregled narečnega zapisa in napotki bralcem, traduzioni dei testi di accompagnamento, supervisione grafia dialettale e indicazioni per il lettore Živa Gru-

den ; izbor in ureditev podatkov o avtorici, scelta e redazione dei dati sull'autrice Lucia Trusgnach]. - [Trst] : ZTT = [Trieste] : EST, 2022 (Ljubljana : Itagraf). - 173 str. : ilustr. ; 20 cm

Vzpor. slov. besedilo in prevod v it. - Uvodna beseda = Introduzione / Helena Jaklitsch: str. 4-7. - Introduzione = Uvodna beseda / Alessandra Ermellino: str. 8-11. - L'ospitalità della lingua, tra bellezza e verità = Gostoljubje besede, med lepoto in resnico / Manuel Cohen: str. 13-19. - Za Andreino (in tudi za nas) = Per Andreina (e un po' anche per noi) / Michele Obit: str. 143-146. - Biografija = Biografia: str. 157-160. - Bibliografija: str. 167-173
ISBN 978-88-7174-299-1 : 16,00 EUR
COBISS.SI-ID 93732355

821(100) Književnost raznih narodov

53

FLOREANCIG, Barbara

La luna a metà del giorno / Barbara Floreancig ; prefazione di Rosanna Paroni Bertoja ; [foto Barbara Floreancig]. - Montereale Valcellina : Circolo culturale Menocchio, 2022. - 56 str. : fotogr. ; 18 cm. - (Vivevoci ; 5)

Besedilo v it., dve poeziji sta prevedeni v beneškoslovensko narečje. - Prefazione / Rosanna Paroni Bertoja: str. 5-7
ISBN 978-88-7562-267-1
COBISS.SI-ID 138816515

908 Domožnanstvo

54

LIETO 2023 [Slikovno gradivo]. - Bardo = Lusevera : Center za kulturne raziskave = Centro di ricerche culturali : Cierkev = Parrocchia di Lusevera ; Čedad : KD Ivan Trinko, [2022] (Udine : Publicad). - 1 koledar (8 listov) : barve ; 49 x 25 cm

Besedilo v slov. terskem narečju. - Koledar s starimi fotografijami prebivalcev Terske doline in spominskim zapisom v terskem narečju
COBISS.SI-ID 138742275

55

SREČNO 2023 [Slikovno gradivo]. - [Ovčja vas] : Združenje = Associazione Don Mario Cernet ; [Čedad] : Združenje = Associazione Don Eugenio Blanchini, [2022]. - 1 koledar (14 listov) : barve ; 38 x 23 cm

Stenski koledar s fotografijami procesij in narodnih noš Ukev, Ovčje vasi in Žabnic
COBISS.SI-ID 139909635

91 Zemljepis

56

BARAZUTTI, Nadja

Zemljepis : 4. razred / Nadja Barazzutti, Lučka Križmančič, Bruna Visintin ; [ilustracije Barbara Boneta ; kartografija Silvan Bevčar ; fotografsko gradivo Barbara Boneta ... [et al.] ; predgovor Marina Castellani]. - 1. natis. - Špeter : Večstopenjska šola Pavel Petricig, 2022 (Gorica : Budin). - 91 str. : ilustr. ; 30 cm

Predgovor / Marina Castellani: str. 5-6. - Bibliografija: str. 89
ISBN 978-88-947269-0-9
COBISS.SI-ID 165302019

57

BARAZUTTI, Nadja

Zemljepis : 4. razred. Delovni zvezek / Nadja Barazzutti, Lučka Križmančič, Bruna Visintin ; [ilustracije Barbara Boneta ; kartografija Silvan Bevčar]. - 1. natis. - Špeter : Večstopenjska šola Pavel Petricig, 2022 (Gorica : Budin). - 70 str. : ilustr. ; 30 cm

Ov. nasl.
ISBN 978-88-947269-1-6
COBISS.SI-ID 165303043

58

BARAZUTTI, Nadja

Zemljepis : 5. razred / Nadja Barazzutti, Lučka Križmančič, Bruna Visintin ; [ilustracije Barbara Boneta ; fotografsko gradivo Barbara Boneta ... [et al.] ; predgovor Živa Gruden]. - 1. natis. - Špeter : Večstopenjska šola Pavel Petricig, 2022 (Gorica : Budin). - 95 str. : ilustr. ; 30 cm

Bibliografija: str. 93
ISBN 978-88-947269-4-7
COBISS.SI-ID 165299459

59

BARAZUTTI, Nadja

Zemljepis : 5. razred. Delovni zvezek / Nadja Barazzutti, Lučka Križmančič, Bruna Visintin. - 1. natis.

- Špeter : Večstopenjska šola Pavel Petricig, 2022 (Gorica : Budin). - 82 str. : ilustr. ; 30 cm

Ov. nasl.

ISBN 978-88-947269-5-4

COBISS.SI-ID 165300739

60

COMUNE di Attimis, Comune di Faedis [Kartografsko gradivo] : carta dei sentieri = cijarte dai trojs = planinski zemljevid = Wanderkarte = hiking map. - 1:12.500. - Attimis : Comune ; Faedis : Comune, [2022]. - 1 zvd. : barve ; 95 x 104 cm, zložen na 15 x 22 cm

Nasl. in dodatki k nasl. na ov. - Nasl. v spremnem besedilu: Carta dei Sentieri dei Comuni di Attimis e Faedis. - Na hrbtni str.: opis pohodniških poti in fotogr. - Leto izida ugotovljeno pri založniku

COBISS.SI-ID 101570051

61*

ŽIVA pot [Kartografsko gradivo] : solvitur ambulando = [rešitev je v hoji] / besedila je uredil Moreno Miorelli ; prevodi v slovenščino Ana Hvalič ... [et al.] ; prevod v angleščino Sofia Miorelli. - [Topolove : Društvo Topolò-Topoluove, 2021]. - 1 zvd. : barve ; 61 x 42 cm, zložen na 20 x 14 cm

Ov. nasl. - Dodatek v nasl. v slov. naveden ob opisu poti. - Podatki o založništvu je posredoval urednik. - Na hrbtni str.: opis poti, ki je nastal na osnovi pričevanj Renza Ruclija, Itala Ruclija, Angele Gariup in Silvije Bucovaz

COBISS.SI-ID 94922499

93/99 Zgodovina

62

BARAZUTTI, Nadja

Zgodovina : 4. razred / Nadja Barazzutti, Lučka Križmančič, Bruna Visintin ; [ilustracije Barbara Boneta ; fotografsko gradivo Barbara Boneta ... [et al.] ; predgovor Marina Castellani]. - 1. natis. - Špeter : Večstopenjska šola Pavel Petricig, 2022 (Gorica : Budin). - 39 str. : ilustr. ; 30 cm

Predgovor / Marina Castellani: str. 5-6. - Bibliografija: str. 36-37

ISBN 978-88-947269-2-3

COBISS.SI-ID 165309187

63

BARAZUTTI, Nadja

Zgodovina : 4. razred. Delovni zvezek / Nadja Barazzutti, Lučka Križmančič, Bruna Visintin ; [ilustracije Barbara Boneta ; fotografsko gradivo Barbara Boneta ... et al.]. - 1. natis. - Špeter : Večstopenjska šola Pavel Petricig, 2022 (Gorica : Budin). - 58 str. : ilustr. ; 30 cm

Ov. nasl.

ISBN 978-88-947269-3-0

COBISS.SI-ID 165309699

64

BARAZUTTI, Nadja

Zgodovina : 5. razred / Nadja Barazzutti, Lučka Križmančič, Bruna Visintin ; [zgodbe Evelina Umek ; besedilo Rimski Trst prirejeno po besedilu Barbare Zlobec ; ilustracije Barbara Boneta ; fotografsko gradivo Barbara Boneta ... [et al.] ; predgovor Živa Gruden]. - 1. natis. - Špeter : Večstopenjska šola Pavel Petricig, 2022 (Gorica : Budin). - 83 str. : ilustr. ; 30 cm

Predgovor / Živa Gruden: str. 5-6. - Bibliografija: str. 82-83

ISBN 978-88-947269-6-1

COBISS.SI-ID 165306371

65

BARAZUTTI, Nadja

Zgodovina : 5. razred. Delovni zvezek / Nadja Barazzutti, Lučka Križmančič, Bruna Visintin ; [zgodbe Evelina Umek ; besedilo Rimski Trst prirejeno po besedilu Barbare Zlobec ; ilustracije Barbara Boneta]. - 1. natis. - Špeter : Večstopenjska šola Pavel Petricig, 2022 (Gorica : Budin). - 39 str. : ilustr. ; 30 cm

Ov. nasl.

ISBN 978-88-947269-7-8

COBISS.SI-ID 165307907

66

POT miru od Alp do Jadrana : daljinska pohodniška pot po sledih soške fronte / [koncept in redakcija PromoTurismoFVG in Ustanova „Fundacija Poti miru v Posočju“ ; v sodelovanju z Občino Ragogna in Razvojno agencijo VeGal ; prevodi Alice Mačkovšek ... [et al.] ; kartografsko gradivo Casa editrice Tabacco ; vse fotografije v notranjosti knjige so iz arhivov organizacij

PromoTurismoFVG ... et al.]. - 1. izd. - Trieste = Trst : PromoTurismoFVG ; Kobarid : Ustanova „Fundacija Poti miru v Posočju“, 2022 ([Gorica] : Grafica Goriziana). - 99 str. : ilustr., zvd. ; 19 cm

Pot miru med vrednoto in vrednostjo / Jernej Šček: str. 3-5.
- Izšlo v okviru programa in projekta Interreg V-A Italia-Slovenija Walkofpeace
COBISS.SI-ID 121747715

67*

TA-na Rado : un sito fortificato in Val Resia : patrimonio archeologico e cultura locale = utrjeno najdišče v Reziji : arheološka dediščina in domača kultura : ninki nur ta-na Rado ano pravica kněža = la storia del monte Castello e la leggenda del suo signore / [testi, besedila Angela Borzacconi ... [et al.] ; traduzione dei testi in lingua slovena, prevod besedil v slovenščino Peter Senizza]. - Čedad = Cividale : Associazione don Eugenio Blanchini, 2020. - 125 str. : ilustr. ; 21 cm

Vzpor. besedilo v slov. in it. - Bibliografija: str. 123-125
COBISS.SI-ID 106191875

Naslovno kazalo

- Ajda Pratika 28
Gli alpini di Resia 25
L'altalena che non c'era 52
- Bestiario sconfinato 30
Brezmejni bestiarij 30
- Calendario 31
Comune di Attimis, Comune di Faedis [Kartografsko gradivo]
: carta dei sentieri = cijarte dai trojs = planinski zemljevid =
Wanderkarte = hiking map 60
- Črkovna nevihta 1
- Dal San Martino : bollettino d'informazione 2
Dikla Tina 49
Dom : kulturno verski list 3
Ladin večer Kulturnega društva Nit - Posočje, Benečija, Rezija
: Tolmin, 28. oktober 2022 46
- Einladung zum Schmaus 24
Eloì, Eloì lemà sabahtàni? : križev pot posvečen Beneškim Slo-
vencem = via crucis dedicata agli Sloveni della Benečija 18
Emigrant : bollettino dell'Associazione emigranti sloveni Friu-
li-Venezia Giulia = glasilo Društva slovenskih izseljencev Be-
neške Slovenije 4
- Folklorno gradivo iz Tera - 1940 : terenski zapisi Milka Mati-
četovega 26
- Galeb : mladinska revija 5
Galebov šolski dnevnik 6
Giordano Floreancig : smorfie involontarie 32
Il Giornale di Resia : quadrimestrale di informazione dell'am-
ministrazione comunale di Resia 7
Il giorno in cui finì l'estate 48
Glasovne in naglasne značilnosti terskega narečja [Elektron-
ski vir] 40
Glasovne in naglasne značilnosti terskega narečja 39
- Invitation to lunch 24
Invito a pranzo 24
- Ješiške zgodbe 49
- Koledar 31
Kolendar 2023 [Slikovno gradivo] : jejda, da je! 27
- Ladin večer : glasbeno literarni recital ljubezenske poezije :
26. oktober 2018, Dom Andreja Manfrede v Kobaridu 45
- Lieto 2023 [Slikovno gradivo] 54
La luna a metà del giorno 53
- Náš glas 8
La nostra voce 8
Novi Matajur : tednik Slovencev videnske pokrajine 9
- Pingulauenca ki jo nie bluo 52
Po Nebeški poti : peš od Ogleja do Svetih Višarij 47
Postaja Topolove 34
Pot miru od Alp do Jadrana : daljinska pohodniška pot po sle-
deh soške fronte 66
Primorska poje 2022 : naj pesem zadoni! : [53 let] 37
- (Radio) tihotapci 23
Robida 10
Rozajanski alpinavi 25
- Santa Maria di Porzus 12
Skladnja nadiškega in briškega narečja [Elektronski vir] 44
Skladnja nadiškega in briškega narečja 43
Slovit : bollettino di informazioni = informacijski list Sloven-
cev v Italiji 11
Srečno 2023 [Slikovno gradivo] 55
Stazione di Topolò 34
Studi linguistici sul verbo resiano : aspetto, tempo, taxis, di-
atesi 42
Studio sull'architettura rurale di Drenchia 29
Sveta Marija iz Porčinja 12
Svete Višarje 17
- XXXIV. Senjam beneške piesmi 38, 50
Študija kmečke arhitekture Dreke 29
- Ta-na Rado : un sito fortificato in Val Resia : patrimonio ar-
cheologico e cultura locale = utrjeno najdišče v Reziji : arheo-
loška dediščina in domača kultura : ninki nur ta-na Rado ano
pravica kněža = la storia del monte Castello e la leggenda del
suo signore 67
Teresa Lendaro : od zgradb do znaka = dalle costruzioni al
segno : [Čedad, cerkev = Cividale del Friuli, chiesa S. Maria
dei Battuti : 18. 11.-11. 12. 2022] 33
Terza conferenza regionale sulla tutela della minoranza lingu-
istica slovena, Trieste, 12 e 19 novembre 2021 19
Terza conferenza regionale sulla tutela della minoranza lin-
guistica slovena, Trieste, 12-19 novembre 2021 [Elektronski
vir] 20
Toponimi v Žabnicah v Kanalski dolini 41
La toponomastica di Camporosso in Valcanale 41
Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne

manjšine, Trst, 12. in 19. november 2021 [Elektronski vir] 22
Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne
manjšine, Trst, 12. in 19. november 2021 21
Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto . 13

Ukovške planine : v spomin Tonetu Cevcu (1932–2007) 36
Ukovške planine 35

V nebu luna plava : Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi
ustvarjalci = Incontro tra scrittori, poeti ed altro : 3. 09. 2022, v
Kovačovin senike, Liesa (Garmak) = [3. 09. 2022], nel fienile
Kovaču, Liessa (Grimacco) 51
Vabilo na kosilo 24
La Vita cattolica : settimanale del Friuli 14
Vitainsieme 15

XXXIV Festival della canzone delle Valli del Natisone 38
XXXIV Festival della canzone delle Valli del Natisone 50

Zemljepis : 4. razred 56
Zemljepis : 4. razred. Delovni zvezek 57
Zemljepis : 5. razred 58
Zemljepis : 5. razred. Delovni zvezek 59
Zgodovina : 4. razred 62
Zgodovina : 4. razred. Delovni zvezek 63
Zgodovina : 5. razred 64
Zgodovina : 5. razred. Delovni zvezek 65
Zvezopis : letno poročilo . 16

Živa pot [Kartografsko gradivo] : solvitur ambulando = [reši-
tev je v hoji] 61
Življenjekupe 15

Avtorsko kazalo

- Balbi, Damjan (fotograf) 19, 21
 Baloh Parin, Igor (fotograf) 31
 Barazutti, Nadja (avtor) 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65
 Bartaloth, Rudi (urednik) 35
 Benvenuto, David (urednik) 30
 Bevčar, Silvan (kartograf) 56, 57
 Blasina, Michela (ilustrator) 30
 Boneta, Barbara (ilustrator, fotograf) 56, 58, 62, 64
 Boneta, Barbara (ilustrator) 57, 63, 65
 Bonini, Fabio (fotograf) 29
 Borzacconi, Angela (avtor) 67
 Buttolo, Daniele (fotograf) 25
- Cadorini, Giorgio (prevajalec povzetka) 43, 44
 Casa editrice Tabacco (Udine) (kartograf) 66
 Castegnaro, Laura (prevajalec) 19, 20, 21
 Castellani, Marina (avtor dodatnega besedila) 56, 62
 Cher, Luisa (urednik) 18
 Clerici, Martina (prevajalec) 19, 20, 21
 Cohen, Manuel (avtor dodatnega besedila) 52
 Conferenza regionale sulla tutela della minoranza linguistica slovena (3 ; 2021 ; Trieste) 19, 20
- Černo, Igor (urednik) 18
- Deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine (3 ; 2021 ; Trst) 21, 22
- Ehrlich, Lambert, 1878-1942 (avtor) 17
 Ermellino, Alessandra (avtor dodatnega besedila) 52
- Floreancig, Barbara (avtor, fotograf) 53
 Floreancig, Giordano (umetnik, intervjuvanec) 32
- Gabassi, Giovanni (fotograf) 32
 Genzo, Giada (fotograf) 19, 21
 Gliha Komac, Nataša (lektor) 35
 Gliha Komac, Nataša (urednik) 35
 Golež Kaučič, Marjetka (recenzent) 26
 Gruden, Živa (avtor dodatnega besedila) 58, 64
 Gruden, Živa (urednik, prevajalec) 52
- Hacin, Denis (prevajalec povzetka) 39, 40
 Hvalič, Ana, 1985- (prevajalec) 61
- Iussa, Andrej (tonski mojster) 38
 Ivančič Kutin, Barbara (urednik, avtor dodatnega besedila) 26
- Jagodic, Devan (urednik) 19, 20, 21, 22
 Jaklitsch, Helena (avtor dodatnega besedila) 17, 52
- Jakop, Tjaša (prevajalec povzetka) 26
 Jejčič, Barbara (prevajalec) 66
 Ježovnik, Janoš (avtor, prevajalec povzetka) 40
 Ježovnik, Janoš (avtor) 39
 Ježovnik, Janoš (prevajalec povzetka) 39
 Jussa, Hijacint (fotograf) 43, 44
- Kapović, Mate (recenzent) 39
 Kardum Šibila, Dan (kartograf) 39, 40
 Kenda-Jež, Karmen (lektor) 35
 Kokalj, Žiga (kartograf) 39, 40
 Kokeza, Nives (prevajalec povzetka) 43, 44
 Koren, Tadej, 1978- (prevajalec) 66
 Kosmač, Tomaž, 1965- (avtor) 51
 Križmančič, Lučka (avtor) 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65
 Kropelj Telban, Monika (urednik, avtor dodatnega besedila) 26
 Kulturno društvo Rozajanski dum (Rezija) 8
- Ladin večer (12 ; 2022 ; Tolmin) 46
 Ladin večer (8 ; 2018 ; Kobarid) 45
 Leban Errico, Martina (prevajalec povzetka) 26
 Ledinek Lozej, Špela (avtor, urednik) 35, 36
 Legan Ravninar, Andreja (urednik) 39, 43
 Lendaro, Teresa (umetnik) 33
- Mačkovšek, Aliče (prevajalec) 66
 Manfreda Vakar, Marjeta (urednik) 45, 46
 Matičetov, Milko (zbiratelj ljudskega gradiva, prireditelj) 26
 Miorelli, Moreno (urednik) 61
 Miorelli, Sofia (prevajalec) 34, 61
 Moschioni, Maria (urednik) 10
 Mrvič, Rok (urednik, avtor dodatnega besedila) 26
 Muzeo od tih rozajanskih judi (Solbica) 25
- Namor, Jole (avtor, urednik) 23
 Negro, Luigia (avtor dodatnega besedila) 25
 Nodale, Alvise (avtor) 51
 Novak, Nace, 1971- (avtor, fotograf) 47
- Obit, Michele (avtor dodatnega besedila) 52
 Obit, Michele (prevajalec) 48
 Ogrin, Matija (avtor dodatnega besedila) 17
 Oman, Alessandro (avtor, fotograf) 41
 Oman, Alessandro (avtor) 41
- Paljk, Jurij (avtor dodatnega besedila) 47
 Paroni Bertoja, Rosanna (avtor dodatnega besedila) 53
 Pila, Malinka (avtor) 42
 Postaja Topolove (festival ; 29 ; 2022 ; Topolovo) 34

Pregelj, Sebastijan (avtor) 48
 Primorska poje (priredivatelj ; 53 ; 2022 ; Slovenija, Italija) 37
 PromoTurismo FVG (Trst) 66

Quaglia, Sandro (avtor dodatnega besedila, oseba, ki intervjuja) 25

Rezija (Italija občine) 7
 Rucli, Elena (grafični oblikovalec, ilustrator) 27
 Rucli, Elena (ilustrator) 52
 Rucli, Vida (avtor) 29
 Rucli, Vida (urednik) 10, 28
 Ruttar, Giorgio (avtor) 49
 Ruttar, Riccardo (avtor dodatnega besedila) 49

Senizza, Peter (prevajalec) 67
 Senjam beneške piesmi (34 ; 2022 ; Lesa) 38
 Senjam beneške piesmi (34 ; 2022 ; Liesa) 50
 Sgubin, Laura (prevajalec povzetka) 39, 40
 Silvano, Maria (fotograf) 34
 Simoncig, Sara (prevajalec) 23
 Sivec, Katja, 1982- (prevajalec) 66
 Slavec Gradišnik, Ingrid (lektor) 35
 Slovenski raziskovalni inštitut (Trst) (avtor, fotograf) 20, 22
 Smole, Vera (recenzent) 39, 43
 Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (2022 ; Liesa) 51
 Stele, France, 1955- (fotograf) 35, 36
 Stradella, Sofia (avtor) 51

Škofic, Jožica (recenzent) 26
 Škrlep, Aljaž, 1993- (prevajalec) 34
 Špegel, Janja K. (fotograf) 43, 44

Te rozajanski kultürski čirkolo „Rozajanski dum“ (Ravanca) 25
 Terpin, Sara (prevajalec) 30
 Tessaro, Laura (fotograf) 32
 Todorović, Suzana, jezikoslovje (recenzent) 43
 Tomasetig, Luisa (ilustrator) 26
 Tomazetič, David (glasbeni producent) 38
 Tonus, Marco (urednik) 30
 Trusgnach, Andreina (avtor, prevajalec) 52
 Trusgnach, Andreina (avtor) 51
 Trusgnach, Lucia, 1955- (urednik) 52
 Trusgnach, Margherita (urednik) 27, 50, 51
 Turchini, Fabio (oseba, ki intervjuja) 32

Umek, Evelina (avtor dodatnega besedila) 64, 65
 Umer Kljun, Jerneja (prevajalec) 19, 20, 21
 Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju 66

Vazza, Giorgio (ilustrator) 34
 Vazzaz, Cristina (fotograf) 31
 Visintin, Bruna (avtor) 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65

Zlobec, Barbara (z enoto povezano ime) 64, 65
 Zuljan Kumar, Danila (avtor, prevajalec povzetka) 44
 Zuljan Kumar, Danila (avtor) 43
 Zuljan Kumar, Danila (prevajalec povzetka) 43
 Zveza pevskih zborov Primorske 37
 Zveza Slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske Krajine 4
 Zveza slovenskih kulturnih društev (Gorica Trst Videm) 16
 Zveza slovenskih kulturnih društev (Gorica Trst Videm) (prevajalec) 32

UVODNA MISEL

7 Kulturno društvo Ivan Trinko

Naša naloga je graditi mostove

9 KOLEDAR 2024

23 Iole Namor

V Kanalski dolini je stekel večjezični pouk

ZGODOVINA | JEZIK | IZROČILO | KULTURNO DELOVANJE

35 Rudi Pavšič

Živeti na meji

39 Giorgio Banchig

Ko so Turki zgrešili pot in Benečijo pustili pri miru

49 Branko Marušič

Spomini Jožeta Lovrenčiča na Beneško Slovenijo

55 Robert Devetak

Evakuacija s Kanalskega v Benečijo med prvo svetovno vojno

63 Anton Bolčina

Kako smo leta 1947 "prestavljali" mejo na Kobariškem

71 Jože Šušmelj

Pred 70 leti je bil sprejet Londonski memorandum

81 Po Matajurju štirinajstdnevnik *Paesi tuoi*

93 Izidor Predan

Naš 25. april včeraj in danes

99 Valentino Z. Simonitti

Benečija kot gorska skupnost s sposebnim statutom
in njena posebna vloga v deželi

119 Zdravko Likar

Matajurske planine

133 Antonio Banchig

Lokalne uprave iz reforme v reforme

141 Nataša Gliha Komac

Trojezična publikacija Recepti za italijansko, tirolsko in dunajsko kuhinjo

145 Luigia Negro

Luigi Paletti in njegovo plodno delo za Rezijo

151 Sandro Quaglia

Naravni park v Reziji in prispevek Luigija Palettija

157 Društvo mladih slovencev v Italiji DM+

Mladi v ospredju

159 Katja Canalaz

Diversity Festival Sinergija | Sinergy, Trst, 25. Julij 2023

165 Fabio Bonini

“Spomin nai bo”

169 Živa Gruden

Zamejski in zamejstvo (mala besedna detektivka)

183 Luigia Negro

Naš dolg do Tine Waitawe

187 Barbara Ivančič Kutin

Digitalizacija, transkripcije in objavlanje izročila, ki ga je Matičetov dokumentiral v Videmski pokrajini

NAŠA BESEDA

193 Andreina Trusgnach

Pejat po Italiji naš materni izik

197 Dana Ivančič

Srce poje pesmi brez meja

201 Jožica Strgar

“Tala bo moja!”

207 Claudia Salamant

Zemja je velika bogatija

211 Marija Tigawa

Nisamo vidli ure tyt w Pusti Özd

217 Pod pepelan ... uogje ardeči – Literarni natečaj Bruna Dorbolò 2023

V SPOMIN

229 Francu Jerončiču v spomin

IZ NAŠEGA DELA

235 Kulturno društvo Ivan Trinko

Iz našega dela

SLOVENSKA BIBLIOGRAFIJA VIDENSKE POKRAJINE

243 Leto 2022

